ДИМИТЪР ЙОНЧЕВ

БЪЛГАРИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

(октомври 1940 - 9 септември 1944 г.)
Военнополитически аспекти

София, 1993

ДИМИТЪР ЙОНЧЕВ

БЪЛГАРИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

(октомври 1940 - 9 септември 1944 г.)

Военнополитически аспекти

София, 1993

В памет на
полковник ст. н. с. I ст.
Панталей Щерев д. и. н.
посвещавам тази книга

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5
ПЪРВА ГЛАВА 13
Беломорието и някои страни от българската външнополитическа линия (октомври 1940 - април 1941 г.)
ВТОРА ГЛАВА 34
Възвръщане на Беломорието към България
(април-юни 1941 г.)
ТРЕТА ГЛАВА 63
Беломорска област (юли 1941 - юни 1943 г.)
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА 112
По-тясно обвързване с немските стратегически планове
(юли-ноември 1943 г.)
ПЕТА ГЛАВА 131
Създаване на 2-ри корпус и военнополитическото осигуряване на Беломорието (декември 1943 - май 1944 г.)
ШЕСТА ГЛАВА 156
Втори корпус и прекъсване на българско-германското сътрудничество в Беломорието (юни - 9 септември 1944 г.)
ЗАКЛЮЧЕНИЕ 176
ПРИЛОЖЕНИЯ 179
ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА 187
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК 197

ПРЕДГОВОР

Решаването на българския национален и териториален въпрос се усложнява много след Първата световна война. Победителите, които се събират в Париж, налагат империалистическия характер на мира. Този мир „беше мир на лихвари, мир на убийци, мир на касапи... Целият този международен строй, този ред, който се крепи на Версайския мир, се крепи на вулкан".[1]

На България е наложен Ньойският мирен договор. Той е само едно от звената на Версайската следвоенна система. Откъснати са нови български земи. Страната ни е лишена и от Западна Тракия, която не ѝ се отнема дори в трагичните дни на Първата национална катастрофа през 1913 година.

Българите в Западна Тракия и Южна Македония са подложени на безмилостна асимилация посредством Патриаршията. Извършва се жестока асимилация и разправа с беззащитното българско население от страна на гръцкия административен и военен апарат заради националното му самосъзнание. Голяма част от българите търсят спасение, като емигрират в България. По същество продължава още по-усилено обезбългаряване на Беломорието[2].

Макар и претърпели поражение по време на войната, българските управляващи среди и българският народ не могат да приемат установените с Ньойския договор граници като окончателни и постоянни. Външната политика на България се характеризира с изчакване, лавиране и необвързване с никоя сила. „Необвързаността става основен принцип в българската външна политика след Първата световна война."[3]

При създадената изключително тежка обстановка българската дипломация си поставя за цел да работи за възвръщането първоначално на Южна Добруджа, а след това и на Западна Тракия, без да се отказва от търсене на възможности за възвръщане на останалите заграбени бъл-

---

1 Ленин, В. И., Събрани съчинения, т. 41, С., 1982, с. 339

2 Под българско Беломорие следва да се разбира територията, която се простира покрай северния бряг на Бяло море от Солунския до Дедеагачкия залив, по-точно от устието на р. Бистрица до устието на р. Марица. В него влизат части от Македония (Югозападна и Източна) и Западна Тракия (вж. по-подробно Я р а н о в, Д. Българското Беломорие като географско понятие. - В: Беломорски преглед, 1942, № 1, с. 1-10). В настоящия труд названието Беломорие ще се използва предимно за обозначаване на онази част от територията на Западна Тракия и Югоизточна Македония, които се присъединяват към България в периода април 1941 - октомври 1944 година.

3 Манчев, К., В. Бистрицки, България и нейните съседи 1931-1939 (Политически и дипломатически отношения), С. 1978, с. 25.

гарски територии, за кардинално решаване на българския териториален и национален въпрос в границите, заличени от Берлинския конгрес.

Военнополитическото присъствие на България в Беломорието от април 1941 до октомври 1944 г. е период от историята на България, наситен с много динамични и драматични събития.

Времето, през което областта е присъединена към България , може да се раздели на два периода. Първият е от 20 април 1941 г. до 9 септември 1944 година. Хронологически долната граница на първия период и общо на българското присъствие в Беломорието се определя от подготовката и влизането на българските войски. Горната граница на първия период се определя от завземането на властта от Отечествения фронт. Вторият период обхваща времето от 9 септември 1944 г. до 26 октомври 1944 г., когато България се изтегля от Беломорието. И през двата периода в областта е налице българско военнополитическо присъствие. Независимо от това, тези периоди се различават по характер, цели и задачи на българското присъствие в областта.

През първия период българското правителство присъединява и се стреми да интегрира в политическо, стопанско и културно отношение областта към България. То развива активна дейност за изграждане на отбраната на Беломорието в условията на военна обстановка.

Вторият период коренно се различава от първия. Той не само че е много по-кратък по продължителност, но е изпълнен с динамично протичащи обществено-политически събития, различни от предидущия период. През него в Беломорието се установяват, а впоследствие замират, структурите на отечественофронтовската власт в България, възникнали на 9 септември 1944 година. През този период се изменят и задачите на българските войски за отбрана на областта от довчерашните съюзници - германците. В същото време в областта рефлектират политическите стремежи и интереси на великите сили на Балканите, както и стремежите и интересите на другите балкански страни, преди всичко на Гърция. България се изтегля от Беломорието, като условие за подписване на примирие с нея. Властта се предава на гръцките народнодемократични сили.

Двата периода са свързани помежду си преди всичко с това, че вторият период е продължение на първия. Обективна оценка на втория период може да се направи след изследване на първия и даване на научен отговор на характера на българското присъствие в Беломорието. С оглед на едно по-цялостно изследване на военнополитическите аспекти в настоящия труд си поставяме за цел да изследваме първия период. Самото „присъствие" по своята широта обаче обхваща политическите, стопанските, културните, църковните и военните аспекти на живота в областта. Освен това относително самостоятелен като проблем за изс-

ледване е въпросът за съпротивителна борба в района, като от своя страна тук също могат да се обособят самостоятелни проблеми за изследване, в това число и работата на Комунистическата партия в армията и отражението ѝ върху боеспособността на военните формирования.

Българското присъствие в Беломорието не е било предмет на специални научни изследвания от българската историография. В същото време в публикации от гръцки автори е отделено значително място за българската „окупация" на Тракия и Македония. В резултат на това пред изследователя стои цяла гама от проблематика за проучване. Д. Сирков ги групира и посочва, че два са въпросите, които привличат вниманието на изследователя. Първо, защо България, която има национални спорове и проблеми с Югославия и Гърция, не участвува във войната на Германия срещу тези държави, и второ, как трябва да се оцени присъединяването на Вардарска Македония и на Беломорието от гледна точка на оставените от историята нерешени национални проблеми. На първия въпрос историческата наука до известна степен е отговорила. Вторият е без научен отговор[4]. В настоящото изследване си поставям за цел да изразя своето виждане по първия въпрос (първа глава). Останалите пет глави са посветени за даване на оценка на българското присъствие в Беломорието.

Едва ли е възможно да се извърши „тотално" проучване на цялата проблематика в едно монографично изследване. Ето защо в настоящия труд се ограничаваме в рамките на първия период и поставяме по-реални цели за изследване, а именно военнополитическите аспекти на присъствието на България в Беломорието.

Очевидно е, че става въпрос за период, който заема важно място не само в историята на областта, но и в историята на България и Гърция. За този период от нейната история са създадени не малко политико-психологически „натрупвания", свързани с „окупацията" на Беломорието от България.

С разработването на така поставената тема се опитваме да разкрием, от една страна, политиката на българското правителство към Беломорието: как то се отнася към областта, като към „окупирана" територия или като към отнети български земи, които се присъединяват към България, и от друга страна, организацията, задачите и функциите на българските войски.

В изследването на разглеждания период могат да се отбележат следните основни групи публикации:

---

4 *Сирков, Д. България и войната на Балканите през април 1941 г. - Юбилеен сборник в чест на академик Димитър Косев, с., 1985, с. 434.*

Първата група обхваща главно публикации на български учени, политически, стопански и обществени дейци от времето, когато Беломорието е присъединено към България[5]. Те могат от своя страна да се разделят на няколко вида публикации като тези на А. Андреев, Хр. Кръстев, А. Тошев, Н. Стоянов и др., които не третират някакви отделни проблеми, а по-скоро изразяват мисли и впечатления от Беломорието. Те помагат на изследователя да се пренесе и почувствува атмосферата на времето. Друга част от публикациите са тези на Ив. Батаклиев, Ю. Атанасов, А. Селдов и други, които третират въпроси за значението и естествената връзка на Беломорието с България и необходимостта от ускореното му интегриране със „старите предели" на страната. Третата част са публикациите на Хр. Грънчаров, Д. Дунев, Ал. Дякович, П. Маждраков, П. Шапкарев и други, които разглеждат стопанското развитие на областта. Общото, което обединява всички публикации, е това, че те носят духа на времето и основните виждания за стопанско-политическото развитие на Беломорието в рамките на обединена България.

Втората група обхваща научната книжнина и публикациите направени непосредствено в следвоенния период[6]. Те са свързани с отстояването на българските права за излаз на Бяло море и отпор на безпочвените териториални и репарационни искания на Гърция. Тези материали

---

5 *Андреев, А. Златният остров (пътни впечатления, мисли и разсъждения от о. Тасос), С., 1943; Кръстев, Х. До Кавала - Царицата на Беломорието. - Държавни железници и пристанища в Беломорието, 1942, № 7-8; Тошев, А. Из Беломорието и Македония, С., 1941; същият: България и нейните съседи, ч. II, Българо-гръцки отношения, С., 1943; Атанасов, Ю. Обществено осигуряване в Беломорска област. - Известия на Главна дирекция на труда и на Института за обществено осигуряване, 1942, № 3-4; Батаклиев, И. Беломорието. Минало - настояще - бъдеще, С., 1942; същият: Географска връзка между Беломорието и България. - Беломорски преглед, 1942, № 1; Грънчаров, Х. Тютюнът в Беломорието. - Тютюнев преглед, 1942, № 1; Дунев, Д. Земеделската кооперация в поглед на земеделието в Беломорието. - Кооперативен подем, 1941, № 10; Дякович, А. Отводнителните и напоителни строежи в Беломорието. - Български тютюн, 1941, № 5-6; Маждраков, П. и др. Беломорска Тракия, С., 1942; Нешев, Д. Тютюнопроизводството в Беломорието. - Тютюнев преглед, 1943/1945, № 2-3; Шапкарев, П. Земеделското стопанство на Южна Македония и Западна Тракия. - Българско икономическо дружество, 1942, № 8; Кабаивански, Я. Рибарството в Македония и Беломорието. - Българско икономическо дружество, 1942, № 2; Киров, К. Климатична скица на Беломорска Тракия и Приморска Македония. - Беломорски преглед, 1942, № 1; Стоянов, Н. Природата на остров Тасос. - Пак там; Селдов, А. Мисли за побългаряване на Беломорието. - Българско икономическо дружество, 1942, № 1-2; Генов, Г. Гръцко-българските отношения. - Беломорски преглед, 1942, № 1; Яранов, Д. Българското Беломорие като географско понятие. - Пак там.*

6 *Орманджиев, И. Западна Тракия и международните договори. - Балкански преглед, 1946, № 9-10; Трайков, В. Населените места в Тракия и Македония под гръцка власт. Стари и нови названия, С., 1946; Возражения по репарационным обязательством Болгарии, С., Книпеграф, 1946; Истина о греческих репарационных претенциях к Болгарии, С. Книпеграф, 1946; Белчев, Г. Гръцко-българските отношения. - Балкански преглед, 1946; Батаккliев, И. А. Разбойников, И. Орманджиев. - Тракия (географски и исторически преглед), С., 1946.*

са насочени към разкриване на историческата истина за принадлежността на Беломорието към България. Като цяло са подчинени на тезата за обосноваване на справедливите искания на България на мирната конференция. Ограниченото време, с което са разполагали авторите при написването им пречи да се направи задълбочен анализ на българското и в частност на военнополитическото присъствие в Беломорието през разглеждания период.

Третата група обхваща научната книжнина в следвоенния период[7]. Тя се характеризира с първите опити за осветляване на отделни страни от българското присъствие в Беломорието. От тях представляват интерес тези на П. Щерев. Той прави първите изследвания за разглеждания период, които са насочени преди всичко към проблемите на антифашистката борба. Независимо че са посветени на тази проблематика, в тях се правят и някои най-общи оценки за българското присъствие в Беломорието.

Четвъртата група обхваща научната книжнина, която е посветена на проблематиката на Втората световна война. В нея се включват и проблемите на българското присъствие в Беломорието, като се правят най-общи изводи и заключения[8]. Когато се засяга въпросът за Беломо-

---

7 *Д е е н и ч и н, К. Политиката на българските монархофашистки правителства по отношение на Македония и Западна Тракия и вината им за разгромяване на окупационния корпус и 5-а армия. - Военноисторически сборник, 1960, № 5; Щ е р е в, П. Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлеристката окупация. - Исторически преглед, 1963, № 3; с ъ щ и я т: Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлерофашистката окупация. С., 1966; S t e r e v. P. La contribution e peuple grec a la lutte antifasiste de liberation et certaines manifestions de la fraterite d'armes greco-bulgares. - Et. balk. Nr. 2-3, 1965.; с ъ щ и я т: За единодействието на българските и гръцките антифашисти през Втората световна война. - В: 9 септември и Балканите, С., 1974; Д а с к а л о в, Г., И. Коев. Установяване и изграждане на българската военна власт в Беломорието (април - юли 1941 г.). - Военноисторически сборник, 1990, № 5; Д а с к а л о в, Г. Демографските процеси в Източна Македония и Западна Тракия (април - декември 1941 г.) - П а к т а м, 1991, № 6; Д а с к а л о в, Г. Демографските процеси в Източна Македония и Западна Тракия (1 януари 1942 - 25 октомври 1944 г.). - П а к т а м, 1992, № 1 (Г. Даскалов проявява непредполагаеми „способности" при „ползване" на непубликувани разработки. Тези негови „качества" най-ярко се изявяват в публикациите му „Демографските процеси в Източна Македония и Западна Тракия (април - декември 1941 г.)" и „Демографските процеси в Източна Македония и Западна Тракия (1 януари 1942 - 25 октомври 1944 г.)". Същият от 15 октомври 1990 г. до 15 януари 1991 г. „рецензира" дисертация на Д. Йончев на тема: Българското военнополитическо присъствие в Беломорието 1941 - 9.9.1944 г., която служи за основа на настоящата монография. През пролетта на 1991 г. рецензира дисертация на В. Стоянова на тема: Беломорска област (1941 - 1944 г.). Двамата автори работят независимо един от друг, като изследват и демографските процеси в Беломорието и излагат своите виждания. Г. Даскалов, независимо че ползва много „умело" тези разработки, не ги споменава никъде в публикацията си); Г о р н е н с к и, Н. Към въпроса за антифашистката солидарност на българския народ с другите балкански народи по време на Втората световна война. - Известия на Института за история на БКП, т. 19 1968; с ъ щ и я т: Борбата на Българската комунистическа партия за бойно сътрудничество на българския народ със съседните балкански народи против хитлеристките окупатори (1941-1944 г.) - Военноисторически сборник, 1956, № 4.*

рието, проблемът се разглежда в контекста на отношенията между великите сили или между България и някоя от тях.

Петата група обхваща изследванията, посветени на отделни страни от строителството на въоръжените сили. В тях се засягат и някои най-общи аспекти на строителството на българските войски в Беломорието[9].

Шестата група обхваща онази чуждестранна научна книжнина, която засяга най-общо някои въпроси от присъствието на България в Беломорието. Внимание привлича трудът на западногерманския историк Ханс-Йоахим Хопе[10]. Независимо че е посветен на българо-германските отношения, в него има интересни изводи и обобщения, направени предимно на основата на немски архивен изворов материал. Тези изводи разглеждат отделни страни на българското присъствие в Беломорието.

Голямо внимание на българското присъствие в Беломорието отделят гръцките автори[11]. Характерното за техните произведения е, че преобладаващата част от тях имат мемоарен и политико-пропаганден характер и по своята същност нямат необходимата научна стойност. По-скоро публикациите на гръцките автори обслужват постигането на определени политически цели. Цялата тази книжнина, независимо какви аспекти разглежда, е подчинена на идеята да се обосновава изводът, че

---

8 *Т о ш к о в а, В. България и Третият райх 1941-1944 (политически отношения), С., 1975; с ъ щ а т а: България в балканската политика на САЩ 1939/1944, С., 1985; Р а ч е в, С. Англия и съпротивителното движение на Балканите (1940-1945), С., 1978; Д и м и т р о в, И. Българо-италиански политически отношения 1922-1943, С., 1976; В ъ л к о в, Г., С. Н о й к о в. Българо-германските военни отношения май 1941 - септември 1944 г. - Известия на Военноисторическото научно дружество, т. 34, 1982; К р у м о в с к и, С. Възстановяването на българския беломорски излаз и външнополитическите условия за отстояването му (май 1941 - септември 1944 г.). - Военноисторически сборник, 1990, № 4.*

9 *А н т о н о в, Г. Българският военен флот от края на Първата световна война до Деветосептемврийската социалистическа революция - Известия на Военноисторическото научно дружество, т. 39, 1985; П е т р о в, Л. Външнополитически причини и условия за стратегическо развръщане на българската армия през Втората световна война 1939 - 9.9.1944 г. - Военноисторически сборник, 1983, № 5; В и т а н о в, П. Втори български корпус в плановете на вермахта и неговата политическа роля в Западна Тракия (1943-1944 г.). - Известия на Военноисторическото научно дружество, т. 39, 1985.*

10 *Н о р р е, H.-J. Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik, Stuttgart, 1979.; Б л а г о е в, С.Л, Около причините и последиците на прошуруването на бугарската окупациска власт во нови области в Егејскиот дел на Македонија во летото 1943 година. - Гласник, 1983, № 1-2, с. 41-58; R o h r i c h t, E. Die Entwicklung auf dem Balkan 1943-1945. - Wehrwissenshaftliche Rundschau, 1962, H. 7,S. 391-406.*

11 Ιστορικον αρχειον εθνικής αντίστασες. Τόμος Α΄ Απρίλιος 1958–μάρτιος 1960. Αθηναι, Τευχος–4; Κ. Πως σχηματισθηκαν τά πρώτα ανταρτικά τμήματα εις την κεντρικην Μακεδονίον; Τεύχος–7–ον Κ ο ν σ τ α ν τ ά ρ α ς, Κ. Τό ανταρτικό στόν Εβρο; K o f o s. Ev. Nationalism and Communism in Macedonia. Thessaloniki. 1966.

България е извършила окупация на Беломорието и дейността на българското правителство е била насочена км тази област като към окупирана територия с произтичащите за това последици преди всичко за гръцкото население.

От тези слабости страдат и голяма част от мемоарните публикации на участници от ЕАМ (Национален освободителен фронт) и ЕЛАС (Гръцка народоосвободителна армия). В тях има не само „предвзети" изводи и обобщения, но и много „факти", изведени от лични впечатления на авторите, участвували в съпротивителната борба.

От подобни слабости са обременени в определена степен и публикациите на Е. Кофос. От тях страда до известна степен и трудът „История на националната съпротива в Гърция 1940/1945". Независимо от неоспоримите достойнства на този труд, към някои факти, постановки и изводи в него трябва да се подхожда внимателно поради проявената липса на обективност от авторите. На някои от тези факти ще се спра в процеса на изследване на проблема. В излезлите публикации за съпротивителната борба, посветени на борбата на гръцкия народ срещу немските и италианските окупатори и на съвместните им действия с българските антифашисти, редом с обективните страни има и необосновани изводи и оценки, преиначени факти и изложения. Това налага при по-нататъшното изследване на тези проблеми да се търси обективната историческа истина и да се даде по-правдива и правдоподобна оценка на антифашистката съпротива в района.

От посочените трудове и публикации е видно, че на проблематиката за българското присъствие в Беломорието няма специално посветени изследвания. Само отделни фрагменти от това присъствие са засегнати в досегашните изследвания.

При изследването са използвани най-вече документи от Централния държавен исторически архив (ЦДИА), Централния военен архив във Велико Търново (ЦВА), Църковно-историческия и архивен институт (ЦИАИ). Независимо че относително малка част от документите в ЦИАИ намериха място в настоящото изследване, имах възможност да работя върху архивни материали, които показват голямата дейност, извършена от Българската православна църква в областта.

Имах възможност да ползвам документи на Politisches Archiv des

---

Κ ω φ ο ς, Ε. Συνχρονη Μακεδονια. Το μακεδονικό ζητυμα στην εποχη μας. – В: Μακεδονια (4000 χρονια ελληνικης ιστορια και πολιτισμου), Μακεδονικου ζυηματος στα χρονια της κατοχης και αντισταση, Αθηνα, 1989; Κ ι τ σ ί ο υ, Χ. (Аграа) Από την αντισταση στην Ανατολικη Μακεδονια – θρακη, Εθνικι αντισταση, Συλλογη εκτη, Δεκεμβρις 1963; Β α λ λ α, Μ. Αναμνήσεις απο τον αγώνα στήν Ανατολικι Μακεδονια, Εθνικη αντίσταση, Ευλλογή 40 Μαης 1984. Ист ория на вационалват а съпрот ива в Гърция 1940/1945, С., 1982;

Auswarigen Amtes - Bonn. (P.A.A.A/, архивни материали относно участието на немската войскова групировка на Балканите по време на Втората световна война, Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Серия „Д" 1937-1941, том XI, Бон, 1964; том XII, Гьотинген, 1969; том XIII, Гьотинген, 1970, и др., съхранявани във Военноисторическата библиотека (ВИБ).

Отделено е специално внимание на спомените и ръкописите на Г. Дилчовски, Б. Енчев, Н. Спасов, К. Скутунов, Ив. Попов и други. Към тях е подходено критично. Те са ценен източник, но изобилствуват с неточности и е проявен от авторите известен субективизъм и пристрастно предаване на събитията.

Допълнителни данни са събрани от публикувани документи и материали, от мемоари, дневници, ръкописи, българския печат и от публикации, третиращи в една или друга степен изследваната тема.

Напълно съзнавам, че настоящото изследване не може да претендира за изчерпателност. То е първи опит за по-цялостно изясняване на българското присъствие в Беломорието. Към тази проблематика несъмнено ще се насочат и други автори, с което ще допринесат за по-пълното ѝ осветляване.

ПЪРВА ГЛАВА

БЕЛОМОРИЕТО И НЯКОИ СТРАНИ ОТ БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКА ЛИНИЯ (октомври 1940 - април 1941 г.)

В края на тридесетте години се засилват българските надежди за мирна ревизия на Ньойския договор. Със започването на Втората световна война българското правителство полага усилия без едностранно определяне и без война да реши своите териториални и национални проблеми[1]

В досегашните изследвания по проблемите на външната политика на България през началния период на Втората световна война[2], Д.

---

1 *Повечето от проблемите на външната политика на България в навечерието и в началния период на Втората световна война са изследвани от българската историография, което дава възможност за обобщения: М и х о в, М. Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по време на Втората световна война. - Военноисторически сборник, 1954, № 1; С т е ф а н о в, Г. Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването към Тристранния пакт 1939-1941. - Годишник на СУ, Юридически факултет, т. 49, 1958; М а ш е в, Д. Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война. - П а к т а м, т.55, кн. 1, 1964; Г е н ч е в, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (септември 1938 - септември 1939 г.) - Годишник на СУ, Фил.-исторически факултет, т. 59, кн. 3, 1968; с ъ щ и я т: Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939-1941) - П а к т а м, т. 63, кн. 3, 1971; С и р к о в, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. - В: Българско-германски отношения и връзки, т. 1, С., 1972; с ъ щ и я т: Външната политика на България 1938-1941, С., 1979; Т о ш к о в а, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт. - Исторически преглед, 1969, № 4; с ъ щ а т а: България и Третият райх 1941-1944 (Политически отношения), С., 1975, с. 17-60; с ъ щ а т а: България в балканската политика на САЩ 1939/1944, С., 1985, с. 43-100; И в а н о в, И. Присъединяването към Тристранния пакт - едно съдбоносно решение на българските монархофашистки ръководители. - Военноисторически сборник, 1969, № 6; Д и м и т р о в, И. Българо-италиански политически отношения 1922-1943, С., 1976, с. 239-407; с ъ щ и я т: Англия и България (1938-1941), С., 1983; Х р и с т о в, Х. Външната политика на България в навечерието и началото на Втората световна война: - В чест на академик Д. Косев. Изследване по случай 70 години от рождението му, С., 1974; М а р к о в, Г. Историческият опит и вземането на външнополитически решения от българските управляващи кръгове (септември 1939 - февруари 1941 г.). - Историческата наука и съвременност, С., 1987; С п а с о в, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944, С., 1987.*

2 *Обобщен историографски обзор на литературата за политиката на България в навечерието и началото на Втората световна война вж: Г е н ч е в, Н. Българско-германски дипломатически отношения (1938-1941). В: Българско-германски отношения и връзки, т. 1, С., 1972; Д а н е в а-М и х о в а, Х. Историография на международните отношения на*

Сирков ги очертава в две основни тези. Според едната българското правителство следва политика на мним неутралитет, под прикритието на който съзнателно и целенасочено обвързва България с хитлеристка Германия. Това схващане, според Д. Сирков, се поддържа от мнозинството изследователи и е изложено най-последователно във второ преработено издание (1964 г.) на „История на България".

Според другото схващане България наистина е следвала политика на мир, неутралитет и необвързване - така както публично е заявявало тогавашното българско правителство. Гледище защитавано от Н. Генчев[3].

Д. Сирков посочва, че полемика не се развива, но постепенно започват да се появяват публикации, които без да вземат отношение към изказваните гледища, излагат конкретния проблем, не дават ясно качествено определение на външнополитическата ориентация на страната. В някои трудове се прокрадват формулировки и от двете тези. В други публикации фактически започва да се възприема второто гледище[4].

В настоящото изследване нямаме за цел да се започва полемика. Постепенно нещата си идват на мястото. Пръв Н. Генчев напуска стандартното мислене от класово-партийни позиции и се старае обективно да представи проблема. По-скоро ще се стремим да осветлим усилията на България за решаване териториалните неправди нанесени ѝ от Ньойския договор и отражението на военнополитическите събития върху българската външнополитическа линия през есента и зимата на 1940/1941 година.

*

На 7 септември 1940 г. се подписва българо-румънският договор, с който се връща на България Южна Добруджа. Така първата част от външнополитическата програма на българското правителство е изпълнена. Остава да се върнат българските земи в Тракия, Македония и Западните покрайнини, като на този етап на преден план се извежда въпросът за Западна Тракия.

Въпросът за възвръщането на Западна Тракия е един от най-важните в „малко странното и специфично по характер турне на министъра на земеделието Иван Багрянов в Германия и Италия от 5 до 25 октомври 1940 г."[5]. При срещата си с помощник държавния секретар Вайцзекер,

---

България през XX в. - Проблеми на българската историография, С., 1973, с. 465-472; Тошкова, В. България и Третият райх..., с. 7-12; Костова, Е. Българско-германските отношения в съвременната българска историография. - В: Българско-германски отношения и връзки, т. 1, С., 1972, с. 581-584; Сирков, Д. Външната политика на България 1938-1941, С., 1979, с. 5-8; Марков, Г. Историческият опит и вземането..., с. 155.

3 *Сирков, Д. Външната политика на България..., с. 6-7.*

4 *Пак там, с. 8.*

5 *Сирков, Д. Външната политика на България..., с. 249*

Багрянов повдига въпроса за долините на реките Марица, Струма и Места, откъснати от българската територия чрез мирните договори. Повдигнат е и въпросът за долината на р. Вардар. Германският дипломат обаче само изслушва тези мотиви и не дава никакви конкретни обещания[6].

При посещението му в Италия по-открито изпъкват българските искания за ревизия на мирните договори. От друга страна, посещението е удобен случай за Мусолини и Чано да придобият „впечатление какъв прием ще получи в София поканата за участие във войната“[7] на Италия срещу Гърция. Италианските домакини са значително по-словоохотливи по предстоящите териториални промени на Балканите. Мусолини заявява, „че признава за безспорни българските права върху Западна Тракия“[8]. Министърът на външните работи граф Чано отбелязва, „че с Гърция щели да свършат за няколко седмици и България трябва да бъде готова и да използва случая и ведпага от планините... да слезне на морето“[9]. По всяка вероятност Багрянов още от Рим предупреждава царя за поканата, която ще получи.

На 17 октомври 1940 г. цар Борис III получава от ръцете на Анфузо - личния пратеник на Мусолини, предложение за участие на България в предстоящата агресия на Италия срещу Гърция[10]. Писмото на Мусолини до цар Борис III е умело редактирано. „Реших да започна уреждането на сметките си с Гърция... Пред Вас и пред България се предлага историческият случай за реализиране на старата и справедлива аспирация за Егейско море ... не възнамерявам да влияя върху Вашите решения и да искам помощта на въоръжените Ви сили. Вие ще направите това, което Ви подскаже съзнанието и отговорността на цар и интересите на Вашия народ.“[11] В посланието се премълчава италианската заинтересованост от българското участие в акцията - излиза, че това участие се налага само от интересите на България[12]. В отговора си до Мусолини от 18 октомври 1940 г. цар Борис III дипломатично отклонява „поканата“ за участие в италианската агресия на Балканите.

Същевременно градусът на напрежението на Балканите се увеличава. В информациите до Държавния департамент на САЩ, изпращани от района, се очертава „един несигурен отбранителен фронт в случай на италианско нахлуване в Гърция. Анкара постоянно изменяше решени-

---

6 *Сирков, Д. Външната политика на България..., с. 252.*
7 *Димитров, И. Българо-италиански..., с. 383.*
8 *Пак там.*
9 *Сирков, Д. Външната политика на България..., с. 253.*
10 *Димитров, И. Англия и България..., с. 177.*
11 *Димитров, И. Българо-италиански..., с. 384.*
12 *Пак там.*

ето си кога и при какви обстоятелства би се притекла на помощ на западната си съседка. На 12 октомври турският министър заявява, че Турция ще воюва ако бъде нападната"[13]. В същото време българската дипломация твърди, че България няма намерение да атакува Гърция, но ще иска с мирни средства да удовлетвори претенциите си за Егея[14].

Качествена промяна в обстановката на Балканите настъпва след 28 октомври 1940 година. Съсредоточените в Албания италиански войски извършват агресия срещу Гърция. Полесраженията на Втората световна война се пренасят на Балканите. Веднага се забелязват и първите нюанси в промяната на българската политика. „В срещата си с българския министър на външните работи Иван Попов на 31 октомври пълномощният министър на САЩ в София Ърл бе отново уверен, че българската външна политика спрямо съседите остава непроменена. Липсвала обаче предишната увереност в гласа на външния министър.

Попов не се осмелява да отговори на въпроса, възможно ли е германски части да преминат през българска територия по посока към турската граница и как ще реагира България. Надява се само, че засега подобна акция не се предвижда от германското командване."[15]

Попов се „надява", но на 12 ноември 1940 г. Хитлер издава Директива № 18 за завземане на Северна Гърция в случай на необходимост преминаване през България и заплашване по въздуха британските бази в Източното Средиземноморие. На първо време за операцията се отделят 10 дивизии[16].

Два дена по-късно българският посланик в Берлин П. Драганов отклонява предложението на Рибентроп България да заеме полагащото ѝ се място в Тристранния пакт, като изтъква териториално-националните проблеми. Драганов напомня, че „България се намесва в Първата световна война, като има Западна Тракия. Снемането на искането за линията Мидия-Енос, призната от Лондонския мирен договор, не означава отказ от нея"[17]. Цар Борис III в стремежа си за решаване на териториално-националния въпрос подхожда предпазливо, възпиран от грешките на баща си и се старае да избегне едно евентуално ново злополучно съюзничество.

Изменената обстановка дава отражение и върху отношенията между балканските страни и на политиката на Великите сили спрямо отделните страни на Балканите. Албания е окупирана от италианските войски,

---

13 Тошкова, В. България в балканската политика..., с. 76.

14 Пак там, с. 74.

15 Тошкова, В. България в балканската..., с. 78; Сирков, Д. Външната политика..., с. 254.

16 Hitlersweisungen fur die Kriegfuhrung 1939-1945. Frankfurt am Main, 1962, S. 68-70.

17 Марков, Г. Историческият опит и вземането..., с. 172.

а в Румъния от 12 октомври 1940 г. се настаняват немски войски. С агресията на Италия срещу Гърция по същество последната се определя към Англия. Неблагоприятното развитие на военните действия за Италия създава непредвидени затруднения на Хитлер. Това силно нарушава плановете му за подготовка на войната срещу Съветския съюз. В разговора си от 4 януари 1941 г. с Богдан Филов Хитлер изказва съжаление от създалата се обстановка - не са го питали и той е бил против тази акция[18].

Към това изявление на Хитлер трябва да се подхожда внимателно. От една страна, то може да се приеме за искрено, като се има предвид, че Мусолини е държал в тайна от Хитлер подготовката за война срещу Гърция, защото е знаел за резервите на Хитлер срещу преждевременни военни действия на Балканите. От друга страна, е съмнително Хитлер да не е имал информация за намеренията на Мусолини и подготовката на италианската армия за военни действия срещу Гърция. Нещо повече. „На 22 октомври кореспондентите на САЩ в Рим бяха уведомени от „висш служител" в германското посолство, че през седмицата Италия ще нападне Гърция; операцията щяла да бъде относително малка по мащаб и със задача да се провери „твърдостта" и „съпротивителната сила" на гърците."[19]

В резултат на героичната борба на гръцкия народ се налага изменение на хитлеристките планове спрямо Гърция, особено след проваляне на италианската агресия. На 17 ноември 1940 г. Хитлер при срещата си с цар Борис III в Бергхоф го осведомява, че Германия възнамерява да нападне Гърция, като използва територията на България. На него му става ясно, че Италия не е в състояние сама да се „справи" с Гърция. Това създава нови трудности пред българската външна политика. Царят и българската дипломация трудно могат да спрат хитлеристките войски да преминат през България за война с Гърция и да проточват до безкрайност влизането на страната в Тристранния пакт.

Събитията от 17 до 25 ноември 1940 г. „са критична седмица в дипломатическата история на България. Тя започва с посещението на цар Борис при Хитлер, последвана от включването на Румъния, Унгария и Словакия в Тристранния пакт, от визитата на фон Папен в София (21 ноември), от съобщението на германски източници за предстоящата среща на Филов и Попов с Хитлер (22 ноември), от обявената мобилизация в Турция и накрая от пристигане на съветския пратеник в Бълга-

18 *Филов, Б. Дневник, С., 1986, с. 206.*

19 *Тошкова, В. България в балканската..., с. 77. Въпросът дали Хитлер е знаел за агресията се засяга и от Димитров, И. Българо-италиански..., с. 397-398, където той прави заключение, че „ръководителите на Третия райх разполагаха с достатъчно информация и стига да желаеха можеха да спрат войната".*

рия".[20] На 22 ноември посланикът на Германия в Турция фон Папен след срещата си с царя чрез посланика на Германия в София Рихтхофен информира подробно Рибентроп за водените разговори. Интерес представлява изложението на царя за реакцията на Съветския съюз от посещението му при Хитлер. „Няколко часа след неговото посещение при фюрера русите извикали неговия пълномощен министър и изглеждали доста в неведение относно намеренията на Германия спрямо България. Те му обещали границите според Санстефанския мирен договор и подкрепа на всички ревандикации по отношение на Румъния, Гърция и Югославия."[21] Тази критична седмица завършва с пристигането в София на главния секретар на съветското външно министерство А. Соболев. За посещението му, при което Съветският съюз обосновава възобновеното си предложение за сключване на пакт за взаимопомощ, е писано немалко в нашата историография. Особено важно е уверението в 12-а точка, че ако се сключи този пакт, възраженията на Москва срещу встъпването на България в Тристранния пакт биха могли да отпаднат[22]

Интерес представлява донесението на Рихтхофен до Берлин от 26 ноември за посещението на Соболев в София. „Русия била готова да окаже на България всякаква помощ от военен и финансов характер. След това следва руското признаване на претенциите на България по отношение на Западна Тракия, а може би и на Източна Тракия. Следователно това уверение се различава от даденото неотдавна в Москва."[23] Рихтхофен получава тази информация от министъра на външните работи Попов, пред когото Соболев е прочел декларацията на съветското правителство, след като я е изложил пред царя.

Наистина има различия, по-специално по териториалните въпроси, между това, което предлага съветската дипломация на Иван Стаменов, български пълномощен министър в Москва, и това, което прави А. Соболев в София. По всяка вероятност съветското правителство, за да

---

20 Т о ш к о в а, В. България в балканската..., с. 84.

21 Politischs Archiv des Auswartigen Amtes (PA. AA) - Bonn, Bestand Unterstaatssekratar, Aktenband 11, Akten betreffend Bulgarien, November 1940 - Juni 1941, Bl. 311583; Bestand Wiehl, Aktenband 516, Akten betreffend Bulgarien, Dezember 1939 - September 1941. Bl. 467939. Телеграфически доклад от 28 ноември 1940 г. на германския пълномощен министър в София до министъра на външните работи в Берлин за отношенията между България и Съветския съюз. Документ № 585: „На 26 ноември Молотов извикал българския пълномощен министър при себе си... той изразил готовността на Русия да задоволи териториалните искания на България. Между това посредством написани на ръка позиви тук тази сутрин стана известно предложението на Русия за сключване на пакт за взаимопомощ, за готовността ѝ да подкрепи „връщането на Одрин до линията Енос-Мидия и Западна Тракия, включително Дедеагач, Драма и Кавала."

22 М а р к о в, Г. Историческият опит и вземането..., с. 174.

23 PA.AA., Bestand Wiel, Bl. 467939; С п а с о в, Л. Българо-съветски дипломатически..., с. 120. По-подробно за политиката на СССР и присъединяването на България към Тристранния пакт вж. Пос. съч., с. 114-134.

отклони България от влизане в Тристранния пакт и да засили влиянието си в България, е решило да съдействува за разрешаване на българския териториален и национален въпрос на първо време с излаз на Бяло море.

Независимо че външнополитическата ориентация на цар Борис и българското правителство в значителна степен да е предопределена, те са изправени пред сложна дилема. Действията им не могат да се разглеждат изолирано, а по-скоро са резултат на външнополитическите усилия на България в следвоенния период за отхвърляне на Ньойския диктат и търсене на мирни средства за решаване на националните и териториални въпроси на страната.

При оценка на външнополитическите решения на цар Борис III и правителството на Б. Филов не може да не се вземат предвид от една страна, традиционното германско и отчасти италианско влияние в двореца. От друга страна, искреният стремеж към неутралитет в политиката на българските управляващи среди. Политиката на неутралитет е характерна за всички балкански страни. Те вървят по този път, но една след друга го напускат. Благодарение на геополитическото си положение успява да го извърви успешно до края на Втората световна война единствено Турция. Неутралитетът на всяка една от тези държави в зависимост от целите на външната ѝ политика има своя специфика. За България през есента и зимата на 1940/1941 г. е характерен прогерманския неутралитет.

Именно тази прогерманска политическа ориентация паралелно с антисъветската обремененост пречат на цар Борис III и българските управници да извлекат от предложенията на съветската дипломация максималното за българските национални интереси. „Ако Хитлер - казва цар Борис на Н. Мушанов - недвусмислено ме заплашва с войските си, Сталин упражнява натиск чрез собствения ми народ. Но аз дори и по принцип не мога да разговарям за помощ от болшевиките... Соболевата мисия има само тоя резултат, че ме разколебава в решението ми да протакам въпросите с германците."[24] Като отклоняват съветското предложение, цар Борис III и правителството на Филов все по-трудно могат да следват политиката на неутралитет, но полагат големи усилия за отсрочване влизането на България в пакта.

Единствената надежда за българската дипломация е Италия сама да успее да разгроми Гърция и по този начин България да остане извън конфликта на Балканите, като продължи политиката си на неутралитет. Все по-ясно става обаче, че Италия не може да постигне военен успех срещу Гърция.

---

24 Цит. по: С п а с о в, Л. Българо-съветски дипломатически..., с. 125.

ните и политическите кръгове в чужбина, включително и в Германия, очакват България да се възползва от създалата се ситуация и да предприеме военни действия срещу Гърция, за да си възвърне Западна Тракия[25]. От надеждите на тези кръгове и особено на италианските управляващи среди личи, че те не са вникнали достатъчно дълбоко в последователната външнополитическа линия на българското правителство.

Тази политика на българското правителство „позволява на Генералния щаб на Гърция да изтегли от границата с България пет дивизии, една бригада и четири полка и да ги прехвърли на албанския фронт"[26], което способствува за успешно контранастъпление на гръцките войски. То започва на 14 ноември 1940 г., като италианските агресори са отхвърлени от гръцка територия. При подготовката на второто италианско настъпление, което започва в началото на март 1941 г. правителството на Мусолини прави предложение българската армия да окупира Западна Тракия и да струпа на десния фланг на гръцката армия две-три дивизии. Срещу това Италия предлага със съгласието на германското правителство България да вземе и Солун, като бъдещата гранична линия да мине по р. Бистрица[27]. Тези предложения на Италия са продиктувани не само от военните й неуспехи, а и от недооценяването на външнополитическата линия на България. Българското правителство, вярно на своята политическа линия, отхвърля възможността чрез военна сила да си възвърне някои територии, но и никога не се е стремяло да заграби чужди земи. То не само категорично отказва военна подкрепа на Италия, но и заявява, че териториите към р. Бистрица са гръцки земи, за които България не претендира[28].

Последователността на българското правителство в търсенето пътища за възвръщането на Западна Тракия и за решаване на териториалните неправди спрямо нея без участие във военни операции не е отчетено от управляващите среди в Гърция и от гръцкия Генерален щаб. Тяхната оценка на обстановката на Балканите дава отражение върху концепцията им за водене на войната. Гръцкото държавно и военно ръководство се оказва изключително недалновидно и като разглеждат България като най-вероятен и единствен балкански агресор срещу Гърция[29].

В крайна сметка отказът на България да се възползва от Италианско-гръцката война, за да си възвърне Западна Тракия, облекчава гръц-

---

25 Гальдер, Ф. Военный дневник, т. 2, М., 1969, с. 207.

26 Στερεφ, Π. Συνεργασια των βουλγαρων και ελληνων αντιφασιστων στον Β Παγκοσμιο πολεμο. Συμποσιο για την Ιστορια τις εθνικής Αντιστασης, Αθηνα, 1984, σελ.136.

27 ЦДИА, ф. 935, оп. 2, а.е. 1, л. 362.

28 Пак там.

29 Щерев, П. Офицерският корпус в политическия живот на Гърция 1940-1967 г., С., 1986, с. 42-44.

ката армия по отношение на отбраната от север. Не без значение е и фактът, че в първите дни на нападението на Италия срещу Гърция не България, а Югославия е тази, която планира да заграби територии, този път от Гърция. И в съвременната гръцка историография се подчертава, че още в началния период на войната на Италия с Гърция, югославското правителство разглежда възможността да завладее Солун и околностите му[30].

Италианското военно аташе в София по поръка на италианското главно командване многократно се среща с военния министър и началника на щаба на българската войска с искане да се предприемат военни действия на българо-гръцката граница, за да бъдат оттеглени гръцките сили от албанския фронт и да се облекчи италианската армия[31]. Въпреки италианския натиск българското правителство и Щабът на войската не променят становището си. Неучастието на България във войната срещу Гърция обективно подпомага гръцкия народ и е един от външните фактори, които улесняват героичната му съпротива.

В същото време се засилват опитите на Англия за неутрализиране и отклоняване на България от влизането ѝ в Тристранния пакт. Възприемането на английските внушения би довело до изправяне на България срещу Германия. Цар Борис III обаче не разполага с военни средства, за да възпре 12-а немска армия. Хитлеристките дивизии биха нахлули в България за война срещу Гърция през пролетта на 1941 г. с или без негово съгласие. Ако откаже, означава война с Германия, запазване на версайската система на Балканите - оставане под робство на българите във Вардарска Македония и Западните покрайнини, проливане на българска кръв за Гърция, заграбила български земи с диктатите в Букурещ и Ньой. Съгласието дава възможност, ако България не може да остане неутрална, поне да е извън сферата на военните действия, да не участва пряко в тях и по договорен път да осъществи национално-териториалните си аспирации.

Българското правителство неведнъж се сблъсква с отрицателното становище на Англия към българските териториални претенции особено що се отнася до излаз на Бяло море[32]. Поради това английската политика няма изгледи за успех.

Германия все повече засилва натиска си към България за присъединяването ѝ към пакта. Колкото повече германски войски се съсредоточават в Румъния, толкова повече се увеличава и германският натиск.

---

30 Κ ω φ ο ς, Ε. Συνχρονη Μακεδονια. Το μακεδονικο ζητυμα στην εποχη μας. – В: Μακεδονια (4000 χρονια ελληνκης ισστορια και πολιτισμου), Αθηνα, 1982, σελ. 505.

31 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 70-71.

32 PA.AA. Bestand Staatsekretar, Band I, Bl. 242625; Д и м и т р о в, И. Англия и България..., с. 168, 171, 175.

чават в Румъния, толкова повече се увеличава и германският натиск. След съсредоточаването на около 500 000 германски войски в непосредствена близост до България - в Румъния, и след разполагането на германски танкови части в Северна Добруджа (многократно искано от българското правителство с оглед на осигуряването на страната откъм Съветския съюз) българските аргументи за безопасността на страната загубват тежест[33]. Позицията на Германия обаче по това какво предвижда да отстъпи на България след присъединяването ѝ към пакта все още е неясна и неопределена.

Нов етап в борбата за присъединяване на България към Тристранния пакт започва със срещата на Филов с Хитлер и Рибентроп на 4 януари 1941 г. в Оберзалцбург[34]. В разговорите Хитлер, като предлага излаз на България на Егейско море, се стреми да спечели за плановете си българския министър-председател. Тази териториална придобивка, казва той, би допринесла за вътрешното укрепване на режима в България[35]. На тези обещания обаче Филов отговаря с по-нататъшни искания, като засяга Македонския въпрос и изразява загриженост относно слуховете, че Югославия щяла да получи Солун. По тези въпроси Филов не получава ясен отговор, но и Хитлер, от своя страна, не можа да „откопчи" от министър-председателя точна дата за присъединяването на България към Тристранния пакт[36].

В България се обсъждат подробно водените от Филов разговори. Най-после правителството възлага на Драганов да заяви в Берлин териториалната цена, което би улеснило вземането на решение за присъединяването на България към пакта, а именно конкретното обещание от страна на правителството на Райха да удовлетвори българските претенции в Беломорието[37]. След срещата с държавния подсекретар Вайцзекер на 18 януари 1941 г. Драганов пристига в София и съобщава, че германците били съгласни „да ни се отстъпи Беломорска Тракия от Марица до Места, както и да изпратим двама генералщабни офицери да преговарят по военните условия за гарантиране на нашата сигурност"[38]. Това обаче не решава българския териториален въпрос в Беломорието.

Германският натиск все повече се засилва. На Рихтхофен му е наредено да не приема никакви български уговорки. Той трябва „да не

33 *Fabry. W. Balkan-Wirren. 1940-1941. Darmstadt. 1966. S. 84.*

34 *Филов, Б. Дневник, с. 200.*

35 *Hoppe, H.-S. Bulgarien Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Sudosteuropapolitik. Stuttgart, 1979. S. 109.*

36 *Ibidem. S. 110.*

37 *Филов, Б. Дневник..., с. 213.*

38 *Пак там, с. 215.*

оставя никакво съмнение относно това, че решението на правителството на Райха е неотменно (преминаване на германски войски през България за война с Гърция - бел. Д.Й.) и че необходимите за това военни заповеди вече са отдадени„[39]. В случай че българското правителство продължава да прави уговорки, Рихтхофен е инструктиран „незабавно да изтъкне с най-голяма настойчивост сериозните последици, които биха могли да произлязат непосредствено от това за България и за нейната сегашна и бъдеща политическа позиция„[40].

Независимо от това, че в резултат на германския натиск везните на българската външнополитическа дейност силно накланят към Тристранния пакт, не се изоставят стремежите на българското правителство за търсене на нови пътища за неучастие на България във войната или в крайна сметка за проточване и отлагане подписването на пакта. Последен опит се прави с изпращането на 21 януари 1941 г. на българска военна делегация за преговори в щаба на фелдмаршал Лист. Делегацията се води от генерал-майор В. Бойдев, командващ въздушните войски. В нея влизат полковник Ив. Попов - началник на оперативното отделение в Щаба на войската, подполковник Ив. Николов - началник на снабдителното отделение, майор Г. Генчев от разузнавателното отделение и поручик Ив. Антонов - адютант преводач от Въздушните войски. Делегацията получава инструкции на 18 и 19 януари 1941 г. в Министерския съвет от министъра на войната генерал Т. Даскалов и от министъра на външните работи Ив. Попов[41]. В инструктажа в отделни моменти взимат участие и Б. Филов, българския пълномощен министър в Берлин П. Драганов и генерал Хаджипетков - началник на щаба на войската[42]. Важно е да се отбележат някои моменти в подготовката на делегацията и резултатите от разговорите с германците. Инструктажът започва с четене и обсъждане въпросите, които ще се поставят на германците и по които делегацията ще иска да води преговори.

Генерал Даскалов поставя като първи и най-важен въпроса как ще се осигури ненамесата на България във войната. Именно по „ненамесата" се появяват големи разногласия[43]. Даскалов и особено министърът на външните работи Попов, както и Драганов смятат, че трябва да се търсят пътища за запазване на неутралитета и за избягване включването в Тристранния пакт. Те искат именно такава позиция да се отстоява от делегацията. От друга страна, Б. Филов, известен с прогер-

---

39 PA.AA.Bestand Handakten Ritter. Akten betreffend Bulgarien. Aktenband 1-2 (1940-1942), Bl. 281637.

40 Ibidem

41 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 72.

42 Филов, Б. Дневник, с. 229.

43 Пак там, с. 230.

манските си настроения, настоява да не се захващат толкова за „ненамесата", още повече че с „германците е уговорено и че те не искат от България военна помощ, а не че изобщо няма да се ненамесваме[44].

Отчитат се последиците за страната в случай, че двете воюващи армии - от север германската и от юг английската и гръцката, подкрепени евентуално от турската, - се срещнат на българска територия. Пред българското правителство стои въпросът или доброволно да пусне през страната да премине 12-а германска армия, или тя насилствено да нахлуе в България.

На 20 януари царят извиква във Варна Б. Филов, Ив. Попов, Т. Даскалов и П. Габровски и разискват върху инструкциите, дадени на делегацията, след което царят лично приема нейните членове[45]. Взема се окончателното решение, макар и по принуда, че Тристранният пакт трябва да се подпише, без да се дава военна помощ за Германия[46].

Делегацията заминава за Педял в Румъния с определено схващане за това, какво ще преследва и към какво ще се стреми по време на преговорите. А то е: да уточни плановете на германското командване за използване на съсредоточената в Румъния 12-а армия и да напомни на командването на тази армия, че България е неутрална страна и с оглед задълженията ѝ като такава, не може да допусне преминаването на чужди войски през нейна територия за нападение на трета страна, като подчертае, че страната ще отстоява неутралитета си и не ще се намеси в подготвяната от Германия война срещу Гърция[47]

На 22 януари 1941 г. вечерта делегацията пристига в щаба на 12-а армия и веднага е представена на нейния командващ фелдмаршал Лист. На протоколния разговор Бойдев излага българската позиция за отлагане влизането в пакта. Обосновава я със затрудненията по превъоръжаването на българската армия и поставя редица условия за военната сигурност на страната. В отговор фелдмаршал Лист задава риторично въпроса: „А ако ние преминем през страната ви без вашето съгласие, което може да стане? Щом няма друг изход?" Естествено генерал Бойдев не отговаря директно[48].

На 23 януари е първото заседание от преговорите между двете делегации. От германска страна участвуват началникът на щаба на 12-а германска армия генерал Грайфенберг, полковник Кюхлер - началник на оперативния отдел, полковник Шьонебек - германски въздушен ата-

---

44 Филов, Б. Дневник, с. 230.

45 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 74; Филов, Б. Дневник, с. 230

46 Филов, Б. Дневник, с. 231; Димитров, И. Англия и България..., с. 217.

47 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 72-73.

48 ЦВА, ф. 040, оп. 1, а.е. 1, л. 324-325.

ше в София. Обстановката в това първо заседание никак не е ведра. Чувствува се напрегнатост и нервност.

Генерал Грайфенберг посреща хладно българската делегация. Първият въпрос, който задава, е: „За какво сте дошли при нас?“[49] Независимо от тягостната обстановка генерал Бойдев отговаря изчерпателно в духа на получените указания. Реакцията на генерал Грайфенберг е много по-остра и безцеремонна. Без да скрива раздразнението си и с видимо недоволство и учудване, пита „защо по тези въпроси, които интересуват българската делегация се отнасят към щаба на 12-а армия, когато те са от компетенцията на германското правителство и германското главно командване“[50] При така очерталата се конфронтираща обстановка остава самооправдателния и благосклонен призив на военния министър генерал Т. Даскалов: „По-добре да минат като приятели, отколкото като неприятели. Нито можем да ги спрем в изпълнение на техните планове, нито ще имаме полза от едно противодействие, нито пък ще помогне някой.“[51]

Интересно е да се анализира защо българското правителство изпраща военна делегация в щаба на 12-а германска армия. Царят и правителството след продължително лавиране с цел да запазят прогерманския си неутралитет вече са склонни да приобщят страната към Тристранния пакт, но полагат усилия да избегнат военното сътрудничество. Именно към това са насочени усилията на българската делегация в Предял. Главното е да се запази страната да не стане място на полесражение на евентуален балкански фронт между воюващите групировки. Още повече че и Грайфенберг ясно и недвусмислено потвърждава, че съсредоточената в Румъния германска армия ще премине през р. Дунав и България за война срещу Гърция. На това категорично изявление от немска страна генерал Бойдев не се поколебава да заяви, че България е неутрална страна и не желае да допусне преминаването на чужди войски през територията си за нападение срещу трета държава[52]. Генерал Грайфенберг изразява учудването си, че може и да се помисли от българска страна, че „нашето нежелание да ги допуснем“ може да отмени действията на 12-а армия, на която е поставена определена стратегическа задача от германският върховен главнокомандващ Хитлер. Подчертава, че армията вече изпълнява поставената ѝ задача и никой не може да отмени преминаването ѝ през България[53]. На българската делегация при така създалата се обстановка не остава нищо друго,

---

49 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 76

50 Пак там.

51 ЦВА, ф. 015, оп. 1, а.е. 1, л. 8; Марков, Историческият опит и вземането на..., с. 178.

52 ЦДИА, ф. 1077, оп. 1, а.е. 1, л. 77

53 Пак там.

освен да се стреми при по-нататъшните преговори да осигури колкото се може по-леки условия за преминаването на немските войски през България. Независимо от това генерал Бойдев веднага уведомява военния министър генерал Даскалов за хода на преговорите. Реакцията от София е бърза. Разпорежда се, без да се приключват преговорите, делегацията да се върне в София на доклад пред Министерския съвет.

Цар Борис III и българското правителство правят последни отчаяни усилия да продължат прогерманския неутралитет. Трябва да вземат съдбоносно решение с твърде ограничена практическа възможност за избор на правилна посока[54]. Българските управляващи среди се стремят да осигурят в кръга на възможното по-благоприятни условия за страната при преминаването на германските войски през нея. Те не стигат изведнъж и случайно до този избор. В резултат на методично и последователно използване формите на икономическо, политическо и идеологическо въздействие дипломацията на Третия райх в началото на 1941 г. вече съумява да измени някои от главните принципи на българската външна политика[55].

При така създалата се обстановка в Предял усилията на българското правителство се насочват да осигурят безопасността на страната преди всичко откъм Турция при предстоящото навлизане на немските войски в България. Усилията на българската военна делегация при повторния й инструктаж се насочват по същество именно към тази цел. Това е и главното съдържание на протокола, подписан на 2 февруари 1941 г. „във връзка с евентуално преминаване на германските войски през България и употреба на последните срещу Гърция и евентуално срещу Турция, ако последната се намеси във войната“[56]. Въпроси за отстъпване на територии от Тракия и Македония не се засягат по време на водените преговори и не фигурират във въпросния протокол.

Териториалният въпрос заедно с други въпроси правителството на Филов поставя в заявление чрез Драганов в Берлин, дублирано на 8

---

54 Относно алтернативни възможности за политически решения от цар Борис III и българското правителство вж. Г е н ч е в, Н. Българско-германски дипломатически отношения (1938-1941 г.). - В: Българско-германски отношения и връзки, т. 1, С., 1972, с. 416-432; Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с. 44-46; Д и м и т р о в, И. Българско-италиански..., с. 401-402; с ъ щ и я т: Англия и България..., с. 236-241; М а р к о в, Г. Историческият опит..., с. 178-182.

55 Стремежите на българското правителство да избегне въвличането и присъединяването на България към Тристранния пакт е изследван от много български автори и особено от Т о ш к о в а, В. България и Третият райх...; с ъ щ а т а: България и балканската...; Г е н ч е в, Н. Външната политика на България...; с ъ щ и я т: Българско-германски дипломатически...; С и р а к о в, Д. Към въпроса за присъединяването...;с ъ щ и я т: Външната политика на България...Д и м и т р о в, И. Англия и България...; М а р к о в, Г. Исторически опит и вземането... и др.

56 ЦВА, ф. 22, оп.3, а.е. 438, л. 2-6; ЦДИА, ф. 284, оп. 3, а.е. 181, л.155.

февруари 1941 г. чрез Рихтхофен в София. В него се посочва, че „българското правителство разчита, че декларацията по териториалния въпрос, която бе направена устно от господин държавния подсекретар фон Вайцзекер пред българския пълномощен министър в Берлин, ще бъде потвърдена писмено в едно тайно приложение към пакта"[57].

Българското правителство е принудено да отиде към подписване на пакта, без да е сключило с германското правителство писмена договореност за връщане на Беломорието на България. Всичко е в сферата на устни обещания, които не са „облечени" в писмен двустранен документ.

Искането на българското правителство за оказване на немска военна помощ при „евентуално преминаване на германските войски през България" е резултат на реална оценка на съотношението на силите между българската войска и нейните евентуални противници, които по сведения на българското командване към началото на 1941 г. разполагат със 179 дивизии, като очаква 71 от тях да действуват срещу България. От 54-те дивизии на Турция 29 са дислоцирани в Източна Тракия за евентуални военни действия срещу България. Независимо от това, че Гърция воюва с Италия и вече е изхвърлила италианските нашественици от своя територия, тя е определила седем съединения да воюват при нужда срещу България. В Близкия изток англичаните са съсредоточили 30 съединения, от които 20 се намират в Сирия, Палестина, Египет и Кипърейка с разчет да действуват при разширяване на конфликта на Балканите. Въпреки че хитлеристка Германия води активна политика за приобщаването на Югославия към Оста, близо една трета от югославските дивизии (11 от общо 36) са съсредоточени на общата ни граница. Румъния е в Тристранния пакт и въпреки това държи 4 съединения на българско-румънската граница в Добруджа и се опитва да повдига въпроса за корекция на границата с България[58].

При това обкръжение българското правителство оценява, че главната опасност за България е от Турция. Спрямо нея се води особено активна политика, както от Германия, така и от Англия, САЩ и Съветския съюз. Позицията и политическата линия на Турция заема важно място в подготовката на балканската операция на Вермахта.

Мерките на българското правителство и Щаба на войската за обезопасяване от страна на Турция не са без основание. След подписването на протокола в Предял немското командване изисква от България да усили войските си на турската граница [59]. То не изключва агресията на

---

57 PA. AA Bestand Unterstaatssekretar. Aktenband 11, Akten betreffend Bulgarien, Novenber 1940 - Juni 1941,Bl. 311501.

58 ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.149, л.1.

59 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.438, л.5.

Турция в посока към Пловдив с крупни сили - около 15 дивизии, само в първи ешелон[60].

Неслучайно въпросът за опасността от Турция и осигуряването на отбраната на българско-турската граница се обсъжда обстойно в Предял. Организира се и взаимодействието между българската войска и немската 12-а армия в случай на евентуална агресия от нейна страна. Немското командване се задължава да вземе необходимите мерки с достатъчно германски сили да разгроми турската армия и да я отхвърли, без да допуска продължителна отбрана от страна на българската войска[61].

Дипломацията на хитлеристка Германия все пак съумява да постигне Турция и България да започнат преговори в Анкара, които завършват с подписването на обща декларация и на 17 февруари тя е публикувана едновременно в София и Анкара. Американската легация в София определя точно значението на подписаната в Анкара декларация, която намалява опасността от война между Турция и България и улеснява преминаването на германските войски през България[62] Това е успех за немската дипломация. Вермахтът се стреми в кратки срокове да приключи военните си действия на Балканите, с което да осигури южния си фланг. Главните му усилия са за развръщането на ударната си групировка по план „Барбароса" за агресията си срещу Съветския съюз.

Така план „Барбароса" се поставя в зависимост от операцията „Марита" (действията на Балканския полуостров), по-точно от срока на нейното завършване[63]. Операция „Марита" немското командване трябва да проведе със силите на 12-а армия, като първоначално предвидените за участие в операция „Марита" са 12 пехотни, 4 танкови и 1 моторизирана дивизия и 2 усилени пехотни полка, което се равнява всичко на 18 дивизии. При създалата се обстановка обаче немското командване отчита, че тези сили, ако не бъдат привлечени на изток, не може да се разчита на успех при операция „Барбароса"[64].

По разчета на план „Барбароса" в Румъния остават 6 дивизии, като в България влизат първоначално 10, а след това още 2 дивизии - всичко около 380 000 войници за участие в операция „Марита"[65]. Първоначално определените немски войски се увеличават допълнително с две дивизии, защото цар Борис III не се съгласява да се включат български

60 *Гальдер, Ф. Пос.съч., с.356.*

61 *ЦВА, ф. 22, оп.3, а.е.438, л.3-4.*

62 *Тошкова, В. България в балканската..., с.98.*

63 *Гальдер, Ф. Пос.съч., с.359.*

64 *Пак там*

65 *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (KTB.OKW), Bd.1. Frankfurt am Main. 1965. S. 362.*

части в акцията на Вермахта срещу Гърция[66]. В българските среди не се забелязва и не се проявява авантюризъм, включително и при тази обстановка. Нито в политическите среди, нито във военното ръководство се чертаят планове чрез пряка военна сила и война с Гърция да се присъедини Западна Тракия към България. Българското държавно и военно ръководство не проявяват реваншизъм. Това не пречи на управляващите среди и на царя, след като България се ориентира към Тристранния пакт, да претендират за всички български земи в Беломорието, за които България воюва в три войни.

На 1 март 1941 г. след подписването от България на Тристранния пакт Рибентроп и Чано един след друг предават на Б. Филов писма, в които се излагат становищата на Германия и Италия, че при уреждането на балканските граници се признава на България излаз на Бяло море, приблизително от устието на р. Струма до устието на р. Марица[67]. С това не се удовлетворяват стремежите на българското правителство да се сключи тайно споразумение към пакта за българските териториални искания.

България подписва Тристранния пакт преди всичко под натиска на Германия, без да е успяла да обезпечи териториалните си стремежи, а се задоволява с „предадените писма", които нямат договорна сила. На този етап териториите западно от р. Струма и Солун Хитлер обещава на Югославия след влизането ѝ в Тристранния пакт. Излаз на Бяло море и предаването на Солун е едно от условията, поставено от югославските управляващи среди за влизането на страната в Тристранния пакт[68].

Немското командване е насочило своите усилия на изток и се стреми колкото се може по-малко сили и средства да ангажира за операция „Марита". Вермахтът бърза, времето го „притиска" с оглед на съсредоточаването на групировката по съветската граница. В началото на март, когато предните части на германските пехотни дивизии са достигнали българско-гръцката граница, Вермахтът все още няма ясна концепция докъде да се разпростре операция „Марита". Още на 5 декември 1940 г. на съвещание при Хитлер е разгледано положението на Балканите и е обсъден планът „Марита", чието изпълнение трябва да започне в началото на март. На 13 декември с Директива № 20 планът е утвърден от Хитлер. Целта на операцията, поставена в директивата, е била да се достигне някъде до Бяло море[69].

---

66 Тошкова, В. България и Третият райх..., с.22.

67 Филов, Б. Дневник, с. 271; Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското министерство на външните работи. Серия „Д" 1937-1941, т.11, Бон, 1964; т.12, Гьотинген, 1969; т.15, Гьотинген, 1970 (Извадки отнасящи се до България). - Военноисторическа библиотека, с.32.

68 Гальдер, Ф. Пос.съч., с.394.

69 KTB OKW, Bd.1, 352.

Така формулираната цел през декември 1940 г. не отговаря на оперативната обстановка на Балканите през пролетта на 1941 г. Още повече че България не само че не подкрепя Италия във войната ѝ с Гърция, но отказва и на Германия да вземе участие в операция „Марита". Всичко това дава негативно отражение върху българско-германските военни отношения. Тъй като се закъснява с изпълнението на план „Марита", Хитлер е принуден да измени първоначалната цел на операцията.

На 17 март 1941 г. той взема ново решение - операция „Марита" да продължи до изтласкването на английските войски от гръцката суша, включително и от Пелопонес, като в операцията участвуват и италиански войски[70]. Въпреки решението на Хитлер немското командване закъснява с внасянето на яснота по водене на операцията[71].

В същото време гръцкото командване отчита опасността от немско нахлуване от територията на България и увеличава на шест дивизиите си на българско-гръцката граница[72]. Към края на март е прехвърлена още една дивизия, като общата численост на войските срещу България съсредоточени в Източна Македония достига около 160 000 души. В същото време на гръцко-югославската граница са оставени само засилени гранични части с около 20 000 души[73]. В Гърция се взимат мерки за евакуация от Западна Тракия и се извършва подготовка за съпротива[74]. В началото на март гръцкото командване изтегля войските си от Западна Тракия, като остава по българско-гръцката граница войски, колкото да я прикриват, но не и да я отбраняват. Храната на гръцките войници в Западна Тракия е колкото да им стигне до 15 март, като очакват дотогава България да предприеме нападение[75].

Населението в района е изключително тревожно, особено в градовете. Всички по-влиятелни и богати гърци се изселват[76]. Изнасят се ценните вещи и всичко, което може да се евакуира. Същевременно гръцките власти вземат мерки срещу малцинствата в района, като интернират на островите тези, които не скриват симпатиите си към България и които са с българско национално съзнание. Това е продиктувано от проявеното задоволство на българите и на преобладаващата част от мюсюлманите в района, че се вижда краят на гръцкото владичество[77]. Гръцките власти и гръцкото командване нямат доверие на

70 *Ibidem. Bd.I. S.360.*
71 *Ibidem. S. 363.*
72 *Ibidem. S.368.*
73 *ЦВА, ф. 23, оп.1, а.е.429, л.72.*
74 *Гальдер, Ф. Пос.съч., с.396.*
75 *ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.154, л.26.*
76 *Пак там.*
77 *Пак там.*

мюсюлманите в района и събират оръжието на всички мобилизирани в армията мюсюлмани. Те носят службата си без оръжие[78].

Гръцките власти и гръцкото командване организират планомерна евакуация на имуществото и материалните ценности от района. До началото на април, когато се очаква германската агресия, те планират да евакуират всичко включително и дребния добитък[79]. Паралелно с евакуацията от района гръцкото командване предприема мерки за организиране на отбраната. То има концепция за нея, която предвижда прикритие на страната главно от север. В основата на схващането за воденето на отбраната лежи изградената укрепена линия „Метаксас", която е по-добре развърната по Беласица планина и Рупелското дефиле. През март 1941 г. гръцкото командване предприема допълнително инженерно оборудване, бетонни и дървено-землени укрепителни съоръжения по старата българско-гръцка граница по долината на р. Места, като стига до Бяло море[80].

Организацията на отбраната и предприетите мерки в района показват, че Гърция не възнамерява да отбранява Западна Тракия преди всичко от оперативно-стратегическо естество. Не е издържано да се организира отбраната на цялата българско-гръцка граница. Успехът при водене на такава отбрана при създалата се оперативно-стратегическа групировка за Гърция е нищожен.

Гръцкото командване не извършва преднамерено отстъпване от Западна Тракия и от Македония. Адмирал П. Констас посочва, че подобно оттегляне би довело до естествено пораждане на проблеми сред населението от тези райони, които тогавашното правителство искаше на всяка цена да избегне[81].

Независимо от това извършената планомерна евакуация на имуществото и материалните ценности от района пораждат „проблеми сред населението", от които гръцкото правителство се опасяваше.

Очевидно е, че гръцкото правителство е хранило опасения от евентуална ревизия на наложените след Първата световна война мирни договори. То не е искало да застане в положение на доброволно оттеглило се от района със спорна историческа съдба. Впоследствие се разбира, че на владението им се е гледало и като на предпоставка за териториални претенции в северна и източна посока. На 4 юли 1941 г. председателят на правителството Е. Цудерос изпраща меморандум до крал Георг. По това време те вече се намират в емиграция.

---

78 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а.е.154, л.26.

79 Пак там, л.61.

80 Пак там, л.61.

81 Щерев, П. Гърция и българо-гръцките отношения след Втората световна война. - Във: Втори международен конгрес по българистика, т.20, С., 1988, с.142.

В меморандума, който е по същество правителствена програма, са изложени основите на външната политика на правителството, „националните искания", които Гърция трябва да издигне, и средствата за реализирането на тази политика. В основата на документа стоят „националните искания", т.е. онези териториални придобивки, които Гърция трябва да си осигури след завършването на войната. В тях са включени Северен Епир, Додеканезите, Кипър, „регулирането" на гръцко-българската граница, „засилването" на гръцко-югославската граница в посока на Гевгели. Предвижда се, в случай че Турция следва до края на войната враждебна политика спрямо Англия, да се положат усилия за присъединяването на Източна Тракия към Гърция и за превръщането на Цариград в свободна държава с гръцко участие в управлението ѝ[82].

С оглед на предстоящите задачи българското командване и Щабът на войската вземат мерки за повишаване боеспособността на армията. Специално внимание се отделя за укрепването на моралното състояние на войските, на дисциплината и на сглобеността на полковете и дивизиите и преди всичко на тези, които прикриват границата. Вземат се мерки за подобряване състава на войниците в съединенията и частите, които охраняват границата. През февруари и началото на март се изготвят списъци на „неблагонадеждните" лица. Провеждат се мероприятия за повишаване на бдителността и опазване на тайната. Засилва се борбата срещу чуждото влияние и особено на комунистическата пропаганда[83].

България прикрива цялата си южна граница. Охраната на българско-гръцката граница от 19 февруари 1941 г. е поета от 2-ра армия в състав 7-а и 10-а пехотна дивизия и 21-ви усилен пехотен полк[84]. Втора пехотна дивизия, която дотогава е на българско-гръцката граница, е изтеглена и придадена на прикриващата групировка срещу Турция. Мястото ѝ се заема от 7-а пехотна дивизия. Към края на март 1941 г. с оглед подготовката на Германия за агресия срещу Гърция и плана на командването на 12-а германска армия за пробив на укрепената линия „Метаксас" в района на Рупелското дефиле 7-а пехотна дивизия е изтеглена от Струмското и Местенското направление и на нейно място остава само 2-ра гранична бригада[85]. В същото време немски офицери усилено разузнават укрепената линия „Метаксас" и избират участъка за пробив[86].

В страната правителството на Б. Филов води пропаганда с оглед предстоящата агресия на Германия срещу Гърция и вероятните дейст-

---

82 Щ е р е в, П. Гърция и българо-гръцките отношения..., с.142.
83 ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.149, л.15.
84 П а к т а м.
85 П а к т а м.
86 П а к т а м, ф. 323, оп.2, а.е.206, л.31-32.

вия на българската армия за влизане в онази част от Беломорието, която се предвижда да бъде отстъпена на България.

На 6 април 1941 г. Германия напада Гърция. Укрепената линия „Метаксас" не оправдава надеждите, които ѝ се възлагат. Чрез обхода ѝ немските войски на 9 април достигат Солун. Същия ден с разрешение на гръцкия генерален щаб командващият армейската група „Източна Македония" генерал Бакапулос подписва акта за капитулация, по силата на който войските, отбраняващи Беломорската област на изток от р. Вардар, преустановяват съпротивата си и са разоръжени от германците без да бъдат отвеждани в плен[87]. С освобождаването на гръцките военнопленници Хитлер се стреми да създаде благоприятна за Германия обстановка и настроение сред гръцкия народ.

На 17 април хитлеристките съединения проникват в Тесалийската равнина. На 20 април командирът на армейската група „Западна Македония" генерал Цолакоглу и командирите на корпуси от армейска група „Епир" генералите Бакапулос и Демистихас без съгласието на правителството и на главното командване подписват капитулацията на подчинените им войски[88]. На 23 април кралят и правителството на Гърция напускат Атина и се установяват на остров Крит. Четири дни по-късно, на 27 април, хитлеристките войски влизат в Атина. До края на месеца овладяват цяла континентална Гърция.

Съпротивата на гръцката армия по същество е сломена, а в Северна Гърция такава не съществува.

*

С присъединяването на България към Тристранния пакт в началото на 1941 г. цар Борис III и българското правителство определят страната към една от воюващите групировки. Решаваща роля за това изиграва непосредственият военен и дипломатически германски натиск. При така създалата се обстановка българските управници се стремят да решат българския териториален и национален въпрос. При преследването на тези цели те не допускат пряко участие на българската армия в агресията срещу Гърция. Царят и българското правителство се подготвят след разгрома ѝ от Германия да върнат Беломорието към България. В крайна сметка те избират подход, основаващ се на германската военна мощ за решаване на българския териториален и национален въпрос.

---

87 История на националната съпротива в Гърция 1940/1945, С., 1982, с.62.
88 Щ е р е в, П. Офицерският корпус..., с.57.

ВТОРА ГЛАВА

ВЪЗВРЪЩАНЕ НА БЕЛОМОРИЕТО КЪМ БЪЛГАРИЯ (април-юни 1941 г.)

Влизането на 2-а армия в Беломорието започва на 20 април 1941 г., след като частите на Вермахта успешно провеждат операция „Марита" срещу Гърция и Директива № 25 срещу Югославия. Въпреки увещанията на Берлин българското правителство и цар Борис III съумяват да не допуснат българската армия да участвува в агресията.

Периодът от 6 до 20 април 1941 г. се характеризира с голямо напрежение и нервност сред българските управляващи среди. Тази обстановка е породена от неопределеността на намеренията на немско-фашисткото ръководство относно териториалните отстъпки, които възнамерява да направи на България.

Осъществените контакти между Щаба на войската и командването на 12-а немска армия не довеждат до чувствителни промени. Изказванията на началник-щаба на 12-а армия генерал Грайфенберг са също така неопределени и неангажиращи. Тази неясната личи и в писмото му от 10 април 1941 г. до Министерството на войната, с което се съобщава, че „командването на армията няма нищо против, ако българската армия предприеме окупация на Беломорието, докъдето намери за добре. Доколкото той знаел, германското политическо ръководство било съгласно за това"[1]. Следователно от германска страна се вижда, че трябва да се отстъпи територия, с която да се реши част от българските териториални претенции, но в същото време германското политическо и военно ръководство се стреми към колкото се може по-малки отстъпки с оглед на германските политически планове спрямо Гърция.

В същото време началник-щаба на 12-а немска армия изисква от Щаба на войската турският фронт да не се отслабва и да не се изтеглят оттам българските войски[2]. Това изискване от страна на командването на 12-а немска армия е с цел да не се отслаби прикритието на левия фланг на немската армия. За това немското командване има основание.

---

1 *ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.156, л.113. Терминът „окупация" се използва като военен термин в смисъл на заемане на дадена територия, без да се влага в него необходимото политическо съдържание.*

2 *ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.156, л.113.*

На 10 април 1941 г. главният секретар на турското министерство на външните работи Менеменджиоглу информира българския пълномощен министър Киров за дипломатическите постъпки на югославския пълномощен министър в Анкара, Турция да изпълни задълженията си на базата на Балканския пакт. Турската страна отклонява тези искания, като посочва декларацията на българския министър-председател, направена на 8 април 1941 г. в Народното събрание, че никакви български войски не участвуват във войната, водена от Германия на Балканите[3]. Независимо от това Менеменджиоглу все пак обръща внимание на Киров, че по-нататъшното развитие на обстановката може да доведе до изпълнение на турските задължения.

В резултат на бързото настъпление на германските войски се засилва загрижеността в българските управляващи среди дали ще бъдат спазени германските обещания. От българска страна се отправят постоянни запитвания до германските дипломатически и военни представители в София.

На 13 април 1941 г. Хитлер издава Директива № 27. Като остава една част от Западна Тракия, прилежаща към Турция в германско разположение, Хитлер уточнява „... 3. Окупацията на останалата част от Тракия да се поеме от българите в момент, който ще бъде определен от мен... 4. ... Засега бреговата отбрана да се предвиди на основата, че северното егейско крайбрежие, включително и Солун, да се повери на българите..."[4] Хитлер изхожда преди всичко от своите агресивни планове и се стреми да използва българската армия за своите цели. Веднага възниква въпросът обаче за Солун. Вероятно Хитлер, след като решава да не даде цяла Западна Тракия на България, възнамерява да ѝ предостави и Солун. По-сетнешните събития показват, че той ревизира тази постановка в директивата си.

Българското правителство и Щабът на войската долавят двойственото държание и недостатъчната определеност в позицията на ръководителите на Третия райх и командването на Вермахта спрямо българските териториални и национални проблеми. Всичко това се пренася в още по-голяма степен в становищата и отношението на командването на 12-а германска армия спрямо българските стремежи за решаване на териториалните и националните ни проблеми. Това донякъде може да се обясни, от една страна, с факта, че Германия изхожда от собствените си интереси на Балканите. От друга страна, немското командване не е много добре запознато или не е склонно да се съобрази напълно с

---

3 *Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското министерство на външните работи. Серия „Д" 1937-1941, т.12, Гьотинген, 1970 (Извадки отнасящи се до България). - Военноисторическа библиотека, с.418.*

4 *Пактам, с.450.*

историческата истина за Беломорието. Българското правителство, като отчита тези въпроси, със съгласието на фелдмаршал Лист изпраща на 17 април 1941 г. в щаба на 12-а германска армия в Солун професор Димитър Яранов като съветник по българските териториални и национални въпроси[5]. Това дава възможност да се внесе по-голяма яснота в щаба на 12-а армия за стремежите на България да си възвърне собствени територии.

Българското правителство и Щабът на войската се готвят за влизане на българските войски в Западна Тракия и Македония. Те знаят становищата на своите съюзници, изложени на 1 март 1941 г. в едностранните декларации от Германия и Италия[6]. Специално споразумение между германското и българското политическо и военно ръководство за влизане на 2-ра армия и действията ѝ в Беломорието не е имало. Няма специален българско-германски документ, третиращ тези въпроси[7]. По всяка вероятност германците умишлено са избягвали да дават такъв, понеже са се стремели предварително да не се ангажират пред българското правителство и съобразно развитието на обстановката на Балканите да могат да преследват своите цели и интереси.

Още със започването на операция „Марита" започват сондажи от българска страна за отстъпване на България на овладените от германските войски територии от Македония, част от Моравско и Западна Тракия. На 8 април 1941 г. Рибентроп уведомява Драганов за желанието на фюрера три български дивизии да окупират Вардарска Македония и да поемат администрацията, за да могат да се освободят германските войски. Терминът „окупация" не се възприема от българските правителствени среди и лично от царя. България не си поставя за цел да окупира територията на Гърция и Югославия, а се стреми да си възвърне свои собствени територии. Не случайно през 1939 г. при разискване на положението на България в английския парламент лорд Ноел-Бъкстон напомня, че „четвърт от българската територия е под чужда власт"[8]. Ето защо българското правителство е склонно не да „окупира", а да приеме германското предложение с цел запазване на „реда и спокойствието" в овладените от германците територии[9]. Нещо повече - царят и правителството, като се стремят да върнат „по мирен път" българските земи, заграбени от Гърция и Югославия, не са съгласни да сключат военна договореност с Третия райх. Ето защо царят, за да не се ангажи-

5 *Филов, Б. Дневник, с. 293.*

6 *Документи за германската външна политика..., с.167.*

7 *ЦВА, ф. 9, оп.1, а.е.140, л.113.*

8 *Цит. по: Димитров, И. Англия и България (1938-1941), С., 1983, с.50.*

9 *Филов, Б. Дневник, с. 286.*

рат български войски във войната срещу Гърция и Югославия, отклонява евентуална военна конвенция между България и Германия[10].

На 12 април 1941 г. Драганов идва от Берлин в София. Тогава се уточнява, че немското предложение не включва изграждането на българска администрация в завладяната област[11]. Това положение и становище на Вилхелмщрасе само по себе си говори много. Рязко се очертава разликата във възгледите. От една страна, Хитлер се стреми да използва България и българската армия да „окупира" територии от Гърция и Югославия. От друга страна, българското правителство търси възможности не да „окупира" чужди територии, а да решава българските териториални и национални проблеми. Целта е с влизането на българските войски в Беломорието и Македония да започне и административното заемане и възвръщането на тези територии към България. Като преследва своите цели, Хитлер се въздържа, и в крайна сметка не е подписана договореност, според която да се фиксират какви територии се отстъпват на България. Това става по устно споразумение и дадено от германците съгласие. На 15 април 1941 г. в Щаба на войската е занесена от двореца немска карта с мащаб 1: 1 000 000 и е предадена на началник-щаба на войската генерал Никола Хаджипетров. На картата е нанесена разграничителна линия на областите в Моравско и Източна Македония, които се възвръщат към България. Към картата не се дава никакъв текст или писмена спогодба. Нарежда се устно от министъра на войната на началник-щаба на войската заедно с началника на оперативния отдел да проучат показаната на немската карта разграничителна линия и да дадат мнение по нея.

В тази немска карта, на която е дадена разграничителна линия за Моравско и Македония, не е отбелязано нищо за Западна Тракия. Независимо от това министърът на войната дава устни нареждания за изготвяне на разпореждане за навлизане на 2-ра армия в Беломорието[12].

От Щаба на войската се изготвя упътване за навлизане на 2-ра армия в Беломорието. С него се цели да се изяснят пред войските целите, обектите, средствата и реда, по който ще се извърши навлизането от частите на армията. Има се предвид преди още да започне навлизането на 2-ра армия да се извърши необходимата подготовка и същевременно да се създаде ясна представа за реда и целта на задачата, поставена от армията. Целта на задачата е „да се завземе най-бързо територията на Тракия, за да се запази населението ... да се избегне всякакъв период на

---

10 Тошкова, В. България и Третият райх 1941-1944. (Политически отношения), С., 1975, с. 52.

11 Филов, Б. Дневник, с. 290.

12 ЦДИА, ф. 1077, оп.1, а.е.1., л.102.

безвластие и предотвратяване евентуални грабежи, отмъщения и т.н. Изобщо, да се осигури Тракия бързо и напълно като част от държавната ни територия"[13].

От самото формулиране на целта се вижда, че на тези територии се гледа като на заграбени български земи. Щабът на войската на 18 април 1941 г. определя силите и средствата за заемане на Беломорието, а именно 10-а пехотна дивизия, 2-ра гранична бригада без 1/7 и 3/7 гранични дружини, 1 попълващ полк, а 11-а пехотна дивизия и 2-ри армейски артилерийски полк - като войски, имащи готовност да се включат за изпълнение на задачата[14].

Заедно с овладяването на Беломорието от командването и щаба на 2-ра армия се изисква да вземат всички мерки за организирането на тази област във военно и административно отношение. Затова на армията се поставят следните задачи: да охранява Беломорския бряг и да не допуска стоварването на неприятелски групи и отделни лица; да прикрива Беломорския фронт, като отбива всеки опит за десант и осигурява съсредоточаването на определените за отбраната на този фронт оперативни части (като предна линия на съпротивата се определя самия бряг); да осигурява реда и спокойствието в застата област, като потушава всеки опит за бунт и вредителство; да устрои военното и гражданското управление в областта, като вземе мерки за спокойствието на населението и за повдигане стопанския живот в Беломорието[15]. Независимо от това кога ще започне и докъде ще се разпростре операцията по заемане на Беломорието, с предприетите мерки от Щаба на войската се цели да се внесе яснота сред командването на 2-ра армия и да се осигури по-голяма оперативност в отделните войскови звена след издаването на заповедта до армията за изпълнение на задачата по заемане на Беломорието.

Неопределеността до последния момент и постоянното отлагане на влизането на 2-ра армия в Беломорието създават напрежение и безпокойство у българските управляващи среди. Безпокойството обхваща и българското командване, което е извело войските, съсредоточило ги е на границата и е готово да ги приведе в действие[16]. На 17 април 1941 г. Рибентроп изпраща телеграма до Рихтхофен, в която се посочва, че „на българската армия се разрешава да окупират гръцка Тракия, ограничена на изток с демаркационната линия Мустафа паша (дн. Свиленград - бел. Д.Й.) - Кюпрюлю - Дедеагач, а на запад с линията на р. Струма...

13 *ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35, л.158.*

14 *Пактам, л.159.*

15 *Пактам, л.160.*

16 *Вж. Приложение № 1 за съсредоточение на частите от 2-ра армия и изпълнение на задачата по заемане на Беломорието.*

Участвуващите германски военни инстанции вече са получили указания от главното командване на Вермахта“[17]. На 18 април 1941 г. българският пълномощен министър Драганов телеграфира от Берлин и паралелно с него Рихтхофен информира правителството в София, че германското правителство е дало съгласие за навлизане на български войски в Беломорието без Димотишко. Българското правителство решава влизането на 2-ра армия да стане незабавно.

Същия ден в Щаба на войската се получава заповед № 990 от 18 април 1941 г. на командващия 12-а германска армия, в която се уточнява редът за изтегляне на германските съединения от Беломорието и влизането на 2-ра армия. Подчертава се, че трябва да бъде установена незабавна връзка с командването на 30-и германски армейски корпус. Според заповед на Върховното командване на Вермахта командирът на корпуса ще уточни детайлите, отнасящи се до навлизането на 2-ра отделна армия[18]. По този начин изпълнението на заповедта от командира на 2-ра армия за навлизане в Беломорието се поставя в зависимост от решението на командира на 30-и армейски корпус. Иска се от българското командване с оглед на това, че „военните действия на германските войски ще бъдат засегнати от навлизането на българските войски, частите на последните да бъдат подчинени на 12-а германска армия“[19].

В областта, където е решено да влезе 2-ра армия, военните действия са приключени. По-скоро това са стремежи от страна на немското командване да преподчини отделни съединения и части от българската войска. Подобни опити се правят и по-късно. Българското командване и Щабът на войската полагат усилия да парират подобни стремежи и да наложат такава линия на взаимоотношения, при която немските разпореждания или желания за действия на отделни дивизии и части да минават през Щаба на войската. По този начин българското военно командване се стреми да има възможност да преценява целесъобразността за изпълнението на тези действия и да може своевременно да отстоява българските интереси. В резултат на тази позиция Министерството на войната и Щабът на войската се стремят да не допускат преподчиняване на български части на 12-а германска армия.

Все пак с цел установяване на взаимодействие между 12-а германска армия и 2-ра армия Щабът на войската съобщава частите, които са определени за заемането на споменатите области, пътищата за движение, пунктовете за нощуване. Началото за навлизане и ежедневно достиганите рубежи[20].

---

17 Документи за германската външна политика..., с.481-482.

18 ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.156, л.123; ЦДИА, ф. 890, оп.1, а.е.22, л.13-16.

19 Пак там.

20 Пак там.

Въпросът за влизането на съединенията и частите на 2-ра армия и извършването на взаимодействие между българските и немските войски се урежда от германското военно командване под формата на две разпореждания, издадени на основание оперативната заповед от 18 април 1941 година.

Едното от тях е разпореждане от командващия 12-а германска армия до Щаба на войската, а другото - в същия смисъл от командира на 30-и армейски корпус до командира на 2-ра армия[21]. Това обаче не внася яснота какви територии се отстъпват на България. Разговорите между държавни ръководители и дипломатически представители от българска и германска страна не изясняват въпроса. Нещо повече, на 15 април 1941 г. в София пристига германският държавен съветник Турнер, от когото се разбира, че е изпратен от Хитлер със задача за устройване на цивилно управление в заетите от армията на Лист Тракия, гръцка и сръбска Македония[22]. Това повишава още повече градуса на напрежение в българските ръководни среди. То е продиктувано от факта, че още не е разрешено влизането на българските войски, а в Германия вече се предприемат мерки за устройване на гражданско управление в тези райони. Тази неопределеност се запазва и след срещата на царя с Хитлер на 19 април 1941 година. В резултат на немски стремежи да привлекат Турция чрез отстъпки на територията около Одрин, се налага царят да обосновава и отстоява пред Хитлер позицията, че не трябва да се отива по-далече от линията Свиленград - Димотика. Същевременно Хитлер отклонява стремежите на царя за Солун[23]. Царят се стреми да бъдат върнати български земи, които се владеят от Гърция и са били обещани на Югославия. Хитлер още не е решил окончателно какво още ще отстъпи от гръцка Македония на България. Очертават се различията между териториалните искания от страна на България и обещанията от Германия. Като се връща, царят споделя пред Б. Филов, „че е останал с впечатление, че войната с Гърция никак не е била по угодата на фюрера и че при все това, изглежда, Гърция ще бъде щадена“[24].

По тези въпроси се водят продължителни разговори от царя, Филов и Попов с Клодиус - заместник-началник на отдела за икономическа политика в германското външно министерство, от 23 до 27 април 1941 година. Още същата вечер - на 23 април, след срещата си с българските ръководители, Клодиус в шифрована телеграма до Рибентроп прави подробен доклад за водените разговори. В нея излага и мнението си, „че в настоящия момент е по-добре още да се избягва сключването на

---

21 ЦВА, ф.9, оп.1, а.е.140, л.113.

22 Филов, Б. Дневник, с. 291.

23 Тошкова, В. България и Третият райх..., с.54.

24 Филов, Б. Дневник, с. 296.

официално споразумение, поради което възнамерява да размени с министъра на външните работи само парафирани записки“[25]. През цялото време на разговорите си в София Клодиус поддържа постоянни контакти с Вилхемщрасе и получава подробни указания от Рибентроп. В крайна сметка Клодиус много умело използва стремежите на българското правителство за решаване на българските териториални и национални проблеми, като подписва на 27 април 1941 г. „споразумение“ с министъра на външните работи, според което сключената на 24 април „спогодба“ относно Югославия се прилага съответно и по отношение на заетите от българските войски Западна Тракия и Източна Македония[26]. Без да се уточнява какви територии се отстъпват на България, Германия съумява не само да получи концесии в експлоатацията на мините и железопътните линии, но и да наложи такива условия, с които защитава германските икономически интереси. Съумява също така да обремени и натовари страната ни с нови икономически ангажименти.

По всяка вероятност германските ръководни кръгове още преди агресията са чертали пътища за търсене на по-широка социална основа в Гърция след разгрома ѝ. Затова те имат известно основание, като се има предвид фашисткия режим в Гърция, наличието на прогермански настроения сред една част от офицерския корпус и гръцката буржоазия. Стремежът е да отстъпят по-малко територии на България, като се отклоняват исканията от българската страна за Беломорска Македония, западно от р. Струма.

В българско-германските отношения се очертава двустранна тенденция: от една страна, Вермахтът да използва българската войска да поеме окупационни задачи, и от друга - царят и българското правителство при създалата се ситуация да решават българския териториален и национален въпрос. На 23 април Яранов съобщава от Солун, че немците допускат само българска военна „окупация“, но не са съгласни за устройване на гражданско управление[27]. Тази тенденция изпъква още по-релефно и остро в края на април и началото на май 1941 година. Българското правителство се стреми да узакони и намери приемлива форма за присъединяване на тези територии към България, да противодейства на германците, които и след започване на навлизането на 2-ра армия не допускат паралелно с него да се извършва и административното им заемане.

Дейността по заемане на Беломорието е регламентирана от командира на 30-и армейски корпус, който издава и изпраща до командира на

---

25 PA. AA - Bonn. Bestand: Unterstaatssekretar. Aktenband 11. Bl. 311385.
26 I b i d e m, Bl. 311, 382.
27 Ф и л о в, Б. Дневник, с. 297.

2-ра армия специална инструкция за заемане на областта от български и немски войски. В нея се изисква „да се избегне с всички средства насилствено емигриране на гръцко население от областта; влизането на българско население в новоокупираните области не трябва да бъде допускано; докато съществува немска военна администрация никаква българска администрация няма да бъде установена“[28]. По-нататък уточнява реда за установяване на военните комендантства, като по същество изисква българските служби да са подчинени на немските военни власти. „За поддържане на реда и спокойствието сред цивилното население гръцката полиция ще бъде оставена, като за целта ще ѝ бъде оставено и оръжието.“[29]. Уточнява се и редът за правораздаване. Нарушенията на цивилното население в заетите територии се разглеждат от военни съдилища, като „немската военна институция запазва правото да изкаже своята компетенция на българските съдилища на всеки отделен и особен случай, когато тя счита за уместно“[30]. Създава се противоречие между германското становище, изложено от командира на 30-и армейски корпус, и задачата, поставена на командира на 2-ра армия генерал-лейтенант Г. Марков, „да заеме Беломорието бързо и напълно като част от държавната територия на България“[31].

Това дава отражение на българо-германските отношения в хода на заемането на Беломорието от 2-ра армия. Германия се стреми да създаде известна атмосфера на сближение и сътрудничество с току-що създаденото гръцко правителство на Цолакоглу. Поради това концесиите в полза на България са половинчати и не задоволяват правителствените среди.

Недостатъчната яснота за териториалните отстъпки на България затруднява Щаба на войската в ръководството на 2-ра армия при навлизането ѝ в Беломорието. Поради това границите за навлизане на 2-ра армия в Беломорието се дават на 15 април 1941 г., четири дни преди оперативната заповед на Щаба на войската, устно от министъра на войната генерал Даскалов. Границите са: на запад р. Струма и на изток Свиленград, Димотика, Дедеагач[32].

Щабът на войската все пак не е наясно за същността на линията Свиленград - Дедеагач. Той не е запознат с дипломатическите ходове на Вилхемщрасе за спечелване на Турция. В същото време царят и българското правителство полагат усилия за отстояване на българските позиции пред Хитлер[33]. Още повече че подобни искания от страна на

28 ЦДИА, ф. 890, оп.1, а.е.22, л.127.
29 Пак там, л.128.
30 Пак там.
31 ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35, л.158.
32 ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.107.
33 По-подробно вж. Тошкова, В. България и Третият райх..., с.93, 95.

немското командване задължават 10-а пехотна дивизия да отстъпи от българската територия югоизточно от Ивайловград, включително и с. Мандрица. Българското командване е принудено да не се съобразява напълно с тези искания и да премести линията по на изток, за да не се отстъпва българска територия. Претекст за това е, че заемат командни височини, необходими при организиране на отбраната на 10-а пехотна дивизия в участъка, определен за прикриване на границата срещу Турция[34]. Въпреки това Щабът на войската прави запитване чрез офицера за свръзка в щаба на 12-а германска армия генерал Жилков относно указаната линия. Отговорът, който се получава е, че линията Свиленград - Дедеагач е заповядана лично от Хитлер и не се разрешава да се нарушава, понеже ще се усложнят отношенията с Турция[35]. България е принудена да се съобразява с германските интереси. В същото време германската дипломация прави всичко възможно да спечели Турция на своя страна. За тази своя дейност тя има ясна концепция и постановка. На 31 март 1941 г. по време на вечеря, на която присъствува и пълномощният министър на Германия в Турция фон Папен, Хитлер дава ясни и конкретни указания в това направление като заявява, „че Турция трябва да се спечели като съюзник и другар. Тя ни е много по-скъпа от България, понеже последната е славянска и русофилска“[36]. По-нататък по време на вечерята той говори за бурния прием на съветския футболен отбор по време на престоя му в София, докато връщането на Б. Филов от Виена, където е подписал протокола за присъединяване на България към Тристранния пакт не е отбелязано от народа[37]. Тези настроения и становища на Хитлер ясно се схващат от германските ръководни среди. От друга страна, обстановката в България и русофилските настроения на българския народ допринасят за оформяне на недоверие у германските военни кръгове към България. Това още по-релефно изпъква, когато българските войски влизат в Беломорието.

С получаване на съгласието на германското правителство за влизане на български войски в Беломорието, Щабът на войската веднага разпорежда на 2-ра армия с командир генерал-лейтенант Марков да пристъпи към овладяване на района. Съставът на армията е: 10 пехотна дивизия, 2 гранична бригада (без 1/7 и 3/7 гранична дружина) и 1 пехотен попълващ полк[38]. Заемането на Беломорие не се извършва така, като е планирано от Щаба на войската. Генерал-лейтенант Отт - командир на

---

34 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.156, л. 128.

35 Пак там, л. 148.

36 KTB/OKW, Bd.1,S.371.

37 Ibidem.

38 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.156, л. 122; Вж: Приложение № 1 за съсредоточение на частите от 2-ра армия и изпълнение на задачата по заемане на Беломорието.

30-и германски корпус, действуващ в Беломорието, не разрешава веднага навлизането на 2-ра армия.

Поведението на командира на 30-и германски корпус силно озадачава Щаба на войската и командването на 2-ра армия. На армията е разпоредено от Щаба на войската да започне в 8.00 ч. на 20 април 1941 г. навлизане в Беломорието. Щабът на войската е дал схема на командира на армията за заемане и охрана на районите от отделните ѝ части и съединения. През първия ден армията трябва да достигне линията Демирхисар, Зърнево, Щахин, Гюмюрджина, Темиридирон, с. Караджали, Караагач[39].

В резултат на отношението на командира на 30-и германски корпус се осуетява изпълнението на първоначалния план на командването на 2-ра армия за овладяване на Беломорието.

Командирът на 30-и германски корпус не е съгласен българските войски да настъпят и да заемат градовете Драма, Кавала и Ксанти, понеже там имало все още немски войски и щяло да попречи на водените бойни действия[40]. Всъщност една от причините, поради които не се разрешава 2-ра армия да навлезе в Беломорието така, както ѝ е заповядано, е, че с това се нарушават плановете на германците да организират събирането и извозването на военната плячка[41]. Германците успяват да изнесат всички храни, тютюни, стоки и други. При навлизането на 2-ра армия в Беломорието българските власти нямат право да събират каквото и да е имущество за нуждите на българската държава, понеже „завареното, стопанският инвентар, военната плячка и прочие са собственост на германския райх“[42].

Българското правителство не се и стреми да събира военна плячка. Напротив то чертае пътища за развитие и разгръщане на стопанската дейност в района. В буквалния смисъл на думата, след като влизат в Беломорието, българските войски заварват една ограбена територия. Това от своя страна създава допълнително големи трудности пред българското правителство при възстановяването и стопанското развитие на областта, на която то гледа като на българска територия.

Причината за нелоялното държание на командването на 30-и германски корпус към командването на 2-ра армия може да се търси, от една страна, в прогръцките му настроения. В Щаба на войската постъпват сведения, според които командирът на 30-и корпус попаднал бързо под влияние на гръцката пропаганда и се стремял да бави навлизането на българските войски в Беломорието[43]. От друга страна, това може да

39 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.156, л. 125.
40 Пак там, л.120.
41 Пак там, оп.4, а.е. 38, л. 230.
42 Пак там, а.е. 54, л. 59.

се разглежда и като последица от провежданата германска политика спрямо създаденото гръцко окупационно правителство. Всичко това забави овладяването на Беломорието, което става на етапи и малко по-късно, като се изчаква изтеглянето на частите на 30-и германски корпус.

Поради това избухва остър конфликт между командира на 30-и германски корпус генерал-лейтенант Отт и генерал-лейтенант Марков. Стига се дори до намеса на двореца и правителството. След направените постъпки до командващия 12-а германска армия в Солун се постига известно туширане на конфликта.

Подобни антибългарски настроения проявява не само командирът на 30-и германски корпус, в случая обаче в резултат на недостатъчната сдържаност и тактичност и от двамата, тези настроения стигат до най-остра форма. Такива антипатии са обхванали преобладаващата част от германците, действуващи в Гърция, поради което българско-германските отношения в Беломорието се изострят преди всичко по германска вина. Цар Борис III предприема на 28, 29 и 30 април 1941 г. обиколка в Беломорието. Освен да се запознае с обстановката в новоприсъединяващите се към България земи, царят се опитва да разсее натегнатата обстановка в областта и да разведри българско-германските отношения. Независимо от това при завръщането си той споделя с Б. Филов, че „командващият немските войски в Кавала не бил много добре разположен към нас и поддържал доста гърците, както това правят почти всички германци"[44].

Германските окупационни власти в Беломорието не са наясно относно бъдещето на областта. Те не са запознати не само с историческата истина за Западна Тракия и Македония, но и с политическите ходове на Германия по отношение на тези райони. След обиколката си в Тракия цар Борис III споделя и с Рихтхофен, че „на някои места, например в Дедеагач, съществува съвсем добро сътрудничество между българските военни инстанции и германските власти и населението. Изобщо германските служби били в неведение относно бъдещето на Тракия и често изразявали схващането, че българите нямало какво да търсят в Тракия. Естествено, това схващане се подемало от гърците..."[45]. За това становище на царя Рихтхофен изпраща веднага информация до Берлин.

Българското правителство отчита, че на тези територии са водени бойни действия и войната е оставила много разрушения. Задачите, които стоят пред българската власт, са твърде големи. С връщането на

---

43 ЦВА, ф.9, оп.4, а.е. 38, л. 230; ф.24, оп.3, а.е. 103, л. 11.
44 Филов, Б. Дневник, с. 301.
45 Норре, H. S. Op. cit.,S. 122.

Беломорието българските власти се стремят в кратки срокове да преодолеят и заличат последиците от войната. В същото време българското правителство е обезпокоено, като има предвид опита от миналото, от настъпване на безредици в областта. Именно от тези позиции се обосновава необходимостта заемането на Беломорие да стане така, както е планирано, за да се осигури редът в областта, да се даде възможност да се извършат възстановителни работи и да се започне активна земеделска дейност. За да се постигне това, необходимо е съответните органи да бъдат в административните центрове, откъдето да могат най-добре да организират и ръководят политическата и стопанската дейност. Затова Щабът на войската прави постъпки пред командира на 12-а германска армия да разреши в Драма, Кавала и Ксанти да се настани веднага една пехотна дружина и щабовете на частите, определени за тяхното заемане[46].

Щабът на войската при всяка удобна възможност настоява пред командването на 12-а германска армия чрез офицера за свръзка в щаба на армията генерал Жилков за ускоряване на навлизането на българските войски в Беломорието. На 23 април 1941 г. генерал Жилков съобщава, че вече е подготвена почвата за едно по-широко заемане на Тракия и Македония. За това той съди от изказването на генерал Мойзе, командир на инженерно-сапьорните войски, за подготовката и изтеглянето им от Тракия и Македония и заменянето им с български. В проведения с генерал Мойзе разговор за влизането на българските войски, той обещава да настоява за по-скорошно разрешаване на въпроса[47]

Всичко това дава отражение на взаимоотношенията между българското командване и това на 12-а германска армия. Към 23 април 1941 г. 30-и германски корпус е с щаба си в Кавала, а Беломорието от Дедеагач до Кавала е зает от 164-а германска пехотна дивизия, която остава да охранява брега, докато българската армия окончателно заеме и организира за отбрана Беломорието. Едва на 27 април 1941 г. се подновява, а по същество започва навлизането на 2-ра армия, като още същия ден 2-ра гранична бригада трябва да достигне южно от Серес и се придвижва в направление Драма - Кавала, а 10-а пехотна дивизия към Ксанти и Гюмюрджина. Разрешава се щабът на 2-а армията да се изнесе в Ксанти, след като се заеме от българската войска[48].

С навлизането на 2-ра армия пред българското правителство се очертават главно два проблема. Първият е: след разрешението от гер-

46 ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е. 156, л. 128.
47 ЦВА, ф.9, оп.4, а.е.38, л.230.
48 Пак там.

манците за административно заемане на областта да се изградят и утвърдят в кратки срокове българските органи на държавна власт в Беломорието. След получаване на разрешение за овладяване на областта от българската армия управляващите кръгове все по-малко се съмняват, че ще получат разрешение и за административното й заемане. Вторият въпрос, който занимава българското правителство, е: търсене на пътища за засилване на българския етнически елемент в Беломорието. Този проблем е тясно свързан с установяването и функционирането на българската власт. За формиране на предстоящата политическа линия за стопанско и културно развитие в Беломорието правителството назначава комисия за изработване на мнение по тези въпроси. Комисията е в състав: професор Ив. Батаклиев от географския институт на университета, инженер В. Морфов, Хр. Караманджуков и А. Разбойников от Тракийския научен институт, Ив. Данчев от Министерството на вътрешните работи и народното здраве и Г. Сотиров от Дирекцията за гражданска мобилизация[49].

Първата констатация на комисията е, че Беломорието е най-важната в икономическо отношение новоосвободена българска област. Комисията има предвид, че е изгонена голяма част от българското население в резултат на подписаната по настояване на Гърция на 27 ноември 1919 г. и наложена на България конвенция за взаимно изселване. Отчита се, че са настъпили етнически промени. В резултат на това тази българска област е с най-слаба българска народност. Комисията смята, че около 150 000 души от населението в областта са местни жители. Останалите са християни, преселници от Източна Тракия, Мала Азия, Южна Русия, Кавказ и Пелопонес, между които има караманлии, лази, черкези и други, които в една или друга степен се гърчеят[50]. В резултат на тази констатация се изказва мнение, че е необходимо да се търсят възможности за увеличаване на българския елемент, като българите се увеличават отново и по брой бъдат повече от половината население (чрез изселване на колонизираното население)[51]. В тази препоръка се вижда ограничеността на българските политици и идеолози за решаване на националния проблем. Комисията вижда, но не отчита в предлаганата политическа линия, която да следва българското правителство, голямата разнородност и пъстрота на населението. Преобладаващата част от колонизираното християнско население в голяма степен е с гръцко национално съзнание. То обаче не е така обременено от антибългарската пропаганда на гръцката държава и е по-склонно да приеме проме-

49 ЦДИА, ф. 284, оп.3, а.е.62, л.1.
50 Пак там.
51 Пак там.

нените обстоятелства. Като изразява становище това население да бъде изселено, комисията предлага на българското правителство недалновидна политика. Вярно е, че решаването на националния въпрос никак не е леко. Още повече че този въпрос е усложнен в резултат на яростната гръцка националистическа и шовинистическа пропаганда и политика между двете световни войни за промяна на етническия състав на населението в района и за насилствено асимилиране и задушаване на българското национално самосъзнание сред онази част от населението, което е от български национален произход.

Препоръките и становищата на комисията са интересни дотолкова, доколкото очертават по-нататъшната политика на българското правителство за установяване и укрепване на българската власт в областта. Колкото и да има в тях известна непълнота, все пак се очертава едно перспективно виждане и становище, че на тази област се гледа като на територия, която се връща безвъзвратно към България. Търсят се пътища за икономическо, стопанско и културно развитие, за преодоляване изостаналостта в сравнение с останалите райони на България. Още повече че на Беломорието се дава приоритет, защото от икономическа и търговска гледна точка то е много важно. Чрез него се осъществява излазът на Бяло море[52].

На 26 април 1941 г. още преди да се получи разрешение за административното заемане на областта, Министерският съвет приема постановление за откриване на поделения на Министерството на финансите в градовете Дедеагач, Гюмюрджина, Ксанти, Кавала, Драма, Сяр. Решава се да бъдат открити и клонове на Българската земеделска и кооперативна банка освен в посочените градове още и в Саръшабан и Демирхисар[53].

На 27 април 1941 г. 2-ра армия продължава навлизането. Още същия ден щабът на 2-ра гранична бригада заедно с 2-ри пехотен полк се установяват в Драма, а 7-и пехотен полк - в Сяр. Същия ден 1-ви пехотен попълващ полк достига с. Зиляхово. Десета пехотна дивизия с 47-и пехотен полк заема границата към неутралната зона[54].

В Беломорска Тракия българските войски са посрещнати от малобройното българско население с възторг и радост. Една част от гръцкото население напуска областта преди капитулацията на гръцката армия. При навлизането на българската войска останалите в Беломорието гърци и гърчеещи се християни се отнасят сдържано към българската армия, но и без открити прояви на враждебност. От своя страна мюсюл-

---

52 ЦДИА, ф. 283, оп.3, а.е.62, л.3.
53 ЦДИА, ф. 284, оп.1, а.е.7648, л.1
54 Пак там, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.106.

манското население мрази гърците и е недоволно от гръцкото управление и като че е по-склонно да замени гръцкото с българско поданство[55].

За да изгладя последиците от конфликта между командването на 2-ра армия и на 30-и германски корпус, в българските управляващи среди се стига до решение да бъде сменено командването и щабът на 2-ра армия. С министерска заповед на 2 май 1941 г. 2-ра армия е преименувана в 1-ва армия[56]. По същото време, за да се усили армията, в състава ѝ се включва и 11-а пехотна дивизия, която дотогава участвува в прикриването на турската граница, но заедно с 2-ри армейски артилерийски полк се планират от Щаба на войската като войски за усилване на 2-ра армия при овладяване на Беломорието[57]. На 5 май 1941 г. в Ксанти пристига със своя щаб и приема командването на армията новият ѝ командир генерал-лейтенант Лукаш[58]. От изостряне на българско-германските военни отношения не е заинтересовано и немското командване. Донесението на Рихтхофен до Вилхемщрасе за впечатленията на царя относно българско-германските отношения в Беломорието вероятно е направило впечатление. Генерал-лейтенант Отт е сменен с генерала от пехотата фон Салмут. На 12 май генерал Отт е изпратен, а на 18 май генерал-лейтенант Лукаш е посетен от новия командир на 30-и германски корпус[59].

Оперативната обстановка в Беломорието при овладяването му от 2-ра армия е следната: основните сили на 30-и германски корпус се изтеглят от заеманата от него област, като остава 164-а германска дивизия да отбранява морския бряг източно от р. Вардар и гръцките острови. В пространството между р. Марица и демаркационната линия Дедеагач - Свиленград са разположени слаби германски части[60].

За непосредствено заемане на Беломорския бряг на 25 април 1941 г. в Русе от Дунавската флотилия се сформира Беломорски отряд в състав: щаб на отряда, две гранични наблюдателни роти, една пристанищна рота и три пристанищни комендантства. На 1 май 1941 г. частите на Беломорския отряд, малко по-късно наречен Беломорска отбрана, се настаняват окончателно на Беломорското крайбрежие и заемат определените им участъци и постове, като формират гранично-наблюдателна и пристанищна служба в центровете Дедеагач, Порто Лагос, Кавала и Орфани[61].

---

55 ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.107,; ЦВА, ф. 24, оп.3, а.е.103, л.11.

56 ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35, л.61.

57 Пак там, л.158, ф.24, оп.3, а.е.103, л.11.

58 ЦВА, ф.015, оп.1, а.е.1, л.37.

59 Пак там, л.35, 37.

60 Пак там, ф.48, оп.1, а.е.35, л.61.

61 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.156, л.122; Антонов, Г. Българският военен флот от края на Първата световна война до Деветосептемврийската социалистическа революция. -

Едновременно с това се извършва прегрупиране на съединения и частите на армията, като 10-а пехотна дивизия постепенно сменя частите на 164-а германска пехотна дивизия и заема нейния участък за отбрана на крайбрежието на Беломорието, а 11-а пехотна дивизия от 3 май 1941 г. започва съсредоточаването си на юг, за да смени 10-а пехотна дивизия и заеме източната част от Беломорието[62].

Създава се обстановка, при която е възможно българските войски да увеличат присъствието си в Беломорието. Това е продиктувано преди всичко от немските стратегически планове и съсредоточаването на главните сили на Вермахта на границата със Съветския съюз за операция „Барбароса". На 5 май 1941 г. българското правителство получава разрешение от Германия да изпрати административни власти в Беломорието с изключение на крайбрежната ивица, която включва Дедеагач, Порто Лагос и Кавала[63]. Това дава възможност на българското правителство да започне да изгражда българския административно-управленчески апарат в областта. Три дни по-късно българското правителство получава разрешение и за цялостно административно заемане на областта, включително и на островите Тасос и Самотраки[64].

За тази дейност българското правителство се готви и има определено схващане за изграждане на административното управление на областта. На 30 април 1941 г. Б. Филов по същество вече е решил на кого ще възложи управлението на Беломорската област. За областен управител е определен Илия Кожухаров, който е юрист и има опит като държавник. На 28 април 1941 г. Министерският съвет решава завареното административно деление по околии и общини в новоосвободените български земи да се запази временно. Възложено е на Министерството на вътрешните работи и народното здраве да направи впоследствие поправки с оглед на новите изисквания на българското управление[65].

Това по същество ускорява овладяването на областта от българската армия. В резултат на постигнатата съгласуваност между Щаба на войската и командването на 12-а германска армия на 7 май 1941 г. се заповядва на 1-ва армия да заеме изцяло Беломорската област в границите: от запад р. Струма и от изток демаркационната линия, включително островите Тасос и Самотраки[66].

Командването на 30-и германски корпус с писмо от 7 май 1941 г. до командира на 1-ва българска армия генерал-лейтенант Лукаш известява

Известия на Военноисторическо научно дружество, т.39, 1985, с.260.

62 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.112.*

63 *ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.3; Филов, Б. Дневник, с. 305.*

64 *Пак там; ЦВА, ф. 015, оп.1, а.е.1, л.37.*

65 *ЦДИА, ф. 284, оп.1, а.е.7649, л.1.*

66 *ЦВА, ф.323, оп.1, а.е.205, лв.32.*

последния, че българската армия трябва да установи в заетата от нея гръцка област, източно от р. Струма военно управление[67]. За целта генерал-лейтенант Лукаш нарежда във всички по-големи населени пунктове, в които има военни части, да се сформират веднага военни комендантства, които да започват да приемат службата от германските военни комендантства[68]. Военните комендантства поемат първоначално цялата административна и гарнизонна служба в областта. Приемането на службата се извършва с приемателен протокол, подписан от двете страни.

По същество изпълнителната власт преминава в ръцете на командира и щаба на 1-ва армия. Армията получава правата на дотогавашното гръцко правителство. Задачите по управлението обхващат всички въпроси относно администрацията, стопанството и политическия живот[69]. На 8 май 1941 г. командирът на 1-ва армия разпорежда административните власти и българската полиция да заемат служебните си места. Нововъведените в областта български граждански власти временно влизат в подчинение на военните власти, т.е. на съответните командири и военни комендантства[70].

Не е случайно, че административните власти влизат първоначално в подчинение на военните власти. Независимо че от вътрешността на страната се подбират и изпращат в Беломорието подготвени органи за всеки вид управление[71], те не са в състояние да поемат веднага напълно своите функции. Обстановката все още не е съвсем ясна. Българската войска е в положение на привършване на овладяването на областта. Има стабилна връзка както с Щаба на войската, респективно с правителството, така и със съединенията на 12-а немска армия, които действуват в Беломорието. В същото време органите на гръцката държавна власт още функционират в отделни населени места. В Ксанти, определен за център на областта, и в други градове се получават ситуации, когато действуват органите на три власти: германска, която е в процес на изтегляне, българска, която е в процес на поемане на функциите си, и гръцка, която търси начини, пътища и форми да продължи своето функциониране. Гръцката власт се стреми да постигне целта си преди всичко като търси германска подкрепа. Това е една от причините за усложняване на българско-германските отношения. При пристигането на българските власти в Ксанти гръцкият областен съд заседава с разрешение на германските власти, които са се настанили в долните

---

67 ЦДИА, ф. 890, оп.1, а.е.22, л.46.
68 Пак там.
69 Пак там.
70 ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35.,л.161.
71 ЦДИА, ф. 277, оп.1, а.е.1, л.107.

етажи на съдебната сграда, а на горните гръцкият съд провежда своите съдебни заседания[72]. Има много случаи, когато, ползвайки се от присъствието на германските войски, представители на бившата гръцка власт продължават да организират административната, полицейската, съдебната и други форми на власт, дори да назначават на служба административни чиновници[73]. Всичко това създава неудобства, стигащи до конфликтни ситуации. Докато българските представители на военната и административна власт изчакват да се оттеглят германските войски, за да поемат административното управление, представителите на бившата гръцка власт правят всичко възможно да спечелят благоразположението на германците.

В отношенията си с германците гърците провеждат линия на поведение, която се основава на еднотипността на фашистката диктатура на Метаксас и хитлеровия фашизъм. Монархо-фашистката диктатура на Метаксас се стреми да „обогати" т.нар. Мегали идея, в която тезата за фашистката диктатура като създателка на трета световна култура (след старогръцката и византийската) се преплита с претенциите за териториални разширения на Гърция до границите на Византийската империя[74]. За наследници на старогръцката и византийската култура те се прокламират широко и от хитлеровия фашизъм. Неслучайно на 4 май 1941 г. в хода на войната срещу Гърция Хитлер в произнесена от него реч заявява, че Германия винаги е хранила голямо чувство на уважение към Гърция, с която се е считала вече свързана чрез древната гръцка култура. По-нататък той подчертава, че Германия няма никакви политически, военни и териториални интереси на гръцка земя[75].

Немските войски, воюващи на Балканите, и особено офицерският състав, са разположени благосклонно към Гърция. В резултат на това се получават много местни конфликти, и то преди всичко между български и германски военни представители. При заемането на Драма българските военни власти разпореждат български полицаи да заемат местата и осъществят регулирането на движението по улиците в града, за да се даде видимост за присъствие на българската власт. По нареждане на германския комендант на града българските полицаи се отстраняват и същият нарежда на гръцката полиция да заеме отново местата на българската. Това предизвиква спонтанно излизане на гръцките граждани по улиците с нескрито задоволство от случилото се. Налага се близо два часа водене на преговори от българска и германска страна,

---

72 ЦВА, ф. 16, оп.2, а.е.100, л.119.

73 ЦВА, ф. 323, оп.2, а.е.205, л.18.

74 По-подробно вж: Щ е р е в, П. Офицерският корпус в политическия живот на Гърция 1940-1967 г., С., 1986.

75 ЦВА, ф. 60, оп.2, а.е.173, л.113.

за да се измени положението[76]. За да се избегнат такива „недоразумения", българското правителство препоръчва да се назначи доверено лице за поддържане на контакт с германските военни инстанции, докато Рихтхофен настоява да се открие в Кавала германско консулство, за да се осигурят влиянието на германското министерство на външните работи и запазването на германските икономически интереси в Тракия.Освен това Рихтхофен предлага управлението да преминава постепенно от германски в български ръце[77]. За това той има известно основание, защото „внезапно преминаване на управлението в български ръце при евентуално оттегляне на германските войски лесно би могло да има за последица възникване на по-сериозни трудности"[78]. Постепенно докъм 10-12 май тези конфликтни ситуации намаляват в резултат на оттеглянето на немските комендатури от Беломорието и заменянето им с български и със започване на изграждането на български административни органи.

Изясняването на обстановката позволява голяма част от жителите на областта, предимно от крайбрежните населени пунктове да се върнат в жилищата си. Само от Дедеагач близо 60 % от населението уплашено избягва с гемии на остров Самотраки и на някои други острови, но след изясняване на обстановката започва да се връща в града[79]. За ориентиране и внасяне на спокойствие сред населението и подобряване на реда в областта спомага издаването на първата заповед на командващия 1-ва армия генерал-лейтенант Лукаш от 10 май. Тя е адресирана към населението и обявява, че от 10 май заетата от българските войски територия остава под българско управление. Призовава се населението да запази спокойствие и да се залови с мирната си работа[80]. Същевременно в заповедта има положения, с които се цели да се респектира населението и да се пресекат опити за размирици. Предупреждава се населението, че всеки открит или скрит опит за съпротива ще бъде наказан[81]. Това не е случайно. Гръцката армия се обезоръжава, но не се отвежда в плен. По нареждане на германското правителство пленените редови и командно състав на гръцката армия се пуска свободно да се прибере по домовете си[82]. В същото време гръцките войници и офицери успяват да скрият голямо количество оръжие. Независимо че се организира събиране на оръжието, по сведение на германски генерали при обезо-

76 ЦВА, ф.16, оп.2, а.е.100, л.119.
77 Норре, H.-J. Op. cit., S.125.
78 Пак там.
79 ЦДИА, ф. 16., оп.2, а.е.100, л.120.
80 Пак там, ф.9, оп.1, а.е.38, л.106.
81 Пак там.
82 Пак там, ф.16, оп.2, а.е.100, л.119.

ръжаването на гръцката армия са били укрити около 10 000 пушки. „Пленниците" се движели свободно, а в градовете можело да се видят на тълпи гръцки офицери[83]. Това се отнася и за Беломорието и представлява сериозна предпоставка за нарушаване на реда и спокойствието в областта.

С връщането на Беломорието и присъединяването му към България възниква въпросът за намиране на средства за посрещане на разходите в областта. На 7 май 1941 г. Министерският съвет постановява да се използват заделени и освободени кредити по бюджета на Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството за посрещане на разходите[84]. Търсят се възможности за покриване разходите на новоосвободените земи. Отклоняват се средства, които са били предназначени за друго направление, и се пренасочват за нуждите на Беломорието, Македония и Западните покрайнини. Това може да си позволи правителство, което се стреми да развива области, които са български и не гледа на тях като на временно присъединени. На 13 май Министерският съвет постановява да се отпуснат на Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРНЗ) 5 млн. лева помощ, необходима само за разходи по настаняването и устройването на административния апарат в новоосвободените земи[85]. С поемането на военното управление на заетата от българските войски област и предприетите от правителството мерки се дава възможност по-ускорено да започнат работа българските власти и да насочат обществения живот в нормален ритъм. За внасяне на яснота и ориентиране на населението спомага и официалното съобщение на българския министър-председател Богдан Филов за освобождаване на поробените краища и обединението на България, направено на 14 май 1941 г. на първото заседание на Народното събрание след пролетната ваканция[86]. В същото време управителят на Беломорската област с целия си помощен персонал се намира в Кавала, на път за Ксанти, определен за административен център на областта[87].

— Когато се съобщава в Народното събрание за присъединяването на новоосвободените земи към България, е необходимо да се отбележат две особености. Първо, при обявяване на съобщението в Народното събрание, за разлика от друг път, не присъствуват в заседателната зала пълномощните министри на Германия - Рихтхофен и на Италия -

83 *Норре, Н.-Ј. Op. cit., S.126.*
84 *ЦДИА, ф. 284, оп.1, а.е.7655, л.2.*
85 *Пак там, а.е.7658, л.5.*
86 *Филов, Б. Дневник, с. Дневник, с.307; Нашенец, № 17, 17 май 1941; Отечество, № 936, 17 май 1941.*
87 *ЦДИА, ф. 792, оп.1, а.е.67, л.74.*

Магистрáти. По всяка вероятност те отсъстват, защото политическата линия на правителствата им не съвпада и гледат на тези граници като временни, а българското правителство провъзгласява присъединяване на тези земи към България. Второ, депутатите от опозицията не реагират, остават по местата си и не акламират съобщението, като всички други депутати. Те не са съгласни с начина на възвръщане на тези земи към България, и решаване на българския териториален и национален въпрос. С държанието си те искат да покажат, че не одобряват подхода, който е избран за премахване на несправедливите клаузи на Букурещкия и Ньойския договор. Това по същество е продължение на борбата им срещу недалновидната политика за обвързване на България с Германия и въвличане на страната ни в агресивните планове на Третия райх.

С възвръщането на българските земи в началото на май 1941 г. към дотогавашната територия на България се добавят още 39 765,6 кв. км с население около 1 875 904 души[88]. Към страната ни се включват значително повече територии в Тракия, Източна Македония, Западните покрайнини и Вардарска Македония. След урегулиране на съединението и по-късно установяване на броя на населението, към началото на 1942 г. тези земи възлизат на 42 666 кв.км с население около 1 841 000 души[89]. Границата на българската държава в Беломорието се измества от връх Тумба на Беласица взема югоизточна посока, минава по южния бряг на Будковското езеро и върви по р. Струма, на която следва течението до Бяло море. Морската граница започва от устието на р. Струма до една точка, отстояща на 5 км източно от Дедеагач, като включва островите Тасос и Самотраки. В сектора срещу р. Марица започва 5 км източно от Дедеагач, взема посока на североизток до острата чупка на старата българско-гръцка граница до с. Бекташи и на северния бряг на р. Арда и оттам върви по права линия на североизток към с. Чермен (с. Бештепе остава в българска територия) и излиза на р. Марица[90]. При тези граници присъединените територии в Беломорието възлизат на 12 990,6 кв. км с население 649 419 души. От тях о. Тасос е с 443 кв. км и 13 500 души и о. Самотраки - със 184 кв. км и 3886 души, а континенталната част на областта е 12 363 кв. км с население 632 033 души[91]. С присъединяването на Беломорието към България се оформя отделна самостоятелна административна област под наименованието Беломорска област, в която започват да се развиват всички граждански служби и учреждения, предвидени за управление

---

88 ЦДИА, ф. 176, оп.3., а.е.988, л.54.

89 Георгиев, В. Развитието на политическата система в България 1918-1944 г. - В: България 1300, т.1., 1981, с.293.

90 ЦДИА, ф. 176, оп.8, а.е.988, л.54.

91 Пак там.

на една българска административна област в старите предели на страната.

На 15 май, един ден след обявяване на присъединяването на новите земи към България, Дирекцията на администрацията към МВРНЗ получава разрешение за заемане в административно отношение на околните: Кавала, Нестос, Правище, Драма, Ангиста, Сяр, Ксанти, Дедеагач, Саръшабан, Зърнево[92]. С присъединяването на Беломорието към България и изтеглянето на немските комендатури се получава разрешение за цялостно административно заемане на областта[93].

Българското правителство не си прави илюзии, че само с помощта на административните органи ще може да управлява и да провежда политиката си в областта. Затова още от самото начало на присъединяването на Беломорието то създава условия за изграждане на културно-просветните институции на българското училище и Българската православна църква.

В неясната и сложна обстановка през април и май Българската църква най-бързо се ориентира и най-напред изгражда структурата на църковната власт и пристъпва към нейното установяване. Неслучайно на много места то изпреварва установяването на административните власти. За това има и определени обективни исторически предпоставки. Извършва се възстановяване дейността на Българската православна църква в пределите, където Екзархията е развивала дейност и е водила непримирима борба с Патриаршията. След 1918 г. църковните органи на Екзархията са премахнати, а българските архиерийски свещеници и учители са изгонени. Само в новоприсъединените през 1941 г. земи в периода след 1918 г. над 1700 български църкви и манастири са обърнати в гръцки или сръбски и повече от 1450 български училища са затворени[94].

На Българската православна църква се отрежда голяма роля за утвърждаване на българската власт и за националното избистряне на съзнанието на онази част от българското население, което е останало да живее по родните си места след откъсването на тези територии от България.

Българската православна църква разглежда въпроса от позициите на възстановяване на ведомството на Българската църква в новоосвободените епархии. Тези въпроси Светият Синод обсъжда на свое заседание на 29 април 1941 година. Той решава да се разграничат в Беломорието две епархийски ведомства: 1. Маронийската епархия с градо-

92 *ЦДИА, ф. 176, оп.8, а.е.988, л.54.*
93 *ЦВА, ф. 9, оп.4, а.е.38, л.63.*
94 *ЦДИА, ф. 791, оп.1, а.е.67, л.38.*

вете Гюмюрджина, Дедеагач, Димотика, Ксанти, Софлу и Фере. За временно управляващ епархията до окончателно установяване на новите граници се назначава Пловдивският митрополит Кирил. 2/Струмишко-Драмската епархия с градовете Баракли Джумая, Демирхисар, Драма, Кавала, Пехчево, Радовиш, Сяр, Струмица. За управляващ епархията се назначава съседният Неврокопски митрополит Борис[95]. Решава се също всички свещеници, които са служили в Беломорието, където Екзархията е упражнявала духовно влияние, да бъдат задължително командировани в новоприсъединените области[96]. С оглед на това, че Светият Синод не разполага с необходимия брой свещеници, които да поемат носенето на църковната служба се решава да се привлекат и пенсионери свещеници[97].

На тези въпроси Светият Синод напълно основателно отделя голямо внимание. На влиянието на църквата се отрежда важно място в укрепването на властта. От друга страна обаче, променените политически условия в Беломорието предполагат засилване позициите на Българската църква. Тя трябва да играе ролята на институция, която не само да сплотява българите, останали извън пределите на държавата, но и да упражнява духовно влияние върху всички християни в областта. В същото време в Гюмюрджина, Дедеагач, Димотика, както и на други места, гръцките владици се намират в своите духовни епархии, изпълняват функциите си и се опитват да упражняват не само църковното управление, но да поемат и общественото управление на епархиите си. Всичко това налага суспендиране на властта на Гръцката църква и ускоряване установяването на духовната власт на Българската църква[98].

На 18 май 1941 г. 30-и германски корпус се изтегля от Беломорската област. По този начин се създава възможност за цялостно административно заемане на областта[99]. За целта Щабът на войската поставя задача на армията, в изпълнение на която командващ 1-ва армия генерал-лейтенант Лукаш на 19 май 1941 г. издава заповед за окончателно заемане на Беломорската област. Задачата на армията всъс е да охранява Беломорския бряг и да организира отбраната на Беломорието, да осигури реда и спокойствието в заетата област и да организира и устрои военното и гражданското управление[100]. 19 V. 41

95 ЦДИА, ф. 791, оп.1, а.е.67, л.37-38.

96 Пак там.

97 Пак там.

98 ЦИАИ, Необработен фонд на Маронийската епархия 1941-1944. Доклад за нуждата от суспендиране правата по гръцката духовна власт и за отстраняване гръцките владици и свещеници.

99 ЦВА, ф. 48, оп.5, а.е.466, л.7; ф.015, оп.1, а.е.1, л.37.

100ЦВА, ф. 323, оп.1, а.е.205, л.32.

Армията изпълнява така поставената ѝ задача паралелно с две съединения - 10-а и 11-а пехотна дивизия. Всяка дивизия организира и охраната на заповядания ѝ район. Задачите на съединенията и частите за охрана и действие са съобразени с новото административно деление.

Десета пехотна дивизия в състав 10-и, 44-и и 47-и пехотен полк сменя частите на 2 гранична бригада и заема района между р. Струма и линията с. Арда, Дипотами, с. Пстомаки, с. Амисинон, Сидироптера, р. Места. В района на дивизията се включва о. Тасос. Щабът, управлението на службите на дивизията и щабните подразделения се разполагат в Драма[101].

В същото време 11-а пехотна дивизия в състав 22-ри, 25-и и 42-ри пехотен полк след извършената смяна на частите от 10-а пехотна дивизия заема района с граници - на запад разграничителната линия с 10-а пехотна дивизия и от изток демаркационната линия Дедеагач - Голям Дервент - Свиленград. Щабът и управлението на службите на дивизията се разполагат в Гюмюрджина[102].

Охраната и отбраната на брега и островите Тасос и Самотраки остават да бъдат изпълнявани от Беломорската отбрана (Беломорския отряд). На нея не се поставят други задачи, освен заемането на пристанищата[103]. Цялостното заемане на областта се извършва от 10-а и 11-а пехотна дивизия и подразделенията на 2 гранична бригада до изтеглянето на бригадата като армейски резерв[104]. Паралелно с тази задача на дивизиите се поставя и задачата да започнат и проучването на условията по организиране на отбраната. Окончателното и пълно заемане на Беломорието става на 28 май 1941 г., когато цялото управление и администрацията на Беломорието преминават в ръцете на командира на 1-ва армия[105].

Хитлеристка Германия през май-юни 1941 г. не се страхува от флангова заплаха откъм Балканите. Вермахтът обективно преценява, че Англия няма възможност за сериозни действия на Балканите. Същевременно се води усилена дипломатическа борба между Англия и Германия за приоритет и засилване на политическите им позиции в Турция.

Независимо от благоприятната за Германия стратегическа обстановка на Балканите и Източното Средиземноморие немското военно командване взема мерки за организиране на отбраната и охраната на островите и Беломорския бряг. Беломорският бряг от р. Марица до р. Струма и

101ЦВА, ф.48, оп.1, а.е.35, л.7.
102Пак там.
103Пак там.
104 Пак там, л.8.
105Пак там, л.1.

островите Тасос и Самотраки се предоставят за отбрана на българската армия. Това е продиктувано главно от започналото изтегляне на германските войски от Балканите във връзка с предстоящата агресия срещу СССР. На 18 май Хитлер издава Директива № 29 относно окупацията на Гърция[106]. Страната е разделена на окупационни зони. В Северна Гърция се сформират три зони: германска, италианска и българска[107]. В случая стигаме до въпроса за т.нар тройна окупация на Гърция, въпреки че изобщо формулирането му по този начин не отговаря на историческата истина, що се отнася за българската „окупационна" зона.

В Директивата се уточнява и въпросът за предоставяне на отбраната на морския бряг на българската армия, като Хитлер изрично подчертава, че „трябва по северния бряг на Бяло море... да се осигури германско влияние върху българската брегова охрана, както и в миналото"[108]. На основата на тези изисквания Щабът на войската пристъпва към организиране на отбраната на Беломорската област. За целта на 25 май 1941 г. командуващият 1-ва армия издава заповед за организиране отбраната на областта. Решението на генерал-лейтенант Лукаш е до 18,00 ч. на 28 май да се заеме и организира отбраната на Беломорския бряг и островите Тасос и Самотраки с цел да не се допусне десант на противника[109].

При организиране на отбраната Щабът на войската и командирът на 1-ва армия вземат целесъобразно решение, като изнасят предната линия на главната съпротива на отбраната непосредствено на морския бряг, като веднага започват изграждането на отбранителни съоръжения на десантно достъпните места. В същото време правилно се съсредоточават главните усилия на армията в района на Драма - Кавала - Ксанти - Бук[110]. Така се преграждa главното направление, което е по поречието на р. Места и е най-благоприятно при евентуален противников десант за провеждане на настъпателна операция от противника към вътрешността на страната.

Непосредствената охрана на Беломорския бряг и брега на островите Тасос и Самотраки се предоставя на командира на Беломорската отбрана, който е в подчинение на командира на 1-ва армия[111]. Пристанищните морски и гранични поделения са подчинени на съответните командири на отбранителните ротни и дружинни участъци.

Отбраната на Беломорския бряг 1-ва армия организира с част от силите на 10-а и 11-а пехотна дивизия и с придадената ѝ 2/829 германска тежка батарея. Десета пехотна дивизия организира отбраната на морс-

---

106Т о ш к о в а, В. България и Третия райх..., с.59.
107K o f o s, E. Nationalism and Communism in Makedonia, 1966, p.96.
108Т о ш к о в а, В. Пос.съч., с.50.
109ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35, л.1; а.е.466, л.46.
110ЦВА, ф.48, оп.1, а.е.35, л.2.
111П а к т а м, л.6.

кия бряг в заетия от нея участък между реките Струма и Места, а също така и на о. Тасос. Правилно се изисква главното внимание да се насочи на десантно достъпните места, а именно плажовете при Кавала, Перамус и Амфиполис (при устието на р.Струма). Десета пехотна дивизия изпълнява тази задача при запазване на групировката и изпълнение на поставените ѝ задачи по оказване на съдействие в установяване на българската власт в заетия от нея участък. Непосредствената отбрана на брега дивизията организира с 44-и пехотен полк, като оборудва три участъка за отбрана[112].

На 11-а пехотна дивизия, усилена с поделения от морската дружина, се поставя задача да организира отбраната на Беломорския бряг в заетия от нея участък от р. Места до демаркационната линия. Изисква се да се отдели особено внимание при изграждане на отбраната на плажовете Порто Лагос и Дедеагач. Дивизията организира отбраната, като продължава да изпълнява поставените ѝ задачи по оказване на съдействие в установяването на българската власт в заетия от нея участък. Изгражда два участъка за отбрана и освен това с 11-и конен дивизион отбранява демаркационната линия. Остров Самотраки отбранява с пехотна рота, усилена с един тежкокартечен взвод[113]. На 11-а пехотна дивизия се поставя и задача да има готовност бързо да изнесе линията на главната съпротива по десния бряг на р. Марица, като заеме неутралната територия[114]. Щабът на войската обективно оценява неестественото положение на територията източно от демаркационната линия, която е окупирана от немски войски, като същевременно е запазено гръцко административно управление. Правилно се поставя задачата при създаване на необходимите условия да се заеме и тази територия.

При планиране на отбранителната операция по прикриване на Беломорския бряг щабът на 1-ва армия целесъобразно създава армейски резерв. В свое подчинение при започване на бойни действия армията оставя 25-и и 47-и пехотен полк с придадените им артилерийски отделения[115]. На всеки от тях се планират направления за контраатака срещу евентуално десантирал противник. На 47-и пехотен полк се оказват направления към Орфанския залив, към Кавалския залив и към Лахна, а на 25-и пехотен полк - към Саръшабан, Кавала и залива Порто Лагос[116]. Като оставя армейски резерв, щабът на 1-ва армия има възможност да маневрира в зависимост от създалата се оперативна обстановка. Армията правилно насочва главното внимание към заливите, които имат най-добри условия за извършва-

112ЦВА, ф. 48, оп.1, а.е.35, л.3.
113Пак там, л.2.
114Пак там,л.3.
115Пак там.
116Пак там.

не на морски десант и преди всичко към Кавалския залив, откъдето има най-добри условия при евентуален противников десант да се проведе настъпателна операция по долината на р. Места. След заемане и организиране на отбраната на Беломорската област от 1-ва армия към 28 май 1941 г. частите на 2 гранична бригада се изтеглят в мобилизационните си места и се демобилизират, а 1-ви полк се оттегля по нареждане на Щаба на войската в Петрич[117].

С овладяване на о. Крит на 31 май 1941 г. от германските войски, войната на Балканите завършва. Щабът на 1-ва армия се разполага в Ксанти. Оттам по-непосредствено могат да се ръководят войските по оборудване на отбраната на Беломорския оперативен театър и да се оказва съдействие при изграждане на българския административно-управленчески апарат, още повече че и Ксанти е определен за административен център на областта.

Пред Щаба на войската стои задачата да се извърши изграждането на отбраната на оперативните театри на Тракия и Македония. За целта Щабът на войската изработва план за отбраната на страната при новите граници. Организира се оперативна поездка с преподаватели и офицери от Военната академия и Щаба на войската за изучаване на Югоизточния оперативен театър с решаване на задачи по оперативно изкуство с отделна армия и групи армии. Те минават през Беломорска Тракия, укрепената линия „Метаксас" - Солун - Воден - Охрид и Струга, през цяла Албания и през Източна Македония се завръщат в София. Тази поездка е предшествувана още през края на април и в началото на май от проучване на мястото от офицери - представители на всички щабове и части на по-големите войскови единици на укрепената линия „Метаксас" за запознаване с оперативните условия на водене на военни действия в Беломорието[118]. Всичко това спомага основният команден състав на българската войска да се запознае на място с условията за водене на бойни действия. Започва изграждането на отбраната на Беломорието успоредно със заемането и изграждането на административното му управление.

Към 10 юни 1941 г. администрацията на МВРНЗ заема незаетите околии Гюмюрджина, Демирхисар, Зихна, Ксанти, Шапхане и Тасос[119]. Беломорието е зато напълно в административно отношение от българските власти. Неестествено прокарата от Ньойския договор граница е нарушила и географско-икономическите дадености на района. След присъединяването на областта към България се дава възможност да се изработи по-оптимално административно деление на тези терито-

---

117ЦВА, ф.48, оп.1, а.е.35, л.5.
118ЦИДА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.108-109.
119Пак там, ф.176, оп.8, а.е.1074, л.3.

рии. По решение на Министерския съвет това се възлага на отделение „Администрация" при МВРНЗ[120]. Към края на юни 1941 г. създадената в рамките на българската държава Беломорска област с административен център Ксанти се разпределя на 11 околии: Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Серска, Демирхисарска, Зиляховска, Правишка, остров Тасоска. Част от присъединената територия се включва в Златоградска и Неврокопска околия. Така се дава възможност част от населените места да се обособят в естествените си околии. В областта има около 840 населени места, които се включват и обособяват в 116 общини[121].

Към края на юни 1941 г. в резултат на създадените условия политическата система на България се разпростира и върху Беломорието. Българското правителство съумява в кратки срокове да изгради органите на българската власт в тази новоосвободена земя.

*

През пролетта на 1941 г. българското правителство присъединява Беломорието към България. Избраният подход за възвръщане на тези територии и получаване на излаз на Бяло море чрез влизане в Тристранния пакт коренно се различава от начина на решаване въпроса за Южна Добруджа. И Беломорието се присъединява без българската армия да участвува във военни действия, но се присъединява и без наличието на международен правен договор. Българското правителство предприема мерки и започва да осъществява широка политическа и стопанска дейност и се отнася към Беломорската област така, както се отнася и към Южна Добруджа. Още повече че от икономическа гледна точка Беломорието е много важно - чрез него се осъществява излаз на Бяло море.

Царят и българското правителство в резултат на политиката си, като се осланят на „германската военна мощ", смятат, че са възвърнали безвъзвратно Беломорието към България и решават да пристъпят към неговото всестранно развитие.

120ЦДИА, ф.284, оп.1, а.е.7664, л.4.
121Зора, № 6631, 26 юли 1941.

ТРЕТА ГЛАВА

БЕЛОМОРСКА ОБЛАСТ (юли 1941 - юни 1943 г.)

В гръцката историография се прокарва и продължава да се обосновава становището, че България е „окупирала" Беломорието. Така българското присъствие се изопачава, като се идентифицира с германските и италианските окупатори и тяхната политика.

Целта на настоящето изследване, както посочихме и в предговора, е да се постараем да разкрием българското военнополитическо присъствие. В същото време не можем да отминем това схващане в гръцката историография, което по своята същност е необективно, тенденциозно, неточно и подчинено на определени политически цели.

Въпреки че сме ограничени с оглед на така поставените цели на изследване, ще си позволим в настоящата глава едно малко по-широко разглеждане на проблема, без да претендираме за неговото всестранно осветляване.

*

През лятото на 1941 г. няма непосредствена военна заплаха за България. Гърция и Югославия са претърпели военно поражение. „Поведението на Турция по това време се определя от подписаната на 17 февруари 1941 г. българо-турска декларация и особено от сключения на 18 юни 1941 г. пакт за дружба и ненападение между Турция и фашистка Германия."[1]

С присъединяването на Беломорието правителството на България веднага пристъпва към устройване на държавната власт. Важно място в политиката на българското правителство играс армията. Това ясно се вижда в направленията, характера и съдържанието на дейността на армията в Беломорието, определяни от държавното ръководство. Най-релефно то проличава от промяната на военно-стратегическата обстановка в света и отражението ѝ върху военно-политическата обстановка на Балканите.

Политиката на българското правителство намира отражение в практическите му стъпки. В Беломорието то не извършва военна окупация

1 *Тошкова, В. България и Третият райх..., с. 64.*

в смисъла, който се влага в този термин в Приложението към IV Хагска конференция от 1907 година. С присъединяването на областта към България се ликвидира суверенитетът на тази територия към Гърция и върху нея се разпростират институциите на българския държавен апарат. С изграждането му започва да намалява онази част от вътрешните функции на армията, които се отнасят до управлението на областта. Към началото на август 1941 г. българското правителство организира гражданското административно управление в Беломорието. Създадената областна дирекция, по подобие на останалите в страната, включва деветнадесет служби[2] и създава условия за насочване на обществено-политическия живот в областта. С постановление на Министерския съвет № 5368 се утвърждава наредба за правата на директорите на областите в освободените през 1941 г. земи. Цялото управление на областта се предоставя на областния директор. Той няма права само над органите и представителите на военното ведомство[3].

Българското правителство се възползва от създадената външнополитическа обстановка и пристъпва към привеждане на войските си в Беломорието към мирновременен състав. Военното командване извършва демобилизация, реорганизация и предислокация на съединения от българската армия[4]. Това съвпада „с края на първия етап на стратегическото разгръщане на българската войска, който започва с началото на Втората световна война и продължава до пролетта (средата) на 1941 г."[5]. Засяга и 1-ва армия в Беломорието, която се изтегля във вътрешността на страната. Правителството и българското командване са последователни в осигуряване на прикритието на българските граници. Единадесета пехотна дивизия остава да прикрива Беломорието откъм Турция, като се развръща с фронт срещу демаркационната линия[6].

С изтегляне на 1-ва армия от Беломорието мястото ѝ се заема от Беломорския отряд с командир полковник Георги Хр. Ковачев, който преди това е командир на 7-и пехотен полк. Той е сформиран на 29 юни 1941 г. към 2-ра дивизионна област в Пловдив като мирновременно формирование[7], пряко подчинено на Щаба на войската и сменя войските на армията[8].

---

2 *ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е.32, л. 13.*

3 *Държавен вестник, № 2, 3 януари 1942.*

4 *ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.110.*

5 *П е т р о в, Л. Външнополитически причини и условия за стратегическо разгръщане на българската армия през Втората световна война 1939 - 9.9.1944 г. - Военноисторически сборник, 1983, № 5, с. 85.*

6 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.11; Приложение № 2 за групировката на войските към октомври 1941 година.*

7 *ЦВА, ф.327, оп.1, а.е.1, л.1.*

8 *П а к т а м, ф.24, оп.3, а.е.103, л.11.*

Щабът на войската оценява факта, че Англия не разполага на този етап с необходимите сили за извършване на десант в Беломорието. Отчита се, че независимо от германско-турския договор за ненападение, може да се извърши само частична демобилизация, но не и да се снеме прикритието на българско-турската граница. Естествено решението на българското правителство за частична демобилизация се взема не без съгласието на немското командване. След нападението на Германия над Съветския съюз турското правителство прави декларация за неутралитет. Независимо от това, за да намали риска на една турска акция, Рибентроп, въпреки подписания пакт от 18 юни, предприема стъпки за осигуряване на българско-турската граница, като предлага българските и турските войски да се оттеглят от границата[9].

Германия изисква от България не само да продължи прикритието на българско-турската граница, но и да започне организиране на отбраната на морския бряг. Обстановката през лятото на 1941 г. е благоприятна за Германия. Въпреки това командването на Вермахта се стреми да осигури южния си фланг, като използва българската армия. Като прикрива и отбранява южните си граници, тя прикрива и южния фланг на немските войски, а също предотвратява и евентуален десант във фланга и тила на германските войски на Източния фронт[10]. Тази задача, поставена на българската армия още през лятото на 1941 г., остава постоянна през целия период на българско-германското сътрудничество по време на войната и се доуточнява в зависимост от промените във военнополитическата обстановка.

Към 21 юли завършва изнасянето и разполагането на подразделенията на отряда в Беломорието[11]. Щабът на войската изгражда организационната структура на Беломорския отряд съобразно военнополитическата обстановка в областта през лятото на 1941 година. Съставът на отряда е щаб със съответните щабни и обслужващи подразделения, два пехотни полка, Беломорска флотилия, две трудови дружини, етапна интендантско-охранителна дружина, Беломорска болница със санитарен взвод и военнополеви съд[12]. Поради това че в източната част на областта е разположена 11-а пехотна дивизия за прикритието на българско-турската граница, Гюмюрджинският пехотен полк на Беломорския отряд е с две пехотни дружини (Гюмюрджинска и Ксантийска), конен дивизион и домакински ескадрон. При изграждане на организационната структура на отряда Щабът на войската дава тежест на Кавал-

---

9 Hoppe, H.-J. Op. cit., S. 130.
10 ЦДИА, ф.935, оп.2, а.е.1, л.357.
11 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л. 11.
12 Пак там, ф.327, оп.1, а.е.1, л.2-5.

ския пехотен полк. Той е с по-големи бойни възможности и има четири пехотни дружини (Кавалска, 1-ва и 2-ра Драмска и Серска), конен дивизион, конен противоброневи взвод, домакински ескадрон. В състава на полка са и 18-и и 19-и граничен участък с щабове съответно в Сяр и Порна[13]. По този начин Беломорският отряд поема охраната на западната, южната (морска) граница на областта, докато източната се охранява от 11-а пехотна дивизия.

Щабът на отряда със службите и обслужващите го подразделения се разполага в областния град Ксанти. Командването дислоцира подразделенията на отряда в главните населени пунктове[14].

Българското командване включва в състава на отряда образуваното морско формирование под наименованието Беломорска флотилия[15]. През юли тя се състои от щаб с домакинство и свързочен взвод в Кавала, 20-и беломорски граничен участък с щаб в Кавала с два гранични подучастъка, съответно в Кавала и Дедеагач, пристанищна служба с щаб в Дедеагач, две пристанищни роти, разположени също в Кавала и Дедеагач, брегово артилерийско отделение на флотилията, състоящо се от три батареи, се развръща по Беломорския бряг, като щабът му се установява в Кавала[16].

През лятото на 1941 г. българското държавно и военно ръководство привежда българските войски в областта към мирновременен състав и ги освобождава от изпълнение на вътрешни функции. Ръководството на обществено-политическия живот се поема от областния директор и областното управление. Задачите по поддържането на обществения ред изпълнява областният полицейски началник и подчинените му служби.

В същото време Щабът на войската наред с мирновременния учебен процес изисква под немски натиск от Беломорския отряд да започне инженерно оборудване и изграждане на отбраната на областта. Изграждa се прикриваща и предна линия на първата съпротивителна позиция - беломорския бряг[17]. Българското командване отдели по-голямо внимание за изграждане на отбраната срещу демаркационната линия където се построяват 20 железобетонни картечни бункера[18]. Успоредно с това се работи по изграждане на пътища за оперативни нужди, водещи към Димотишката зона[19].

---

13 ЦВА, ф.327, оп.1, а.е.1, л.7.

14 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.149, л.23. вж: Приложение № 3 за групировката на Беломорския отряд към 21 юли 1941 година.

15 ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.111.

16 ЦВА, ф.327, оп.1, а-.е.1, л.8.

17 ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.112.

18 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.14.

19 Пак там.

Това е съобразено преди всичко с прикритие на страната откъм Турция. При изграждане на отбраната на морския бряг командването на отряда съчетава силите на Беломорската флотилия и на бомбандировъчния орляк със силите на пехотните полкове. При изграждането на отбранителните позиции те се допълват от минни заграждания. В системата на отбраната важно място се отделя на Беломорската флотилия. По същество тя не разполага със значими плавателни съдове. Нейното наименование няма необходимото покритие с реалните ѝ бойни възможности. Най-силното ѝ огнево средство в борбата с противниковите десантни кораби е брегова ѝ артилерия.

Главният характерен белег в политиката на българското правителство в областта през лятото на 1941 г. е привеждането на българските войски към едно минимално мирновременно състояние, което се изразява в тяхната реорганизация. В същото време усилията на правителството се насочват и за ускорено изграждане структурите на държавната власт в областта за поемане на ръководството на обществено-политическия живот.

Българските власти в Беломорието се изправят пред редица проблеми от политически, стратегически, стопански и народностен характер. Първоначално най-остро изпъкват стопанските и народностните проблеми. За възстановяване на щетите, причинени от военните действия на Балканите, за възстановяване и разширяване на транспортната мрежа и за развитие на стопанството в Беломорието, което е значително изостанало в сравнение с останалите части на Гърция и особено от вътрешността на България, възниква необходимост от значителни инвестиции.

Стопанските и народностните проблеми са непосредствено свързани с политическите и стратегическите. Отделянето на всяка една група от тези проблеми от другите е относително и това е възможно дотолкова, доколкото да могат да се разгледат в контекста на цялата политика на българското правителство в областта.

Ненормалните политически условия, в които се намира областта и особено Западна Тракия в периода след Първата световна война, се отразяват най-осезателно върху стопанството. Независимо че в Гърция се регистрира икономическо развитие, в Западна Тракия то е значително по-ниско. Според гръцката статистика от 1938 г. населението на Западна Тракия по занаяти се разпределя: земеделие и животновъдство - 75,58 % (в цяла Гърция - 53,7 %); индустрия и занаятчийство - 15,75 % (в цяла Гърция - 28,1 %); търговия и кредит - 5,00 % (в цяла Гърция - 11,7 %); други занаятия - 3,58 % (в цяла Гърция - 6,5 %)[20]. Вижда се,

20 *Батакиев, И. Западна или Беломорска Тракия. С., 1946, с.67.*

че Западна Тракия има главно земеделски характер. Стопанска инициатива не се проявява, тъй като гръцката власт се чувства несигурно и нетрайно в района. Богатите гърци, които се изселват от България и други страни след Първата световна война, се заселват не в Западна Тракия, а във вътрешността на Гърция, където влагат своите средства.

В Беломорието не е провеждана планомерна дейност, а по-скоро са налице тенденции за извличане на суровини и даване на приоритет на селското стопанство, като и в него не са влагани необходимите средства за развитие. В Беломорието низините и равнините съставляват 59 % срещу 41 планински и полупланински територии, а в старите предели на България са съответно 49 % и 51 % планински и полупланински територии. Независимо от тази благоприятна географска даденост, обработваемата площ в Беломорието е 23-24 %, какъвто е и средният процент и за цялата територия на Гърция. А в старите предели на България обработваемата площ е 41 %. Ниският процент на обработваемата земя в Беломорието се дължи на неразорани и необработваеми хълмисти места и на големите блатисти пространства. За премахване на последните не е отделено необходимото внимание от гръцките власти. Те създават големи проблеми в борбата с малария и принуждават българската държава да заделя средства за пресушаването им и превръщането им в обработваеми пространства. Само за санитарни мерки, дренажи и борба с маларията през периода 1941-1944 г., българското правителство изразходва 205 574 119 лв.[21]

Не по-добро е състоянието и на горското стопанство, където залесената част от планинските територии е около 60 %, и то 63 % с нискостеблени насаждения, докато в старите предели на България тази част е 83 %.

Крайно незадоволителна е и шосейната пътна мрежа, а железопътната мрежа българските власти заварват в окаяно положение. Железният път Дедеагач - Одрин е построен през 1878 г., а този през Беломорската низина от Солун за Цариград - през 1894 година. И двата пътя са в крайно лошо състояние. Освен това при оттеглянето си гръцката армия разрушава мостовете както на железопътните, така и на шосейните пътища.

Повечето от градовете и почти всички села нямат регулационни планове, което налага българското правителство да организира изработването им. Не са канализирани, нямат изградени водопроводи за

---

21 ЦДИА, ф.890, оп.1,а.е.22, л.158; P.R.O. F.O. 371/48125, p.100. Българското правителство в борбата с маларията през 1941-1944 г. доставя хинин за свободна продажба, както и антималарични лекарства на стойност 630 000 долара. Централният фармацевтичен склад в София снабдява болниците в Беломорска област с лекарства на стойност над 1 000 000 долара.

питейна вода. За водопроводни и канализационни мрежи само за по-големите градове през периода на българското присъствие в Беломорието се изразходват 31 389 024 лв.[22]

Оценявайки природните дадености и икономическото състояние на областта, германската страна разчита на увеличен износ на тютюн, опиум, бобови растения, ранни зеленчуци и плодове[23]. Реквизициите и безогледното ограбване на Беломорието от германските военни власти до тяхното изтегляне поставя пред българските снабдителни служби много трудности.

На 8 юни 1941 г. Дирекцията на гражданската мобилизация изисква от снабдителния отдел на Щаба на войската „да влезе във връзка с германските власти и установи какви още храни и др. припаси от тези, върху които са сложили ръка в присъединените към страната територии те ще задържат в свои ръце и до кога ще трае последното"[24]. Дирекцията на гражданската мобилизация иска да си изясни с какви продоволствия ще разполага в новоприсъединените земи, за да направи необходимите разчети по снабдяване на населението с храни, тъй като вече се очертава неблагоприятно положение.

Снабдителният отдел е запознат с ограниченото количество хранителни продукти в Беломорието в резултат на германските „нужди". Още преди навлизането на българските войски в областта от Щаба на войската се прави запитване до началник-щаба на 30-и германски корпус Молков Боч за наличието на хранителни и фуражни припаси в Тракия. В края на април 1941 г. от щаба на 30-и корпус се отговаря, че „в Тракия няма хранителни и фуражни припаси. Всичко трябва да се подвозва от вътрешността на България. Тук всеки момент се очаква да избухне глад"[25]. Независимо от това се прави ново запитване. На 15 юни 1941 г. снабдителният отдел получава отговор от германското командване, че „реквизираните от германските войскови части хранителни припаси из гръцките земи, присъединени към България, са крайно необходими за снабдяването на германските войски"[26].

Безогледното „извозване" от германските военни власти на стоки, храни и военна плячка от Беломорието предизвиква възмущение сред командния и редовия състав на българската войска. На места в Беломорието българските командири и войскови части се опитват да възпрепятстват извозването им, но това веднага предизвика германската

---

22 ЦДИА, ф.890, оп.1, а.е.22, л.154; P.R.O. F.O.371/48125, p.101. През 1941-1944 г. за строителни нужди са изразходвани 16 281 310 долара.

23 PA.AA, - Bonn. Bestand; Unterstaatssekretar, Aktenband 11, Bl. 311385.

24 ЦВА, ф.9, оп.1, а.е.138, л.13.

25 Пак там, л.9.

26 Пак там, л.16.

реакция. На 24 юни 1941 г. Щабът на войската изпраща писмо до командира на 1-ва армия генерал-лейтенант Лукаш, в което се посочва, че „по донесение на германските органи, натоварени с извозването на закупената от Германския райх тютюнева реколта 1939 и 1940 г. в Гръцка Тракия, някои войскови части са създали затруднения при отвозване на тютюна... тези тютюневи запаси са собственост на Германския райх и трябва да се допусне отвозването им без да се правят пречки“[27].

Българското правителство се сблъсква с изключително труден проблем. С присъединяването на „новите земи“ се налага да се изхранва население близо 1 900 000 души, една трета от което е в Беломорието, с хранителни продукти предимно от „старите предели“ на страната. Всичко това, като се прибавят и „доставките“ за Германия, силно утежнява продоволствения проблем за цяла България.

В същото време пипалата на глада обхващат населението на Гърция. Капитан първи ранг Хайе - началник-щаб на командването на немската морска група „Юг“, участва в разговори с представители на гръцкото окупационно правителство за търсене на възможности за облекчаване на глада. Министърът на земеделието на Гърция Платон Хагимихали поставя въпроса, „че в Тракия трябва да се намира една част от миналогодишната реколта“. На 9 юли 1941 г. Хайе прави веднага запитване до Щаба на войската. В резултат на „нуждите на немската армия“ обаче българските власти „не са намерили нищо в Тракия от миналогодишната реколта“[28].

С присъединяването на областта българското правителство се сблъсква с един от най-трудните проблеми в провеждането на набелязаната политическа линия. Той е породен от насилствено извършените народностни промени в Беломорието от гръцките власти между двете световни войни. Най-съществените е изменението на народностния състав на областта. Българското правителство има най-общи данни за демографската картина. Министерският съвет през юли 1941 г. решава да започне подготовка за извършване на преброяване на населението в страната след присъединяване на новоосвободените земи[29]. Това решение е предшествано от предварително преброяване, извършено от българските административни власти със самото им настаняване в Беломорието. Организира се събиране на информация за броя на населението и произхода на колонизираните гърци в различните части на областта, както и за размера на свободните обработваеми земи. По същество

---

27 ЦВА, ф.9, оп.1, а.е.138, л.11.

28 Пак там, л.10.

29 Зорка, № 6617, 9 юли 1941.

това първо набързо организирано преброяване на населението се извършва от създадената на 1 юни 1941 г. областна училищна инспекция и подведомствените ѝ околийски училищни инспекции.

Неслучайно тази задача се поставя на областната училищна инспекция. Българското правителство при провеждане на политиката си в областта, където българският етнически елемент е малцинство, възлага голяма роля на българското училище. От самото начало българското правителство изгражда структурата на училищната мрежа с цел новата учебна година да може да започне организирано.

В областта, състояща се от 812 населени места, от които 13 са градове и 799 села и махали, групирани в 11 административни околии, се обособяват 6 учебни околии: Дедеагачка, Гюмюрджинска, Кавалска, Ксантийска, Драмска и Серска. По-късно се извършват нови промени на структурата, като от 20 февруари 1942 г. Дедеагачка околия е присъединена към Гюмюрджинска, а след това и Кавалска към Ксантийска учебна околия. Останалите включват в състава си по 2-3 и повече административни околии[30].

В резултат на преброяването през юли 1941 г. общо населението на областта възлиза на 649 419 души[31]. То се разпределя по учебни околии както следва: Гюмюрджинска - 99 563; Дедеагачка - 25 629; Серска - 113 990; Драмска - 161 897; Кавалска - 175 549 (от което за Саръшабанска административна околия - 52 725 души); Ксантийска - 72 821. По народност (без Саръшабанска околия) населението на областта е: българи християни - 43 751, българи мюсюлмани - 6138, с турцизирано съзнание (определящи се за турци) - 72 985, гърци - 461 831 и други 12 019, като от последните най-много са евреите, след тях арменците и т.н.[32].

По административни околии населението се разпределя: Ксантийска - 72 821, от които българи християни - 1740; с турцизирано съзнание - 23 938, гърци - 45 588 и други 1555; Гюмюрджинска - 99 563, от които

---

30 ЦДИА, ф.177, оп.7, а.е.170, л.410.

31 Пак там, ф.176, оп.8, а.е.1165, л.54. В окръжно на Министерството на външните работи и изповеданията до българските легации и консулства в чужбина от 4 ноември 1941 г. за Беломорската област се посочва, че е с население 649 419 души. Във ф.177, оп.3, а.е.2441 от л.3 до л.20 са дадени подробно данни по селища и общини от преброяването през юни 1941 г. При сумирането им се получава броят на населението 596 694 души, но липсват данни за Саръшабанска административна околия. По всяка вероятност разликата в цифрите 52 725 души е броя на населението на Саръшабанска околия.

32 Пак там, ф.177, оп.3, а.е.2441, л.3-20. В настоящото изследване нямаме за цел да навлизаме в проблематиката на турската асимилаторна политика. Под население с „турцизирано съзнание" следва да се разбира онова население, което е с оформено в значителна степен турско самосъзнание, но е от местен произход, или преселници от западните краища на бившата Османска империя и преобладаващата част, от което не е от турски произход. В различните околии на областта са налице различия сред това население и то носи белезите на своя нетурски произход.

българи християни - 730, българи мюсюлмани - 6138, с турцизирано съзнание - 47 214, гърци - 42 214 и други 3267; Дедеагачка - българи християни - 2670, с турцизирано съзнание - 1819, гърци - 20 137 и други 1003; Серска - 80 190, от които българи - 11 000, гърци - 67 963 и други - 1237; Демирхисарска - 33 800, от които българи - 10 820, гърци - 22 295 и други - 685; Драмска - 128 463, от които българи - 11 068, гърци и други - 117 395; Зиляховска - 33 434, от които българи - 4710, гърци и други - 28 724; Кавалска - 64 419, от които българи - 1000, гърци - 59 433, с турцизирано съзнание - 9 и други - 3977; остров Тасос - 21 273, от които българи - 3 и гърци - 21 270; Правищенска - 37 133, от които българи - 10, с турцизирано съзнание - 5, гърци - 36 822 и други 296[33]; Саръшабанска - вероятно 52 725. Това първо преброяване организирано набързо несъмнено е обременено от непрецизираност и неточност. Провежда се при доброволно записване на народност. Преброяването позволява на българското правителство да получи една по-реална представа за населението в района и различните тенденции в настроенията сред отделните етнически групи.

В демографско отношение областта представлява твърде пъстра картина, основният тон на която се дава от гръцката народностна група. От своя страна обаче и тази народностна група не е единна. Преобладаващата част от това население са преселници от Източна Тракия, Мала Азия, Кавказ, Черноморското крайбрежие и др., хора с различно възпитание, различна култура, нрави, обичаи и др. и с различно понятие за труд, хигиена, семеен и обществен живот - нещо, което внася още по-голяма пъстрота и разнообразие в народностния състав на областта[34].

В езиково отношение Беломорието също е доста разнообразно. Най-широко застъпени са гръцкият и турският език. Турски език говорят не само местните ислямизирани жители, но и голяма част от преселниците от Източна Тракия и Мала Азия. На езикова свобода се радват и почти всички народностни малцинства, включително арменци, евреи, руси и др. Не такова е било отношението на гръцките власти към българското малцинство. И най-малката българска проява е била обект на строго преследване и тежки наказания. Една изречена дума на български език е трябвало да се изкупува с цяла поредица страдания и изтезания. Всичко това нанася твърде големи поражения върху духа на българското население, останало в Беломорието[35]. От 43 751 души населението, останало в Беломорието и декларирало своята българска

33 ЦДИА, ф.177, оп.3, а.е.2441, л.3-20.
34 ЦДИА, ф.177, оп.7, а.е.170, л.411.
35 Пак там.

народност, 21 820 са в Серска, 15 778 в Драмска и 1013 души в Кавалска учебна околия или общо в Източна Македония живеят 38 611 души.

В Западна Тракия от „101 766 българи, от които 81 457 християни и 20 309 мохамедани, през октомври-ноември 1919 г."[36] са останали 5140 българи християни и 6138 българи мюсюлмани[37] при преброяването през юни 1941 година. Даже ако се вземе предвид, че една част от Западна Тракия (Димотишката зона) не е включена в Беломорската област и тези данни от 1941 г. за демографското състояние не включват населението източно от демаркационната линия, то картината не би се изменила съществено. Резултатите от провежданата гръцка политика между двете световни войни за обезбългаряване на Беломорието, като за Източна Македония този процес започва и по-рано, са твърде големи. Особено чувствителни са те в областта на езика. Правителството на първо време се стреми да укрепи българското национално съзнание именно сред това население. Във връзка с това то разчита главно на българското учебно и просветно дело в Беломорието.

Този въпрос е предмет на разговор на 10 юли 1941 г. между Б. Филов и министъра на вътрешните работи и народното здраве П. Габровски. Образователната система, която се въвежда в Беломорието, отговаря преди всичко на общите задачи на политиката на българското правителство. Тя се различава от останалите части на страната. С откриването на българските училища се предвижда задоволяване предимно на нуждите на българското население в областта и на нуждите на това население, което ще бъде заселено в Беломорието.

Политиката на българското правителство по народностния проблем, който се предвижда да се решава чрез изселване на гърците и заселване на българи от вътрешността на страната, през лятото на 1941 г. намира отражение и в устройване на учебното дело. Поради това Габровски предлага на Министерството на народната просвета „първата грижа на държавната власт да бъде създаването на училища за българския елемент в размер на нуждите му, а малцинствените училища, трябва да останат засега, като втора задача, без да се бърза с нейното решаване"[38].

Една от първите грижи на областната училищна инспекция е да установи точния брой на децата, подлежащи на задължително обучение. Разпределени са в няколко групи: българчета, деца от смесени бракове, деца на българи гъркомани, деца на руски емигранти, гърчета, деца с турцизирано съзнание, арменчета, евреи и др. народности. Децата на българите мюсюлмани и на българите християни са обединени в една

---

36 Трифонов, С. Антантата в Тракия 1919-1920 г., С., 1989, с.107.

37 ЦДИА, ф.177, оп.3, а.е.2441, л.8, 9, 20.

38 Пак там, а.е.2510, л.82.

група[39]. Командированите околийски училищни инспектори и средищни директори изпълняват успешно тази задача.

Областната училищна инспекция предлага и Министерството на народната просвета утвърждава откриването на народни училища само в онези селища, където има необходимия брой деца от български произход, такива от смесени бракове, арменчета и деца на българи гъркомани, родителите на които в различна степен са с притъпено българско национално съзнание. Децата гърчета, турчета и др. се оставят на първо време извън обсега на грижите на училищната инспекция.

По тези разчети на децата от областта, които са от местен произход, в началото на учебната година на задължително обучение подлежат 11 429 деца от български произход и такива от смесени бракове, 424 арменчета, 102 циганчета и 84 от други народности[40]. Почти всички, с изключение на голям брой от арменчетата, са постъпили в народните училища. Арменчетата са постъпили в откритите частни училища.

При изготвяне на първоначалния щат за организиране на учебното дело в Беломорието се предвижда откриване на повече народни първоначални училища - 189 с 342 учители и 30 народни прогимназии със 70 учители, за да могат да поемат децата на чиновниците, които се очакват да дойдат в областта[41].

Организирането уреждането на учебното дело е една от първите стъпки на българското правителство в провеждане на политическата му линия за укрепване на българското национално съзнание сред местните българи. Освен това се цели разширяване владеенето на българския език, който е установен като официален държавен език. Това се обуславя от големия брой небългарско население. Към края на септември 1941 г. се установява точния брой на децата, подлежащи на задължително обучение, и се оформя учителския щат в окончателния му вид. В този щат се закриват по-голямата част от онези училища, които са предвидени в общинските центрове, понеже се оказва, че командированите и назначените в общините държавни и общински чиновници или са неженени, или женени без деца и такива, които не желаеха да доведат семействата си. Това налага броят на първоначалните училища да се сведе на 136 с 259 учители, а прогимназиите - на 27 с 60 учители. По-късно по време на учебната година се извършват нови изменения на щата, като към края ѝ броят на първоначалните училища в областта възлиза на 140 с 300 учители, а на прогимназиите - на 25 с 55 учители[42].

---

39 ЦДИА, ф.177, оп.7, а.е.170, л.412

40 Пак там, л.413.

41 Пак там, л.412.

42 Пак там.

През годината в областта функционират две пълни гимназии в градовете Гюмюрджина и Ксанти и гимназиален клон в Дедеагач[43].

Освен тези училища през учебната 1941/1942 г. в областта функционират една детска градина в Гюмюрджина, 2 частни арменски детски градини, 4 частни арменски първоначални училища, 13 частни турски първоначални училища и 1 частна турска прогимназия.

Училищата стават място на първите опити за засилване на политическото влияние на отделните страни. Активно действа и турското консулство в Гюмюрджина.

В частните арменски училища учителстват 8 арменски и 4 български учители, а в турските - 8 турски и 5 български учители[44].

Турските учители по степен на образованост са под всякаква критика. Това са ниско образовани ходжи, завършили най-често турски прогимназии или школи на някои по-видни мохамедански учители. За сметка на това фанатично работят за турцизиране съзнанието на децата. Само двама от тях са със средно образование.

В края на учебната година в народните първоначални училища остават 8900 деца, а в народните прогимназии - 1204 деца, или всичко 10. 104 деца[45]. Необхванати в училище остават 13 % от общия брой на подлежащите на задължително обучение. Областната училищна инспекция не успява да обхване българо-мохамеданските деца от отдалечените махали. Там училищата не са могли да бъдат открити поради недостиг на учители или пък назначените са били мобилизирани почти през цялата учебна година.

Прави впечатление, че в частните арменски първоначални училища постъпват и остават до края на учебната година 226 деца, а в частните турски основни училища - 514 деца. От децата арменчета не остава никой извън училище, защото там, където няма частни арменски училища, те постъпват в българските народни училища.

За разлика от тях децата на родители с турцизирано съзнание рядко постъпват в откритите частни турски училища. Причината е малкият им брой. По-голяма част от тези деца остават извън училище. В резултат на турската пропаганда и ислямския фанатизъм обаче в българските народни училища не постъпва нито едно от тях[46].

Важен фактор за развитието на учебното дело в Беломорската област безспорно са учителите. Те се сблъскват със сериозни трудности, произтичащи от голямото разнообразие на учениците, свързано с об-

---

43 ЦДИА, ф.177, оп.8, а.е.13, л.7.
44 Пак там, оп.7, а.е.170, л.413.
45 Пак там.
46 Пак там.

щата и езиковата им подготовка. Налага се по-особено групиране на отделенията и на организацията на образователната работа. Провежда се гъвкава учебна работа и подвижност на учебния материал с цел по-бързо и цялостно езиково огрaмотяване. Всички деца от различните отделения започват с четмописният материал за първо отделение. Постепенно учениците от по-горните отделения минават от по-долен в по-горен клас. До зимната ваканция учениците от горните отделения в началните училища достигат едно задоволително овладяване на българския език, българската история и география и след ваканцията продължават обучението си по редовната програма[47].

За разлика от основните учители, учителите в прогимназиалните училища срещат много по-сериозни затруднения. И тук по-голяма част от учениците минават много бързо предвидения материал за всички по-долни класове. В тази сложна учебна работа учителите успяват да извършват предварителна образователна работа[48]. След зимната ваканция училищата в областта заживяват нормален живот, като учебните програми за съответните класове се сбиват, за да може до края на годината да се премине целият материал.

Политиката на българското правителство има за цел чрез разгръщане на учебното дело да закрепи разколебаното народностно чувство на българското население в областта. Учителството разгръща голяма и разнообразна извънучилищна културна и обществена дейност. Читалищата се поставят в центъра на тази дейност и през учебната година те се основават във всички по-големи селища с българско население. Читалищата от Драмска учебна околия са организирани в околийски читалищен съюз. Към края на учебната година най-добре са организирани читалищата в Дедеагач, Гюмюрджина, Кавала, Драма и Сяр[49].

Почти във всички села, където има българско население, се провежда системна подготовка под формата на вечерни и празнични училища за огрaмотяване на възрастното българско население и запознаването му с българската история и география. Тези училища функционират до април 1942 г., като в тях се постигат доста добри резултати. Полагат се основите на училищните библиотеки и се организират подвижни околийски учителски библиотеки. Подобрява се и учебно-материалната база[50].

Със самото присъединяване на Беломорието българското правителство пристъпва към изменение на демографската картина и отново

47 *ЦДИА, ф.177, оп.7, а.е.170, л.414.*
48 *Пак там.*
49 *Пак там, л.415.*
50 *Пак там, л. 415, 417.*

придобиване на български етнически облик. Правителството няма опит в това отношение. От освобождението на България от турско робство и по-сетнешното обединение на българските земи присъединените територии са били с компактно българско население. С компактно българско население са и земите от Битолска и Скопска област, а също и Западните покрайнини, присъединени през 1941 година. Положението в Беломорието е друго. Обезбългаряването му започва още със самото създаване на българската Екзархия през 1870 година. Редом с всички други средства за асимилация на българския народ гръцкият митрополит на Драма Агатангелос пръв издига идеята да се преселят в епархията му гърци от вътрешността на Гърция и островите и по този начин да започне изменение на демографската картина там, където българите са преобладаващото мнозинство[51].

В политиката си към увеличаване на българския етнически елемент правителството на България черпи опит преди всичко от съседните държави, които са натрупали значителен опит в асимилаторската си политика за изменение на демографската картина в завзетите български територии след Руско-турската, Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. В практическата си дейност българското правителство използва преди всичко формите и методите на гръцката държава за обезбългаряване на Беломорска Тракия и Македония между двете световни войни.

Правителството на България е затруднено при използване подхода на гръцката държава. То не разполага с готови компактни български маси за заселване в Беломорието, с каквито гръцката държава разполага след „Малоазиатската си катастрофа". От друга страна, няма необходими условия и предпоставки за масово изселване на гръцкото население от областта.

Като най-близка задача българското правителство си поставя изселването на колонизираното гръцко население и връщането обратно в родните места на прокудения местно българско население. В това си начинание то е облагодетелствано до известна степен от наличието на настроения за изселване сред самото гръцко население. Миграционният процес започва още през март с оглед развитието на събитията. Той е особено силен в Западна Тракия. Това налага гръцкото правителство да вземе към средата на март специални мерки, за да спре изселването[52]. Процесът се засилва през май, като от българските военни власти се изисква „на желаещите да

---

51 ЦИАИ. Необработен фонд на Драмската митрополия. доклад до негово високопреосвещенство Св. Видински митрополит, Господин, г-н Неофит наместник председател на Св. Синод, с.47.

52 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.154, л.26.

се изселят от областта гърци да се дадат открити листове, след като същите подадат писмени заявления, в които изрично да подчертаят, че желаят да се изселят доброволно и по собствено желание".[53]

Нашето правителство се стреми да реши въпроса за увеличаване на българския етнически елемент като ускори изселването на гърците и заселването на тяхно място на българи. При изселването българското правителство подхожда диференцирано към гръцкото население. Правителството се стреми „да изсели поне половината от всички гърци, като изселването засегне колонизираните малоазиатски, кавказки и пелопонески гърци"[54]. Властите не си поставят за цел да изселват коренното гръцко население, а да възстановят демографската картина в Беломорието от края на Първата световна война, когато българите са преобладаващата част от населението. В същото време възниква въпросът дали да се прибере в рамките на българската държава и българското население от Югозападна Македония, за да се предпази от гръцка асимилация. При това се появяват съмнения в правителството, че ще съумее да присъедини и тези земи към България. За това свое намерение българското правителство има известно основание. Още в първите месеци на присъединяване на Беломорието към България се развихря гръцкият национализъм в Македония, останала в рамките на гръцката държава. Българските административни власти в Битолската област донасят до Министерския съвет, „че всеки ден пред тях се явяват пратеници от разни селища на Южна Македония, да се оплакват от всевъзможни насилия и повсеместен терор, на които е подложено българското население, особено в селата"[55]. Броят на оплакванията от този род взема такива размери, че общественото мнение в България е силно разтревожено за участта на българското население в Южна Македония, където то съставлява безспорно мнозинство.

В селата, където няма германски военни власти, гръцката полиция прибягва и до въоръжаване на част от преселниците гърци от Мала Азия за упражняване на въоръжен натиск и тормоз над местното българско население. Те стрелят по къщите на българите, включително и по българските деца[56]. Побоищата и издевателствата от страна на гръцката полиция и от националистическите гръцки елементи над българското население, което се опитва да изяви българското си национално съзнание или дори да проговори на български език, стават постоянна практика. Гръцкият национализъм придобива изключителни размери, особено в районите на Ле-

53 ЦВА, ф.48, оп.5, а.е.466, л.15.
54 ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.2.
55 Пак там, л.44.
56 ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.30.

ринско, Костурско, Кайлакарско и др., за което свидетелствуват редица случаи[57].

Българското правителство преценява, че може да се реши въпроса с изменение на демографската картина в Беломорието след осигуряване на подслон и земи за заселниците. През лятото и есента на 1941 г. няма заселване на българи в Беломорието. През този период в областта се установяват предимно българи, заангажирани в административно-управленческия апарат и в държавно-политическите структури.

Проблемът със заселването възниква още със самото присъединяване на Беломорието към България в резултат на желанията на преобладаващата част от изселниците и бежанците от Западна Тракия и Македония да се завърнат по родните си места. Поради това се приема и на 20 юни 1941 г. се обнародва Закон за вътрешно преселване и заселване[58], в рамките на българската държава, обединила повечето от българските земи. Той узаконява, но не решава целия комплекс от въпроси, които възникват около всеки един български гражданин, решил да се върне в родните си места или да се засели в Беломорието. Това налага МВРНЗ да издаде и обнародвана на 24 октомври 1941 г. специална Наредба за земеделско-стопанското заселване в Беломорието[59]. Спея се уточнява редът за заселване и оползотворяване още през текущата година на свободните имоти в Беломорието, като заселването се свързва с оземляване и снабдяване с жилища и инвентар на бивши бежанци и на други жители от страната.

От наредбата се вижда, че българското правителство гледа на областта с една по-далечна перспектива. В параграф 3, абзац втори гласи: „На заселниците се дават следните облаги: изплащането на земята, жилищата и наличния инвентар към тях е 65 % от действителната им цена и трябва да се изплати за 15 години, разсрочка, безлихвено. Плащането започва от 1944 г."[60]Само от това може да се направи изводът, че българското правителство в политиката си към Беломорието подхожда не като към окупирана област, а като към българска територия, която се възвръща към страната.

Още по-ясно това проличава в трактовката, отнасяща се до българите бежанци, които искат да се върнат по родните места. В същия абзац се посочва, че „ако заселникът е бежанец, който е имал и не е бил ликвидирал имотите си в Беломорието по спогодбата Моллов-Кафандарис, оземлява се с жилище, земя и наличен към тях инвентар безп-

---

57 ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.31-35.

58 Държавен вестник, № 133, 20 юни 1941.

59 Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941.

60 Пак там.

латно, до определения среден тип. Ако имотите на такъв бежанец, който той е оставил преди в Беломорието са били по-малко от тези, с които се оземлява, той доплаща разликата с 65 % от действителната им цена по реда предвиден в тази точка"[61]. От това личи, че българското правителство отчита, че бежанците са свързани с тези земи не само защото са им родни, но и икономически. Интересно е изследването на Г.В.Димитров за „Българо-гръцките отношения и българските бежанци от Гърция (1919-1931 г.)". В него той доказва, че „остатъкът в полза на България, приведен в българска валута по тогавашен курс на долара, възлизаше на 1 150 031 250 лв. Според друго сведение сумата възлиза на 2 681 450 000 лв. Това са много пари, макар че по редица причини стойността на значителна част от недвижимите имоти на много български бежанци от Югоизточна Македония и Западна Тракия не е включена в тях"[62].

Към тези земи българското правителство се отнася като към възвърнати на България, не само като изхожда от историческата истина, но и икономически, понеже повечето от бежанците са свързани с тях. В заграбените им имоти и къщи гръцката държава е настанила колонизирани гърци.

Българското правителство решава заселването на Беломорието с българи от вътрешността на страната основно да се извършва през 1942 година. Сформира се и отделение за оземляване към Министерството на земеделието. На 6 декември 1941 г. началникът на отделението назначава комисия, която от 8 до 14 декември извършва проучване в Беломорието във връзка с предстоящото заселване в областта. Комисията уточнява по околии свободната селскостопанска земя за оземляване на преселниците и свободните къщи за настаняването им. На основата на проучването комисията прави извода, „че за едно цялостно и с добри резултати преселване в настоящия момент не може да се мисли. Малкото държавна земя (която е била преди собственост на гръцката държава - бел. Д.Й.) не позволява да се предприеме едно по-чувствително заселване на Беломорието с българи, взети от старите предели"[63]. Всичко това налага правителството, за да осъществи своята политика за изменение на демографската картина в Беломорието, да предприеме по-чувствително изселване на гръцкото население и преправянето му в Гърция.

Въпросът с изселването и заселването се усложнява още през лятото

61 *Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941.*

62 *Димитров, Г.В. Българо-гръцките отношения и българските бежанци от Гърция (1919-1931 г.). - Известия на Българското историческо дружество, т.28, 1980, с.181.*

63 *ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2182, л.31.*

на 1941 година. С образуването си гръцкото окупационно правителство има възможност да предприеме мерки пред германските военни власти за спиране на изселването на гърци от Беломорието с цел недопускане съществено изменение и възстановяване на демографската картина в района в полза на българския елемент, както е било в миналото. От друга страна, германските военни власти се изправят пред много трудности с пристигането на гръцки изселници в района на Солун и Югозападна Македония. В резултат на това през август 1941 г. те отправят настойчиви искания да се спре изселването. Българският офицер за свръзка капитан 1 ранг Сава И. Иванов уведомява управителя на Беломорската област, че „германското командване настоява да се спре изселването, понеже създава големи трудности. Независимо от това, изселването не е желателно и от наша страна, понеже изселниците се изпращат в области, където има най-много българи и с това се намалява процентът и се влошава положението на нашите българи"[64].

Българското правителство се изправя пред изключително сложен въпрос - въпросът за изселването на гърците от Беломорието. В същото време, независимо че възниква идеята да „прибере" българите от Западна Македония, където са в компактна маса в рамките на българската държава, правителството не може да си го позволи, защото ще се обезбългарят още повече тези територии. При тази сложна ситуация то решава да продължи изселването на гърците от областта независимо от „създаването на трудности за германците". При това положение германците отново упражняват натиск. На 30 август капитан 1 ранг Иванов уведомява беломорския управител: „Германското командване съобщава, че въпреки тяхната молба да не се изпращат вече изселници, все пак през последната седмица са пристигнали в Солун 2103 души. Германското командване повторно най-настойчиво моли да се прекрати това изселване веднага, защото в противен случай германците ще бъдат принудени да затворят веднага границата."[65]

Независимо от тези категорични германски предупреждения, българското правителство продължава да търси възможности за продължаване на изселването от Беломорието. В същото време Министерството на вътрешните работи взема мерки за засилване на контрола на българо-гръцката граница. На 1 септември 1941 г. то издава наредба относно преминаването на границата. С нея се установява нов режим за преминаването на границата между България и Гърция[66]. В наредбата обаче не се третира редът за изселване на гърците от областта и преминаването на

---

64 ЦДИА, ф.176, оп.8, а.е.988, л.7.

65 Пак там, л.6.

66 Пак там, л.14-15.

границата от германски и български военни лица. Възникват редица въпроси. На 10 септември 1941 г. в Министерството на външните работи се провежда съвещание, на което се разглеждат въпросите за преминаване на границата от изселващите се от Македония и Тракия, на изселващите се българи от Гърция и Сърбия, и за преминаване на германски военни лица или гърци и сърби, пътуващи в командировка от германска страна или като частни лица[67]. Съвещанието стига до заключение, че изселването от Тракия и Македония трябва да става, след като откритите листове, издадени от административните власти бъдат снабдени с входни визи от германския консул в Кавала. В същото време гръцки граждани могат да влизат в пределите на България, след като издадените германски документи бъдат визирани от българската легация в Атина. Така се въвежда визов режим между България и Гърция, но германските военни лица преминават границата без българска входна виза[68].

В същото време на 10 септември 1941 г. командващият Солун - Егея чрез българския офицер за свръзка изпраща проект за уреждане на преминаването на границата между България, респективно окупираните от българските войски гръцки и югославски области и окупираните от германските войски гръцки области. Независимо че германците третират областта като „окупирана", преминаването на границата се извършва „от всички граждански лица, като се спазва визовия режим". При посещението на германския командващ Солун - Егея генерал-лейтенант Кренски на 20 септември в София и срещата му с Б. Филов се постига одобрение на проекта, който влиза в сила от 1 октомври 1941 година[69].

Независимо че с наредбата силно се ограничава изселването на гърци от района, все пак то не се прекратява напълно и не се постига затварянето на границата от немска страна. На 3 ноември 1941 г. командващият Солун - Егея, с оглед пристигането на много бежанци от 15 ноември, ограничава местата за преминаване на границата: само при устието на р. Струма, моста на р. Струма при Орляк и жп пропускателните пунктове[70].

Увеличаването на броя на бежанците, особено от Източна Македония, е в резултат и на събитията в края на септември и началото на октомври 1941 г. Непълно и неточно ще бъде, ако тези събития се обясняват само в резултат на политиката на българското правителство. За да се осветлят по-пълно и обективно събитията, получили наименованието Драмски (по повод избухналото на 28 срещу 29 септември 1941 г. въстание в района на град Драма), трябва да се разглеждат от различ-

67 ЦДИА, ф.176, оп.8, а.е.988, л.23.
68 Пак там.
69 Пак там, л.28, 37.
70 Пак там, л.37.

ни страни и преди всичко през постановките на Коминтерна за разгръщане на съпротивителната борба срещу силите на Оста[71].

Както посочвам в предговора, въпросите на съпротивителната борба не са предмет за изследване в настоящата работа. Независимо от това не можем да подминем събитие каквото е Драмското въстание.

В продължение на години в българската историография въпроса за въстанието неправилно се избягваше. За разлика от това от гръцка страна за него е писано не малко. В гръцкия печат още в края на 1944 г. и през 1945 г. се посочват различни данни за убити гърци в Беломорието по време на българското управление. Мануилидис, член на гръцкото правителство, заявява пред представители на печата, че броят на убитите гърци е 45 000. Друг член на гръцкото правителство, професор Тем. Цацос, заявява, че жертвите са 50 000 души. А според Порфирогенис и Ламбрианидис, членове на правителството на Папандреу, които посещават Беломорието през октомври 1944 г., техният брой е бил 65 000[72]. Изявленията им са така направени, че значителна част от жертвите са по време на Драмското въстание. Издига се даже и тезата, че самото въстание е било провокирано от българска страна, за да се започнат репресии над гръцкото население. По този начин се създават предпоставки за политико-психологически натрупвания преди всичко около Драмското въстание, които дават отражение върху българско-гръцките отношения в продължение на много години.

Позицията на БКП за Драмските събития е изразена още на 6 октомври 1941 г. от В. Коларов по радиостанция „Хр. Ботев“[73]. Кореният и причи-

---

71 За постановките на Коминтерна по-подробно вж: Д а с к а л о в, Д. Георги Димитров и новият курс на партията в първите месеци след 22 юни 1941 г. - Исторически преглед, 1988, кн.1; К у н и н а, Д., Е н д а к о в а, В. Георги Димитров и борбата за създаване на национални фронтове в периода на Втората световна война. - В: Георги Димитров - виден деец на международното комунистически движение, С., 1972; К у н и н а, Д. Основни проблеми в стратегията и тактиката на Коминтерна в годините на Втората световна война. - ИИИБКП, т.44, 1981; П о н о м а р ь о в, Б. Георги Димитров в борбата против фашизма и войната през периода на Втората световна война. - В: Спомени за Георги Димитров, т.2, С., 1982.

72 P.R.O. F.O. 371/48125, p.99 (Историческата наука не бива да се използва за обслужване на политически цели. Допусне ли се това веднага води до ограничаване, стесняване на историческото изследване, до неадекватни, едностранчиви оценки на историческите процеси. Изследователят, претендиращ за обективно осветляване на историята, трябва да се стреми да е прецизен и точен включително и при ползване на снимков материал. Въпрос предизвиква снимката: първо, публикувана от К ω φ ο ς, Ε. Συνχρονη Μακεδονια. Το μακεδονικο ζητυμα στην εποξη μας σελ. 507, снимка № 355. В: Μακεδονια (4000 χρονια ελληνικης ισστορια και πολιτισμου), Εκδετικη Αθυνων Α. Ε. Αθηνα, 1982. - вж: Приложение № 4 и второ, публикувана от Г р и с о р о в, Б. в История на БКП в образи и събития, С., 1980, с.168, снимка № 168. вж: Приложение №5. Б. Григоров посочва откъде са тези убити партизани. Българските власти не са правили разлика между български и гръцки борци за демокрация и свобода. В същото време и някои от снимките поднесени от Б. Григоров будят съмнение за техния автентичен характер.)

73 По-подробно вж: Щ е р е в, П. Общи борби на българският и гръцкият народ срещу

ните, които довеждат до избухването на Драмското въстание, трябва да се търсят още в първите дни на разгромяването на гръцката армия от вермахта. Още през май „самостоятелното бюро на Централния комитет на Македония и Тракия свиква в Солун съвещание... Съвещанието реши да се образува широк национален фронт и излезе с манифест към народа в Македония, с който го прикапваше на борба срещу завоевателите“[74]. Тази дейност за организиране на съпротивата е в унисон с целите на съвещанието, но едва ли формите на борба, които се избират на този етап, са най-подходящи и съобразени с реалната обстановка.

Българската власт в Беломорието полага усилия и търси начини за приобщаване на жителите в областта. Още през май най-строго се изисква от представителите на българските власти в отношението им към местното население „да се проявява голяма тактичност и да се пресичат в зародиш каквито и да са случаи на ожесточение и мъст и всякакви груби посегателства“[75]. Българското правителство гледа на Беломорието като на неразделна част от България и е заинтересовано в кратки срокове да изгради държавно-политическите структури, да създаде спокойна обстановка в района и населението да пристъпи към мирна трудова дейност.

Избухването на Драмското въстание изненадва българските власти в Беломорието. За потушаването му се изпращат предимно подразделения на Беломорския отряд, като се сформират три групи от стария набор. Първата група е изградена основно от подразделенията на Ксантийската дружина. Най-силна в огнево отношение е втората група. В състава ѝ са включени подразделения на Кавалската, на 1-ва Драмска дружина и част от силите на Петричкия гарнизон. Третата група е изградена основно от подразделения на Неврокопската дружина[76]. Предвижда се първоначално и изпращането на отряд от бронирания полк и отделни мобилизирани пехотни дружини, но това не се налага, защото подразделенията от Беломорския отряд до 6 октомври 1941 г. овладяват положението в района на Доксат-Драма[77].

хитлерофашистката окупация, С., 1966, с.56-57; Даскалов, Г. Драмското въстание 1941, С., 1992 (Г. Даскалов е направил сериозен опит за оценка на книжнината посветена на въстанието. Личи си, че е положил не малко работа в архивохранилищата и е пуснал в научно обръщение и непубликувани досега документи за изследваните събития. Но при едно внимателно четене на монографията е видно, че той все още не е преодолял от една страна някои свои слабости при ползването на научната книжнина и от друга, класово-партийния подход при изследване на историческите процеси. Ето защо смятаме, че трябва да се подхожда внимателно към начина на поднесения фактологически материал и към постановки и изводи направени от автора)

74 История на националната съпротива в Гърция 1940/1945, с.91.

75 ЦВА, ф.48, оп.1, а.е.35, л.9.

76 ЦВА, ф.327, оп.1, а.е.1, л.53-55.

77 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.103, л.14.

Повечето от политико-психологическите натрупвания около събитията през началото на есента на 1941 г. след излизане на „История на националната съпротива на Гърция 1940/1945“ се разсеяха в резултат на отношението към тях, взето от ГКП. В този труд се посочва, че „народното въстание е било преждевременен акт. Ръководителите на комунистическата организация в Драма, които също падат в боя, погрешно са оценили обстановката“[78].

Независимо от позицията, изложена в „История на националната съпротива на Гърция 1940/1945 г.“, че над 3 хиляди патриоти паднаха под куршумите в Драма, Доксат и други села в района все още в гръцката историография не е изоставена тезата за големия брой жертви, дадени от гръцкия народ в Драмското въстание.

Естествено много трудно е да се определи на този етап точният брой на жертвите, дадени по време на Драмските събития.

През март 1943 г. Министерството на външните работи и изповеданията на България предава Вербална нота на германската легация в София. Тя е отговор на оплаквания, направени от страна на Софулис, Кафандарис, Г. Папандреу и Милонас пред Алтенбург в Атина за положението на гърците в Беломорието. Отговаря се на много въпроси, голяма част от които тенденциозно се повдигат от гръцка страна. Във връзка с жертвите в Драмското въстание се обосновава, че те не възлизат на повече от 1600 души[79]. И към тази цифра трябва да се подхожда критично.

Стремежът за по-точното им определяне не трябва да се схваща като опит за оневиняване на българските власти в Беломорието, а като стремеж за търсене на данни за жертвите, които да са по-близки до реалните.

Драмските събития заставят българското правителство да смени областния директор Ил. Кожухаров с о.з. генерал Герджиков[80] и засили някои от вътрешните функции на българските войски в областта, чрез усъвършенстване на организационната им структура в Беломорието.

Първоначално се извършва ново прегрупиране на някои части и поделения на 11-а пехотна дивизия и на Беломорския отряд. Подразделенията на 11-а пехотна дивизия, които са на о. Тасос и Самотраки се изтеглят и заемат мястото си в полосата на дивизията. Те се сменят от сборна опълченска дружина, мобилизирана и изпратена в подчинение на командира на Беломорския отряд[81]. По този начин охраната и отб-

78 История на националната съпротива на Гърция..., с.103-104.
79 ЦДИА, ф.176, оп.3, а.е.1063, л.341.
80 Зора, № 6713, 1 ноември 1941.
81 ЦВА, ф.327. оп.1, а.е.1, л.87.

раната на двата острова се поема от Беломорския отряд, защото островите се намират и в неговата полоса. Още повече, че и Беломорската флотилия на този етап е в състава на отряда. На 20 октомври 1941 г. българското командване премества командването и щаба на българските морски войски в София. Претекст за това е, от една страна, необходимостта от непосредствена връзка с Министерството на войната, а от друга - създаването на Беломорския флот, при което този флот трудно може да се ръководи от Варна поради голямото разстояние[82]. Така се налага да се изведе Беломорската флотилия от състава на Беломорския отряд и да мине в подчинение пряко на командването на българските морски войски в София. Това дава веднага отражение на организирането на отбраната на Беломорския бряг. Командирът на Беломорският отряд престава да бъде основната фигура, която организира и ръководи отбраната на областта.

Българското командване извършва организационни изменения и в самия Беломорски отряд. От 25 ноември 1941 г. отрядът се преименува в 16-а пехотна дивизия[83]. Това не е само смяна на имената. Първоначалният замисъл с една дивизия под името на отряд, усилена с някои подразделения и части, включени в нея, да се осигури отбраната на Беломорието, се установява, че е трудно осъществима. Независимо че на този етап военнополитическата обстановка не налага да се увеличават войските в областта, отива се на решение да се преименува отрядът в дивизия и чрез попълнение на същата да се изгради една по-стройна в организационно отношение войскова единица. Щабът, управлението и частите на дивизията остават в досегашните си гарнизони. Попълнението на дивизията се извършва от 2-ра, 3-а, 7-а и 8-а дивизионна област. Дивизията си остава пряко подчинена на Щаба на войската[84]. С преименуването на Беломорския отряд в 16-а пехотна дивизия се сменя и командването ѝ. От 10 декември полковник Трифон Трифонов поема командването на дивизията от полковник Г. Генов. Извършват се организационни изменения в дивизията и на 14 декември 1941 г. командирът на 16-а пехотна дивизия обявява организационния състав и мирновременните ѝ формирования. Щабът на дивизията е в Ксанти. В състава ѝ се включват два пехотни полка, два конни полка и придадени части и служби. В пехотните полкове не се извършва промяна. Драмският пехотен полк продължава да е с четири пехотни дружини при старата им дислокация. В организационния състав на полка остават 18-и и 19-и

---

82 А н т о н о в, Г. Българският военен флот от края на Първата световна война до Деветосептемврийската социалистическа революция. - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.39, 1985, с.275.

83 ЦВА, ф.327, оп.1, а.е.1, л.94.

84 П а к т а м.

граничен участък. Гюмюрджинският пехотен полк си остава с две Гюмюрджинска и Ксантийска пехотна дружина. В състава на полка е и 21-ви граничен участък с щаб в с. Дервент[85].

При новата организационна структура в състава на дивизията се включват и два конни полка. Това повишава нейната маневреност и позволява на дивизията да изгради по-добре отбраната на Беломорския бряг. Конните полкове правилно се дислоцират в населени пунктове на най-десантно достъпните места. Трети конен полк е дислоциран в Кавала, а 6-и конен полк - в Дедеагач.

Възможностите на 16-а пехотна дивизия се увеличават както от организационните ѝ изменения, така и чрез придадените ѝ части и поделения. Така се подобрява плътността на отбраната. Придават ѝ се 67-и пехотен полк, 8-и етапен полк, 443-о войсково разузнавателно ято, сборната опълченска дружина. Дивизията разполага с 16-а дивизионна болница в Драма. Освен това ѝ се придава и 11-а армейска хирургическа болница[86]. В резултат на организационните изменения и придадените ѝ части, личният състав на дивизията значително нараства. Към 1 октомври 1941 г. Беломорският отряд разполага с 11 767 души личен състав и 1336 коня. Към 1 януари 1942 г. след преименуването и организационните изменения на 16-а пехотна дивизия, мирновременният ѝ състав нараства на 14 482 души и 4326 коня[87]. С тази организационна структура на 16-а пехотна дивизия българското командване решава на този етап да прикрива и отбранява Беломорската област.

До април 1942 г. 11-а пехотна дивизия е развърната и прикрива участъка срещу Димотишката област. През пролетта на 1942 г. се извършва прегрупиране на войските, прикриващи българско-турската граница. След април 11-а пехотна дивизия е сменена от 10-а пехотна дивизия, която заедно с 3-а и 8-а пехотна дивизия участвува в прикритието на българско-турската граница[88].

През 1942 г. се работи усилено за укрепване и оборудване отбраната на Беломорието. Голямо внимание се отделя на строителството на пътната мрежа. Ускореното ѝ изграждане се налага както по стопански причини, така и от изискванията за отбраната на областта. Пътната мрежа се строи, от една страна, за свързване на областта с вътрешността на страната, а от друга страна, се изгражда пътната мрежа в самата област. През 1942 г. Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството работи основно по изграждане на пътищата

---

85 ЦВА, ф.327, оп.1, а.е.1, л.99-100.

86 Пак там, л.100.

87 Пак там, ф.9, оп.4, а.е.36, л.32.

88 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.149, л.26; ЦДИА, ф.1077, оп.1, а.е.1, л.32; Вж: Приложение № 6 за групировка на войските към октомври 1942 година.

Ксанти - Смолян - Пловдив, Дедеагач - Ивайловград и Гюмюрджина - Маказа - Момчилград, които свързват областта с вътрешността на страната. Освен тях се работи по пътищата Ксанти - Гюмюрджина, Саръшабан - Керамути, Серес - Драма и други[89].

Развитието на пътната мрежа е тясно свързано с политиката на българското правителство, което се стреми да възстанови естествените връзки на Южна България с Беломорието, така както са били в миналото. Не случайно в провеждането на тази своя линия българското правителство през периода 1941-1944 г. изразходва 1 661 630 610 лв. за строителство на нови пътища и подобряване на съществуващите[90].

Успешно се извършва инженерното оборудване и организиране на отбраната на Беломорския бряг, предимно в дълбочина. Завършват се укрепителни съоръжения от дълговременен характер. Българското командване следи обстановката и работи усилено за организиране на отбраната срещу противников десант и нападение откъм Турция. Към края на 1942 г. срещу България са съсредоточени 16 дивизии от страна на Турция. За прикритието на югоизточната ни граница е съсредоточена 2-ра армия под името Прикриваща в състав 3-а, 8-а и 10-а пехотна дивизия[91]. Двадесет и осем английски дивизии, разположени в Сирия, Палестина, Египет и Киренейка, са също потенциална опасност за Балканите[92]. Всичко това не може да не се отчита от българското командване.

С изваждането на Беломорската флотилия от състава на Беломорския отряд и в нея се извършват организационни щатни изменения. Тя прераства в Беломорски флот. „През 1942 г. командването на флота... изважда бреговата артилерия от подчинение на командира на Беломорския флот и я преподчинява пряко на командира на бреговата артилерия, който се намира в управлението на морските войски в София[93]. С тези промени още повече се нарушава организационната структура, връзка и подчинение между 16-а пехотна дивизия, Беломорския флот и бреговата артилерия. В същото време и 10-та пехотна дивизия изпълнява задачи по прикритие на областта откъм Турция. Подчинена е на командващия Прикриващата армия. И четирите войскови формирования в Беломорието са пряко подчинени на четири различни инстанции, а задачите, които имат да решават по отбраната на областта и крайбрежието, са общи и трябва да се изпълняват в най-тясно взаимодействие.

Българското присъствие в Беломорието през 1942 г. е характерно

---

89 ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.20, л.2.
90 Пак там, ф.890, оп.1, а.е.22, л.151.
91 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.15.
92 Пак там, а.е.149, л.1.
93 Антонов, Г. Пос.съч., с.261.

не толкова със структурно-организационните изменения на българските войски, а преди всичко с разгръщане на политическата, стопанската и културната дейност. Като предпоставка за успешно провеждане на политическата си линия българското правителство се стреми да измени демографската картина, като увеличи българския етнически елемент. Това е пряко свързано със заселването на българи. То е зависимо обаче от създаване на условия за устройване на преселниците и оземляването им. За решаване на тези задачи през февруари 1942 г. към Беломорското областно управление се създава „Поземлена дирекция", която пряко да се занимава с оземляването и устройването на идващите българи в областта[94]. Българското правителство не може да не оцени, че Беломорието се възвръща към родината без наличието на международноправен договор.

Освен това от германска страна, не без влияние на гръцкото окупационно правителство, налагат ограничение на изселването на гърци от областта. Това не позволява на българското правителство да предостави на българските бежанци от Беломорието необходимите условия и възможности да се настанят в родните си места, заети от колонизираното гръцко население.

Това създава комплекс от възпиращи причини - преди всичко от психологическо естество и от чисто технически характер. Тези причини възпрепятствуват масовото заселване в Беломорието, поради липса на свободни места, земи и жилища. Въпреки това се извършва голяма подготвителна работа за провеждане на заселването. Беломорската област е разделена на три района. За осигуряване на правилното съществуване на едно българско стопанство се предвижда за зърнопроизводителните райони да се предоставя по 50-60 декара, за тютюнопроизводителните - по 20-30 декара и за зърнотютюнопроизводителните - по 30-40 декара земя. С по 50 % от горните се позволява да се оземляват дребните чиновници и занаятчии, които са се установили със семействата си на постоянно местожителство в Беломорието[95]. За оземляване на общинските служители в селата на областта се издава специална наредба, в която се изисква оземляването им да е временно и след навършване на три години непрекъсната служба в Беломорието то да става постоянно[96].

От българското правителство не се отчита, че преобладаващата част от гръцкото „колонизирано" население са преселници от Черноморското крайбрежие на Кавказ и Мала Азия. И да се приеме, че това население

---

94 ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2197, л.9.

95 Пак там, л.2.

96 Пак там, а.е.2192, л.19.

е с гръцко национално самосъзнание, поради това, че то е живяло далеч от Гърция, не е обременено от изкуствено натрупаната омраза към българите от гръцката националистическа политика. Поради малкото останали българи в областта, след преселването си в Беломорието, колонизираното население не е било въвлечено до такава степен, както гръцкото население в Западна Македония, в гръцката националистическа асимилаторска политика срещу българското население между двете световни войни.

Пристъпва се към заселване на българи при положение, че гърците остават първоначално в Беломорието. В резултат на ограничаване на изселването на гърците, за да се освободят земи и сгради за българските заселници, се решава като временна мярка да се извърши сгъстяване и разселване на гръцкото население. Българското правителство при провеждане на политиката си за всестранно развитие на областта е твърдо решено, че рано или късно колонизираните гърци ще трябва окончателно да напуснат Беломорието. В същото време в този контекст възниква едно ново противоречие. Първите българи, които се връщат в Беломорието, ще трябва да се настаняват върху освободените по-лоши земи и при по-лоши условия. Докато след изселването на колонизираните гърци новите български заселници ще се настаняват при значително по-добри условия, което както правилно се отчита, че няма да е справедливо. В резултат на проучване се уточняват населените места, където ще трябва да се настаняват първите български преселници. Желанията на преселниците се вземат предвид, но преди всичко се изхожда от възможностите за устройването им и нуждите за укрепване на българската власт.

Настаняването на българските заселници се предвижда да стане в Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Зиляховска, Серска и Демихисарска околия. В населените места, в които се планира да бъдат настанени българските заселници, броят на семействата по народност е: български - 2990, гръцки - 42 858, с турцизирано съзнание - 2407 и други народности - 704. Общият брой на семействата е 49 004. По брой на населението българите са 14 880, гърците - 197 465, с турцизирано съзнание - 11 491 и други народности - 3690. Общо населението в местата, където се планира да се настаняват български заселници, възлиза общо на 227 586 души[97].

Поземлената дирекция на Беломорската област, за настаняване на заселниците, в резултат на проучването, което извършва, установява, че разполага с 441 000 декара земя, от които 66 000 са безстопанствени (за тях не са се явили собственици да предоставят документ, че земята

97 *ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2197, л.7.*

е тяхна) и 375 000 декара държавна земя (която преди това е била собственост на гръцката държава)[98]. Във връзка със заселването в началото на 1942 г. Министерството на земеделието извършва проучване. Стига се до заключение, че малкото и много раздробена по селата държавна земя не позволява да се предприеме едно по-чувствително заселване на Беломорието с българи от старите предели. Като се вземе предвид и невъзможността да се предприеме по-чувствително изселване на гръцкото население, прибягва се до частично заселване[99]. Като първи етап се създават условия за настаняване на 6394 български семейства с приблизително общ брой 26 000 души, като в тях не се включват служителите от административноуправленческия персонал в областта и пристигналите вече търговци и занаятчии. За осигуряване на места за настаняването им се предвижда да бъдат разселени 5901 гръцки семейства[100]. Стремежът е да се създават населени места с компактно българско население или цели български села, като гръцките семейства се разселват на свободните места по селата.

Така планирано това първо заселване не е в състояние да създаде необходимите добри условия за създаване на подходящи стопанства на заселниците. На проведената на 31 януари и 1 февруари в Кавала конференция по заселването се стига до заключението, че то следва да се извърши след парцелиране и измерване на землищата на селата изобщо. Българските власти се натъкват на големи трудности, понеже повечето от селата нямат кадастрални планове и са крайно неблагоустроени. Като гледа в перспектива за развитието на тази област, българското правителство изисква от нашите власти в Беломорието цялостно благоустройване на областта чрез областните служби по архитектура, регулация, пътища, водоснабдяване и канализация. Чрез регулация на населените места се извършва и парцелиране на земите, определени за заселване[101].

На 13 май 1942 г. Министерството на земеделието и държавните имоти командирова 9 бригади техници за подпомагане на поземлената дирекция в Ксанти с цел ускоряване на парцелирането на свободните държавни земи, необходими за заселването в Беломорието[102]. До извършване на регулация на селищата се предвижда заселването да продължи по установената практика чрез разселване, като се гледа разселването да бъде минимално. При това първо заселване се предвижда най-много заселници - 2205 семейства да бъдат настанени в Гюмюр-

---

98 ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2197, л.6.
99 ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2182, л.31-32.
100 Пак там, а.е.2197, л.4,7.
101 ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.14, л.84.
102 Пак там, ф.194, оп.1, а.е.2193, л.73.

джинската околия, като от там не се изселва нито едно гръцко семейство. Изрично се решава заселването през 1942 г. „да се извърши след прибирането на реколтата от досегашните жители и наематели“[103]. За това първо заселване към началото на март 1942 г. са подали документи 18 925 души българи. Най-много са желаещите да се заселят в Демирхисарска околия - 2477 души, Серска - 4553, Гюмюрджинска - 4144, Дедеагачка - 2117 и други[104]. Това са предимно бежанци и потомци на бежанци от тези райони.

С разгръщането на политическата и стопанската дейност в Беломорието възникват много въпроси, които искат оперативно решаване от законодателството на страната. Това налага Народното събрание да гласува и на 2 април 1942 г. е обнародван Закон за бързо уреждане на неотложните въпроси в освободените земи[105].

С него не се решават, а се уточняват въпросите, по които се възлага на Министерския съвет уреждане чрез общи наредби или отделни разпоредби. Това се прави с цел по-бързото решаване на тези въпроси. Те се отнасят до начина на настаняване на заселниците, съхранение и използване на земята и имуществото, принадлежащи преди това на гръцката държава, по уреждане на недвижимата собственост, по настаняване на работа и уреждане правото за обществена дейност и други. Разпорежданията и наредбите, издадени от Министерския съвет, подлежат на одобрение от Народното събрание, като дотогава те имат силата на закони.

Важен момент в политиката на българското правителство в средата на 1942 г. заема Наредбата за поданството в новоосвободените земи. В нея изпъкват преди всичко два момента. Първият е, че „всички югославски и гръцки поданици от български произход придобиват по право българско поданство..., ако имат местожителство в освободените през 1941 г. земи или в старите предели на Царството“. „Вторият момент е, че по същия начин се третират и всички югославски и гръцки поданици от небългарски произход и че те стават български поданици, освен ако до 1 април 1943 г. изявят желание да запазят досегашното си поданство... и в същия срок се изселят от пределите на царството.“[106].

Като въвежда българското поданство в новоосвободените земи, българското правителство придава на този въпрос особена актуалност по отношение на Беломорието, където преобладаващата част от населението е от небългарски произход. С това се цели жителите, които не

103ЦИА, ф. 194, оп.1, а.е.2197, л.3, 7.
104Пак там, л.10.
105Държавен вестник, № 72, 2 април 1942.
106Пак там, № 124, 10 юни 1942.

желаят да приемат българско поданство, да ускорят изселването си и да се създадат условия за заселване на българи, да се засили българският етнически елемент и укрепи българската власт в областта. През десетмесечния период, който се дава за приемане на българско поданство, в резултат на развитие на бойните действия на фронтовете и преди всичко на Източния фронт, военнополитическата обстановка в света се изменя коренно.

През лятото на 1942 г. българското правителство в стремежа си за укрепване на българската власт търси възможности за динамизиране на процесите за заселване в Беломорието с българи и изселване на гърци от района. Тук възниква един специфичен момент в политиката на българското правителство. То се стреми да изселва колонизираното гръцко население. Това население обаче далеч не е единно по степен на национално съзнание. Сред него има и потомци на българи, бежанци в Мала Азия и други части на Османската империя, които до преселването им в Беломорието свободно са говорили на родния си език, но са били под влияние на Гръцката православна църква. С преселването им в Беломорието се ускорява тяхното денационализиране, като гръцкото правителство ги лишава от всякакви възможности за изразяване на българската си народност.

В стремежа си за увеличаване на българския етнически елемент, правителството не намира най-правилния и най-справедливия подход към „колонизираното" население. Третира го цялото като гръцко и не провежда гъвкава политика съобразно голямата му пъстрота. Не отчита, че през последните десетилетия то е обединено преди всичко от християнската религия и влиянието на Гръцката православна църква.

Процесът на заселване на Беломорието се засилва през второто полугодие на 1942 година. На 27 юни 1942 г. се обнародва Наредбата за настаняване и снабдяване със земя и сгради на преселниците в Беломорската област, както и образец от протокола за приемане на жилищните и стопански сгради и земята[107]. На 30 юни 1942 г. МВРНЗ нарежда на областния и на околийския управители в Беломорието да пристъпят веднага към оформяне и снабдяване със земя и сгради на вече настанените под формата на наематели преселници. То изисква да се подготвят за настаняване и оземляване на всички нови преселници[108].

Така българското правителство през втората половина на 1942 г. в политиката си към Беломорието извежда като главен въпрос заселването на българи в областта. На 25 август в Ксанти се провежда конференция относно заселването. Веднага след нея директор Б. Бончев (Б.

107Държавен вестник, № 138, 27 юни 1942.
108ЦДИА, ф.194, оп.1, а.е.2193, л.1.

Бончев е директор при централното управление на Министерството на вътрешните работи и народното здраве с ранг на „областен директор на разположение" за решаване задачите свързани с управлението на новоосвободените земи - бел. Д. Й.) изпраща до околийските управители строго поверително упътване по този въпрос. В него изисква „да се вземат всички мерки, за да може през предстоящите месеци септември и октомври да се извърши заселването на колкото може повече преселници... Тази задача е от първостепенна важност и за сега предшествува по значение всички останали"[109].

Неслучайно задачата се извежда като най-важна в политиката на българското правителство в Беломорието. В нея българските управници виждат предпоставка за укрепване на монархофашистката власт. Ако се изхожда само от това обяснение едва ли ще бъде достатъчно, за да се направи обективна оценка на политиката на правителството.

Не може да не се отчита от цар Борис III и българското правителство, че Беломорието е присъединено към България, но не е осигурено от международен правен договор. Рано или късно войната ще свърши и с оглед на това българските власти бързат да възвърнат на Беломорието българския етнически облик, за да може по-обосновано да го отстояват от гръцките претенции. Докато за Западна Тракия, която е отнета от България по силата на Ньойския договор, властите разполагат с по-силни аргументи, то за българските земи в Македония, заграбени от Гърция след Междусъюзническата война въпросът е по-сложен. Българското правителство не получава пълно разбиране в момента дори и от Германия, която не поема необходимата закрила над българското население в германските окупационни зони от гръцките националистически изстъпления. Затова българските заселници първоначално се насочват към района между реките Струма и Места.

Към края на 1942 г. българските заселници възлизат на 8768 семейства с общо 37 758 души. Те са настанени в 10 околии, 73 общини и 165 села[110].

Българското правителство не провежда политика за съвместно съжителстване между различните етнически групи. Насочва се към изселване на колонизираното население, като засилва антибългарските му настроения и спомага за неговото консолидиране.

*

Задачите, които изпълняват българските войски в Беломорието, не могат да се разглеждат изолирано от немските интереси. Очерталото

109 ЦИА, ф.662, оп.1, а.е.46, л.1.
110 ЦИА, ф.194, оп.1, а.е.2192, л.33.

се още през 1942 г. значително отслабване на въоръжените сили на хитлеристка Германия следствие на героичната съпротива на Червената армия се оказва важен фактор, способстващ за постепенно отдръпване на турските управляващи среди от Хитлер. В същото време въпросът за въвличането на Турция във войната на страната на съюзниците не престава да занимава британската дипломация. Освен това „егоистични съображения с различна мотивировка правят от Чърчил и донякъде от Рузвелт почитатели на периферийната стратегия... Средиземноморието, Италия и Балканите се включват в обсъжданията и са предпочитани райони за инвазия и за осигуряване на мост към сърцето на стария континент преди всичко от британския министър-председател"[111].

През втората половина на 1942 г. се забелязва по-голяма активност сред българското командване в изграждане на отбраната на областта. То предприема мерки за увеличаване на огневата мощ на българските войски в Беломорието. Брегова та артилерия по крайбрежието на Бяло море пара ства и се обособяват два артилерийски брегови полка с щабове в Кавала и Дедеагач. На практика през Втората световна война бреговата артилерия е най-добре развърнатият род войска на българския военен флот[112]. На Бяло море бреговата артилерия има значително количество оръдия в добро качествено отношение, които са взети от германците като трофеи.

Успехите на Червената армия в края на 1942 г. и началото на 1943 г. дават отражение в цялостната военностратегическа обстановка в света и в частност на Балканите и в югоизточните райони. На 28 декември 1942 г. Хитлер издава Директива № 47, с която уточнява командването и отбраната на югоизточния район[113]. Командването на 12-а армия се разформирова и от 1 януари 1943 г. Командването на войските на Балканите от Военнокомандващ Югоизтока се преименува на Главнокомандващ Югоизтока (група армии „Е"). Всички съюзни войски в окупираните области се подчиняват в оперативно отношение на това командване. Фюрерът изисква при изграждането на отбраната на крайбрежието да се наблегне на Додеканезите, Крит и Пелопонес. В същото време той обръща внимание на колебливото отношение на Турция и изисква координиране на действията с българското командване за прикритие откъм Турция. Уточнява се, че българските войски в Беломорието се подчиняват тактически на немското командване едва в случай на неприятелско нападение. Това налага на 2 февруари 1943 г. в

---

111 Т о ш к о в а, В. България в балканската политика..., с.127.

112 А н т о н о в, Г. Българският военен флот от края на..., с.271.

113 Hitlers Weisungen fur die Kriegfuhrung 1939-1945. Fr./M., 1962, S. 209.

Солун немското командване в Югоизтока да проведе съвещание, на което е поканен да участвува и командирът на 16-а пехотна дивизия полковник Трифонов. Разглеждат се два въпроса: по укрепването на Беломорския бряг срещу морски десант на противника и за немските инструктори, които ще трябва да бъдат придадени в помощ на 16-а пехотна дивизия[114]. От това проличава, че немското командване отделя все по-голямо внимание за оборудването на Беломорския бряг, където е много вероятно противникът да извърши морски десант.

По този начин тежестта за укрепване на българските граници през 1943 г. се съсредоточава на Беломорския оперативен театър. Като първа крачка през март се започва с изработването на предвидените в утвърдения от Щаба на войската план за строежи с цел да се даде по-голяма плътност на отбраната[115].

Развитието на военно-стратегическата обстановка все повече ограничава възможностите на Вермахта. Той събира отвсякъде сили за прехвърлянето им на Източния фронт.

На съвещанието германците се стремят да скрият от полковник Трифонов какви са силите им в района на Солун и Солунското крайбрежие. Все пак българското командване има информация, че те разполагат само с два смесени полка, които са пръснати в пространството от р. Струма, Халкидика и целия Солунски залив. С тези сили те изграждат отбраната, като опорните точки са разположени по брега и главно на десантно достъпните направления. Немските брегови батареи се подготвят изцяло за кръгова отбрана с телени заграждения, укрития, кабелни свръзки и всички изисквания на противодесантната отбрана. По схващанията за изграждане на отбраната се получават някои различия между командването на 16-а пехотна дивизия и на немското командване. Командването на Югоизтока настоява за едно по-пълно инженерно оборудване, като се отделя по-голямо внимание на противотанковата отбрана; настоява се за изграждане на препятствия, по-надеждна свързочна мрежа и т.н. Като изхожда от възможностите на дивизията, българските интереси и своите схващания за организиране на отбраната полковник Трифонов устоява мнението, че засега дивизията ще трябва да продължи да изгражда укрепителни съоръжения, и то главно с бункери за тежки картечници, без да се мобилизира по военновременния щат и без да засмат отбранителните съоръжения[116].

Това становище е продиктувано от състоянието на областта и от възможностите, с които разполага дивизията. Тя е с мирновременния

114ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л. 536.
115Пак там, ф.24, оп.3, а.е.103, л.32.
116ЦВА, ф. 22, оп.3, а.е.397, л.536.

си състав и към януари 1943 г. наброява 14 377 души[117]. С тези сили, ако дивизията заеме брега и целия й заповядан район, за отбрана в резерв ще й остане не повече от една пехотна дружина около областния град Ксанти.

Командирът на дивизията не може да се съгласи с немските искания, защото трябва да има готовност при необходимост да оказва съдействие и на административната власт в областта. Ако съединението заеме отбранителните съоръжения, предвидената при мобилизация охранителна пехотна дружина е без картечници, а и независимо от това пак няма да е в състояние да осигури железопътната охрана. За тези нужди дивизията е заделила две отделни дружини, които имат на въоръжение и тежки картечници. При тази обстановка полковник Трифонов информира Щаба на войската за необходимостта да се усили дивизията в случай на военни действия с един етапен полк, освен предвидената мобилизационно-охранителна дружина за охрана на железопътните линии. Изисква се с една дружина от етапния полк той да може да усили железопътната охрана. Другата дружина трябва да му послужи като известен резерв в Серско, където в случай на започване на бойни действия остава само една попълваща рота в казармите с личен състав около 180 души въоръжени само с пушки[118].

Като изхожда от тази обстановка, командирът на дивизията прави предложение пред Щаба на войската за извършване на промяна в организационния й състав. Целта е да се увеличи огневата мощ на съединението, като се измени организационната му структура и се приравни на бойните пехотни дивизии. В пехотните полкове се предлага да бъдат сформирани бронеизтребителни роти с по 20-милимстрови бронеизтребителни пушки и 37-милиметрови бронеизтребителни оръдия, а в дивизията - една бронеизтребителна дружина от 3 роти с общо 18 броя 37-милиметрови бронеизтребителни оръдия[119]. С тези предложения полковник Трифонов се стреми да увеличи възможностите на дивизията, за да може да изгради отбраната в съответствие с изискванията на немското командване в Югоизтока.

През януари 1943 г. въпросите по организиране на отбраната на беломорския бряг се обсъждат и при посещението на българския военен министър генерал-лейтенант Никола Михов в главната квартира на Хитлер. Уточнява се, че в случай на опасност отбраната на Балканите се поема от Германия, като българските войски се поставят под герман-

---

117ЦВА, ф.9, оп.4, а.е.36, л.5.
118ЦВА, ф.9, оп.4, а.е.36, л.5.
119Пак там, л.535.

ско командване. Освен това Хитлер обещава на българската армия да бъдат доставени необходимите военни материали[120].

През зимата и пролетта на 1943 г. Рузвелт и Чърчил разглеждат различни варианти за приобщаване на Турция към антихитлеристката коалиция и предприемане на военни операции срещу Германия[121]. Засилват се и опасенията на царя и правителството от една намеса на Турция във войната[122]. Освен това генерал Михов очаква през пролетта на 1943 г. десант на англо-американските войски в района на Дарданелите или на друго място на Балканите[123]. Това становище на генерал Михов в значителна степен е оформено под немско влияние.

Вследствие на тези схващания се ускорява инженерното оборудване на полосата за отбрана на дивизията. За целта се постига и по-тясно взаимодействие с германското командване Югоизток. В изграждане на отбраната се привлича и германски инженерен съвещателен щаб за брегова отбрана, който се подчинява на германския военен аташе в София. Удовлетворява се и искането на командира на дивизията и се решава да бъде сформирана дивизионна бронеизтребителна дружина. Търсят се възможности да бъдат усилени и пехотните полкове на дивизията с бронеизтребителни роти. Решава се дивизията да бъде усилена и с 2-ра конна бригада, която се мобилизира, а също и с един пехотен полк. Двата конни полка на бригадата се предвижда да бъдат разположени в Гюмюрджина и Драма със замисъла да бъдат използвани за извършване на контраатаки[124]. Всички тези изменения се извършват преди всичко в резултат на постъпките на немското командване пред Щаба на войската.

През март 1943 г. Беломорската брегова артилерия получава 18 брегови 155-милиметрови оръдия[125]. Все пак за отбраната на Беломорието българското командване разчита преди всичко на 16-а пехотна дивизия. Тя е усилена, в резултат на което през април 1943 г. заедно с Беломорския флот и придадените ѝ части има личен състав от 29 609 души[126]. Извършените промени се правят с оглед на това, че през пролетта на 1943 г. съюзниците от антихитлеристката коалиция вече разполагат с достатъчно сили за извършване на десант и водене на бойни действия в Източното Средиземноморие.

120Н о р р е, Н.-Ј. Op. cit., S. 144.
121По-подробно вж. Т о ш к о в а, В. България в балканската..., с.129-131.
122Н о р р е, Н.-Ј. Op. cit., S. 143.
123I b i d e m.
124ЦВА, ф.22, оп.3, а.е. 397, л.537.
125А н т о н о в, Г. Цит. съч., с.279.
126ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.539.

*

В провеждане на политиката си за засилване на българското влияние и интегриране на Беломорската област с останалата част на страната българските власти редом с вниманието, което отделят на стопанското й развитие, обръщат все по-голямо внимание и на разгръщането на учебното и църковното дело.

Важна предпоставка за развитие на учебното дело през 1942-1943 г. е подобряването на училищния сграден фонд. Областната училищна инспекция групира училищата в три пояса: полски, подбалкански и планински. Училищните сгради в първите са в по-добро състояние, докато в подбалканските селища те са почти негодни. В повечето планински села, особено населените с българомохамедани, сградите са напълно негодни, нехигиенични и не задоволяват нуждите на училищата[127]. Това налага българските училища да търсят възможности за подобряване на съществуващите сгради и за строителството на нови. Извършват се проучвания от училищните настоятелства. Те се обобщават от областната училищна инспекция и се изпращат в МНП. За неотложно подобряване на сградния фонд само за учебната 1942-1943 г. се отпускат средства в размер на 4 337 000 лева[128].

Българското правителство отдава все по-голямо значение на учебното дело за засилване на българското влияние в областта. За учебната 1942-1943 г. то открива 3 нови първоначални училища и 3 прогимназии. Към декември 1942 г. има 6 народни детски училища, 200 народни първоначални училища и 34 народни прогимназии. Наред с българските народни училища, за през учебната 1942-1943 г. са открити и 25 частни първоначални училища, от които 20 турски, 4 арменски и 1 италианско. Откриват се и 2 частни арменски детски градини. Учителите са 555 първоначални и 81 прогимназиални[129].

Освен тези училища в областта се откриват още три нови гимназии, а гимназиалният клон в Дедеагач се развива в пълна гимназия. Така гимназиите стават шест. В Гюмюрджина гимназията е с 10 учители и 280 ученици, в Дедеагач - с 9 учители и 130 ученици, в Драма - със 7 учители и 165 ученици, в Ксанти - с 9 учители и 176 ученици, в Кавала - с 10 учители и 104 ученици и в Сяр - с 11 учители и 277 ученици[130].

Променените политически условия и установилата се спокойна обстановка дават възможност за разгръщане на учебното дело в областта

127ЦДИА, ф. 177, оп.7, а.е.193, л.33.
128Пак там, л.7-8.
129Пак там, оп.8, а.е. 13, л.1.
130Пак там, л.7.

през учебната 1942-1943 година. Учебно-възпитателната работа във всички училища за български деца протича нормално в духа на програмите и изискванията. По-особено протича обучението в новооткритите училища за гръцки деца. До края на декември 1942 г. се води изключително езиково обучение. Постигнатите резултати в усвояване на българския език позволяват след коледната ваканция и в тези училища да започне нормално програмно обучение. Със същата цел се провежда и цялата културно-обществена дейност. Само за година и половина се постигат значителни резултати в разпространение на българския език.

Учебното дело не остава настрана от стремежите за влияние на политическите сили. На него българските власти отделят все по-голямо внимание и гледат на училищата, от една страна, като просветни средища за културно преуспяване на българския елемент, а от друга - като на центрове за усвояване на българския език, като официален държавен език и от останалите етнически групи.

През втората учебна година от страна на турската и гръцката пропаганда се засилва стремежът за влияние и използване на учебното дело за политически цели. Не остава настрана и италианското консулство в Кавала. То също търси възможности за засилване на италианското влияние.

В резултат на фанатизма, упражняван от страна на имамите и ходжите и на стремежа им за засилване на турцизирането на съзнанието на българите мюсюлмани от Ксантийско, те се въздържат да пращат редовно децата си на училище[131]. Това налага учителите в българомохамеданските селища да окажат помощ и съдействие на възрожденската организация „Родина" при създаване на поделения на организацията сред тези българи. В това отношение се постигат и неочаквани резултати във възстановяване и приемане на български народностни имена, в хвърляне на фереджетата от жените и фесовете от мъжете[132]. При преброяването на населението през пролетта на 1943 г. четирикратно нараства броят на тези, които декларират българския си народностен произход[133].

Усилена дейност развиват и читалищата, като до март 1943 г. в изградените към тях театрални състави се изпасят над 80 представления. Най-големи успехи постига театралният състав към читалището в Гюмюрджина под ръководството на актьора Никола Попов[134].

В Гюмюрджина е установено и турското консулство, което развива

131ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е.46, л.44.
132Пак там, ф.177, оп.8, а.е.13, л.2, 6.
133Пак там, ф.453, оп.2, а.е.2217, л.1.
134Пак там, ф.177, оп.8, а.е.13, л.8.

активна антибългарска пропаганда сред населението с турцизирано съзнание. Особено се засилва протурската пропаганда през зимата и пролетта на 1943 година. Пропагандата се провежда много умело, като се използват и по-влиятелни граждани с турско национално самосъзнание. Цели се да се внушава на населението с турцизирано съзнание в Гюмюрджинска и Ксантийска околия, където то е съсредоточено, че предстои влизането на Турция във войната на страната на Англия. При тази обстановка Турция не само ще окупира Беломорието, но то ще й бъде дадено след приключването на войната[135]. Тази протурска пропаганда, която през следващите месеци все повече се засилва, не е случайна и едва ли се провежда без напътствията на управляващите кръгове в Турция.

Не може да не се отбележи, че почти няма деца на жители с турцизирано съзнание, които да са постъпили в българските народни училища. За сметка на това откритите турски училища са предимно религиозни и насаждат верски фанатизъм у децата[136].

Чисто религиозно е и италианското училище в Дедеагач. То се ръководи от сестри от Францисткия орден. В Дедеагач има само 1-2 италиански и няколко гръцки католически семейства. Областната училищна инспекция оценява, че от италианска страна чрез това училище се поставят някакви по-далечни политически цели, за което иска от МНП италианското училище да бъде закрито[137]. Тази дейност не може да се разглежда изолирано от пропагандата на италианското консулство в Кавала, което работи усилено сред българите от Костурско с цел те да приемат италианско поданство[138]. Независимо че италианските стремежи не дават очакваните от тях резултати, те не могат да се оценят по друг начин, освен като търсене на възможности от италианска страна в окупирани чужди за нея територии да си създава социална база за влияние.

Учебната година и за гръцките деца завършва успешно и се постигат добри езикови и общообразователни резултати. Особено добри са резултатите с малките деца от първо и второ отделение. Децата в прогимназиалните класове, които са под влияние на антибългарските настроения на родителите си, не показват задоволителни резултати.

След победата на Червената армия при Сталинград и неуспехите на немската армия в Африка силно се повишава духът на гръцкото население. Веднага броят на посещаващите училище деца намалява напо-

---

135ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е.46, л.158-159, 172.
136Пак там, ф.177, оп.8, а.е.13, л.22.
137Пак там.
138 Пак там, ф.662, оп.1, а.е.46, л.52.

ловина. Поради това областната училищна инспекция решава за учебната 1943-1944 г. да се приемат деца гърчета само за първо отделение и то децата на онези гърци, които са декларирали българско поданство[139].

За засилване на българското влияние в Беломорието българските власти отдават голямо значение на Българската православна църква. Тя е призвана не само да укрепва националното съзнание на българите, но и да обслужва духовно цялото християнско население. В същото време на влиянието ѝ се разчита много за създаване и поддържане на спокойна обстановка в областта.

Териториалното разположение на Маронийската епархия със седалище в Ксанти позволява тя да упражнява църковната си власт без затруднения. Не така стои въпросът със Струмишко-Драмската епархия. Тук се обособяват две почти равни по големина отделни епархийски области без никаква пряка връзка помежду си, защото са разделени от областта на друга епархия - Неврокопската. Едната половина на Струмишко-Драмската епархия с четири духовни околии (Струмишка, Гевгелийска, Кавадарска и Беровска) се намират в онази част на Македония, предимно около р. Вардар и се простира чак до прохода Плетвар над Прилепското поле, а другата половина, също с четири духовни околии (Драмска, Кавалска, Серска и Демирхисарска), се намира между долните течения на реките Струма и Места и се простира до устията на тези реки на морския бряг. При това положение връзката на епархийския център Струмица с останалите духовни центрове е много слаба.

След като започват служебните връзки и действия, се установява, че тази епархия не може да съществува в този вид, с тези размери и с този център. Духовните околии и околийски центрове, дори и тези в западната половина на епархията, не можеха да имат редовни и сигурни връзки с митрополитския град Струмица. Някои от покрайнините в беломорската част на епархията, като например Зърневско, трябва да търсят връзка със Струмица чрез Неврокоп и Неврокопската епархия. Понеже Зърневската област се намира отвъд планините, които разграничават Драмското поле и въобще Беломорието и понеже тази област географски, стопански и административно е била всякога свързана с Неврокоп, а в турско време е принадлежала към Неврокопската епархия, Струмишко - Драмския епархийски съвет, на заседанието си на 8 октомври 1941 г. решава и с писмо № 969 от с.м. уведомява Св. Неврокопска Митрополия, че селата от Зърневска област се отстъпват, за да бъдат присъединени към Неврокопската епархия, тъй както е било в миналото[140].

---

139 ЦИА, ф.177, оп.8, а.е.13, л.24, 57.

140 ЦИАИ, Книжа от старата архива на Св. Синод. Важни сведения за някои от епархиите

Извършват се и други реорганизации на Струмишко-Драмската епархия, произтичащи от географски, стопански и исторически характер с цел по-оптимално упражняване на църковното влияние. Части от нея се присъединяват към Охридско-Битолската и Неврокопската епархия. По този начин Струмишко-Драмската епархия в началото на 1942 г. остава да съществува с два малки града и две малки околии на запад и с четири големи града и четири големи околии на юг, на територията на Беломорието. Всъщност епархията се намира в Беломорието между Струма и Места. Затова през декември 1942 г. Светият Синод решава да премести от 1 януари 1943 г. седалището на епархията от Струмица в Драма и от същата дата временно да се присъедини Струмишката духовна околия към Скопско-Велешката епархия, Гевгелийската духовна околия към Охридско-Битолската епархия. Светият Синод решава също временно от Кавалската духовна околия да се присъедини град Кавала със селата на изток от града към малочислената Маронийска епархия, докато границите на тази епархия бъдат разширени на изток[141].

Така Драмската епархия се оформя в своите естествени граници с център Драма. Неестествено е само откъсването, макар и временно, на Кавала и присъединяването му към Маронийската епархия, защото този град, който е отдалечен на 55 км от Ксанти, отстои само на 36 км от Драма и е свързан напълно във всяко отношение с Драма и Драмското поле. Неестествена е и също така западната граница на епархията по р. Струма, защото и по десния бряг на тази река продължава неделимото Серско поле, естествената граница на което е по билото на планините Круша и Богданска, докъдето се е разпростирала епархията в миналото и откъдето е започнала Солунската епархия.

Светият Синод среща кадрови затруднения при назначаването на български свещеници, необходими за присъединените земи. Налага се да бъдат командировани и да се привлекат на служба свещеници пенсионери. В Драмска епархия на постоянно местослужение се назначават 66 енорийски свещеници, от които 3 са с висше образование, 14 със средно, 30 с незавършено средно и 19 с основно. Българските църковни власти не само че не проявяват национализъм и не приемат порочните методи на Гръцката православна църква в денационализирането на българското население, но проявяват и подчертан демократизъм. В селата с чисто гръцко население се разрешава на пребиващите там гръцки свещеници да свещенодействуват и да извършват различни треби на християните, като се ползват от получените приходи[142].

1940-1945 г., л.63.

141ЦИАИ. Книжа от старата архива..., л.64.

С присъединяването на Беломорието към България се констатира, че независимо от гръцката политика за „изкореняване" на всичко българско, много традиции сред българското население и българите гръкомани, насадени още от борбите на Българската Екзархия, са запазени. Българското население е издигнало в миналото много храмове и параклиси в епархията. Нямат хубав външен вид, някои от тях са с по няколко стъпала в земята, но затова пък отвътре се отличават с голямо благолепие и украса.

В Драмската епархия има 288 храма и 88 параклиса, като в Драмската духовна околия те са: 169 храма и 56 параклиса в Серска духовна околия - 71 храма и 24 параклиса и в Демихисарска околия - 48 храма и 8 параклиса[143].

И в Драмската, и в Маронийската епархия селата, в които има българско население, пък било и с помътено национално съзнание, се отличават по нрав, обичаи и традиции. Това население посреща радушно идването и установяването на българските църковни власти. При посрещането им и голяма част от заварения клир от гръцка народност уверява, че с послушание и лоялност ще следва ръководствата и наредбите на новоустановените църковно-епархийски власи. Както първоначалните уверения, така и по-сетнешното поведение на една част от енорийските свещеници от гръцка народност показва, че то, гръцкото население, донякъде е надраснало анахроничното становище на Цариградската Патриаршия и на гръцките поместни църкви по т.нар. сихизма[144].

В Маронийската епархия преди установяването на българската църковна власт е имало 139 енории и 120 енорийски свещеници. Общото число на православните къщи е 27 516, а на всички православни християни - 121 840. Образованието на заварените свещеници е ниско. От гръцките енорийски свещеници остават 102, като 18 се изселват доброволно[145].

По всяка вероятност по това време гръцките свещеници още намаляват или не всички са назначени на служба. В доклад № 4990 от 23 май 1945 г. до Екзарх Стефан I за дейността на Маронийската епархия, през периода 1941 г. до септември 1944 г. архиерейски наместници са били 5 свещеници, 50 са били изпратени от старите пределн и 33 енорийски свещеници са от местен произход, назначени на служба. Освен тях 9

142ЦИАИ. Книжа от старата архива..., л.82.

143Пак там, л.84.

144ЦИАИ. Необработен фонд на Маронийската епархия. Доклад № 3296 от 7 ноември 1942 г. до Негово Високопреосвещенство заместник Председателя на Св. Синод, с.2.

145ЦИАИ. Общ доклад за религиозното и нравствено състояние на Маронийската епархия, л.9.

чиновници, от които 5 духовни лица в Маронийската епархия и архиерейските наместничества са били също изпратени от старите предели или общо в епархията са служили 93 духовни лица[146].

За провеждане на духовното си влияние Маронийската епархия разполага с 258 храма, от които църкви - 135 и параклиси - 123. На територията на епархията има и 5 мъжки манастири и един девически метох[147].

Светият Синод не затваря гръцките църкви. Българската православна църква поема духовното влияние върху цялото християнско население. За развитие на църковното дело и за строителство и подобряване на църковния сграден фонд в областта през периода 1941-1944 г. са изразходвани 56 082 820 лв.[148]. Българската църковна власт, като отчита големия брой гръцко християнско население, не покрива Драмската и Маронийската епархия само с български свещеници. В някои села се назначават на служба и гръцки свещеници. Този демократизъм на българската църква и стремеж за създаване на добри условия за съвместен живот на всички християни в областта се посреща положително от населението. От това обаче се възползват една част от гръцките свещеници, които под булото на треби на църковната служба и в общуването си с гръцкото население провеждат противобългарска дейност[149].

Развитието на военните действия и особено разгромът на хитлеристките войски при Сталинград дават отражение на политическата обстановка и настроенията на населението в областта. Засилват се убежденията и вярата в поражението на Германия. Гръцката пропаганда все повече се стреми да внуши на населението, че Беломорието отново ще се върне към Гърция. Не така стои обаче въпросът в Западна Тракия. Надеждите сред населението, че България ще се изтегли от Беломорието все повече намаляват. Тези настроения са продиктувани както от исторически предпоставки, така и от цялата дейност на българските власти за развитие на областта. Всичко това засилва изселническите настроения и през пролетта на 1943 г. в Дедеагач се забелязва масово изселване на гръцки семейства[150].

През пролетта на 1943 г. независимо от очертаващия се прелом във войната и изменението на военностратегическата обстановка, не се забелязва адекватно на него изменение в настроенията на гръцкото

---

146 ЦИАИ. Общ доклад за религиозното и нравствено състояние на Маронийската епархия, л.33-37.

147ЦИАИ, Доклад № 3996 от 7 ноември 1942 г. до Св. Синод, л.8-9.

148ЦВА, ф. 9, оп.4, а.е.38, л.20.

149ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е.46, л.128.

150Пак там, л.129.

население. Разгърнатата от българската държава политическа и стопанска дейност в Беломорието допринася значително за оформяне на убеждението в голяма част от гръцкото население„че българската власт няма да отстъпи Беломорието и че гърците няма да бъдат оставени да живеят в територията на Царството“[151]. Това не е случайно. За всестранното развитие на Беломорската област българската държава през периода 1941-1944 г. изразходва 47 102 237 169 лв. [152].

Разгърнатата политическа и стопанска дейност за развитие и благоустрояване на Беломорието силно безпокоят гръцкото окупационно правителство. Постоянно под най-различни претексти то прави понякога крайно необосновани, изопачаващи историческата истина постъпки пред пълномощника на Германия за Гърция с цел ограничаване на българските усилия за всестранно развитие на областта. Понякога будят недоумение протести като следния: „българите нарочно са решили точно сега, посред войната, да провеждат в градовете на Източна Македония и Западна Тракия разхубавителни работи в голям мащаб“[153]. Българското правителство именно защото гледа на Беломорието не като на окупирана територия, а като на територия, която е върната към родината, пристъпва към негово „разхубавяване“. Пристъпва се към „разхубавителни работи“, понеже през годините на гръцкото управление в областта не е бил изграден нито един модерен водопровод, нито една канализационна мрежа, нито един заздравителен канал срещу малария. Няма нито един проучен и утвърден градоустройствен план. Положението на населените места е в крайно лошо състояние. За сметка на това са постигнати значителни резултати в гръцката асимилаторска политика и в българското денационализиране на областта.

Гръцкото окупационно правителство възприема линия на поведение, която се изразява в постоянни протести пред германските военни представители в Гърция срещу провежданата „разхубавителна“ политика на България в Беломорието. Изложенията не само че са пълни в повечето случаи с тенденциозни и изопачени факти, но и почти винаги изобилстват с непочтени изрази по отношение на българската власт и българския народ[154]. Това поставя в неудобно положение и самите германски представители, които трябва да предоставят в оригинал въпросните изложения на българските дипломатически представители, за да може да се отговори. От друга страна, гръцкото окупационно

---

151 ЦДИА, ф. 662 оп. 1, а.е.46, л.188. Доклад за настроенията и духа на населението в Серска околия, май 1943 г.

152 ЦВА, ф. 9, оп.4, а.е.38, л.20.

153 ЦДИА, ф.176, оп.8, а.е.1063, л.205. (Изложение до пълномощника на Райха за Гърция от юли 1942 г.)

154 Пак там, л.332.

правителство провежда дейност, която е насочена да злепостави и в крайна сметка да обтегне българско-германските отношения в района.

През войната българското стопанство изпитва големи затруднения в изхранването на населението. Това се отразява особено тежко върху градското население, но важи и за новоосвободените земи, в това число и за Беломорието. Снабдяването на областта с храни и стоки е силно затруднено поради още неизградената пътна мрежа за свързване с вътрешността на страната. За Беломорието са създадени два снабдителни пункта. Единият е Горна Джумая (дн. Благоевград), откъдето се снабдяват Сяр, Правище, Зиляхово, Драма и вторият пункт е в Момчилград - за снабдяване на Гюмюрджина, Ксанти, Дедеагач и останалите селища[155].

Особено тежка е зимата на 1941-1942 година. Повишават се заболяемостта и смъртността. През юни 1942 г. гръцкото окупационно правителство в изложение до пълномощника на Райха в Атина посочва, че „смъртността в района (Беломорска област - бел.Д.Й.) сред гръцкото население се била покачила с 450 % в сравнение с предвоенната"[156]. Какво е положението в действителност? Най-релефно това може да се види от естественото нарастване на населението в градовете, където положението с изхранването е най-трудно. За март 1942 г. в страната от 11 административни области в резултат на повишената смъртност в четири области сред градското население не се регистрира прираст. Това са областите Беломорска, Врачанска, Русенска и Шуменска, където смъртността е по-висока от раждаемостта. Най-тежко е положението във Врачанска област, където от 83 242 души населението намалява с 41 души, Шуменска - от 168 207 намалява с 24, Беломорска - от 185 860 намалява със 17, Русенска - от 95 041 намалява с 2. Смъртността в България се увеличава във всички области в сравнение със същия период на 1941 година. В Бургаска област от 181 нараства на 213, във Врачанска - от 120 на 162, в Пловдивска - от 185 на 211, в Русенска - от 135 на 170, в София град - от 444 на 461, в Старозагорска - от 194 на 222, в Шуменска - от 247 на 295[157]. Подобно е положението в страната и за другите месеци на годината. Вземаме данните за март 1942 г., понеже те са най-отрицателните за Беломорската област за цялата година. През другите месеци областта е в по-добро положение.

В същото време през „тази тежка зима в Гърция умират от глад 260 000 души... Пак поради същата причина броят на болните от туберкулоза достига 2,4 млн. души или общо 35 % от цялото население на

155Беломорска България, № 95, 3 октомври 1941.

156ЦДИА, ф. 176, а.е.1063, л.207.

157Месечни известия на Главна дирекция на статистиката, № 4-5, 1942, с. 174-175.

Гърция“[158]. Независимо от тежкото положение, в което се намира България българското правителство не прави разлика за отделните административни области на страната и в изхранването на населението. По същество това спасява гръцкото население, останало в областта присъединена към България, от трагедията сполетяла народа на Гърция в окупираните от Германия и Италия области.

В резултат на германските постъпки Министерският съвет приема 22-ро постановление и извършва промени в наредбата за поданството, като се удължават сроковете за приемане на поданство[159]. Така се цели да се намали броят на бежанците от гръцки произход, които не желаят да приемат българско поданство. Нежеланието за приемане на българско поданство е съпроводено и от повишаване у гръцкото население от Източна Македония на оптимизма и надеждата от развитие на военните действия, на убедеността му в победата на съюзниците и разгрома на фашистка Германия[160].

При така създадената обстановка българското правителство решава да проведе през пролетта на 1943 г. преброяване на населението, за да види какви резултати са постигнати в изменение на демографската картина в Беломорска област.

По околии населението към 31 май 1943 г. се разпределя както следва: Гюмюрджинска - 108 656, Дедеагачка - 20 322, Демирхисарска 42 178, Драмска - 103 164, Зиляховска - 48 830, Кавалска - 50 923, Ксантийска - 86 423, Правищенска - 33 846, Саръшабанска - 26 264, Серска - 79 564, о-в Тасос - 16 462. Общо населението възлиза на 616 632 души. Освен това населението на присъединените населени места към околиите Златоградска с 1608 в Неврокопска - 14 475, Ивайловградска - 1031, Свиленградска - 3940, Петричка - 394, което възлиза на 21 448 души. Общо населението на присъединените към България територии в Беломорието възлиза на 638 080 души. По народност се разпределя по следния начин: българи християни - 101 538, българи мюсюлмани - 27 552, гърци - 415 444, с турцизирано съзнание - 69 145, арменци - 5853, цигани - 5797, и други 12 751 души[161].

Необходимо е да се отбележат няколко момента, като се сравняват цифрите между първото преброяване на населението през 1941 г. и това през 1943 година. За две години общо населението е намаляло с 11 339 души. В същото време българските християни преди всичко в резултат на преселниците, установили се на постоянно местожителство, парас-

158Щ е р е в, П. Офицерският корпус в..., с.66.
159Държавен вестник, № 59, 17 март 1943.
160ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.46, л.221.
161П а к т а м, ф.453, оп.2, а.е.2217, л.1.

тват с 57 787, българите мюсюлмани нарастват с 21 414 в резултат на работата на възрожденската организация „Родина" за избистряне на националното им съзнание, разграничаване от ислямизираното население със силно турцизирано съзнание. Гръцкото население в резултат на изселването намалява с 46 387 души. При извършване на преброяването е необходимо да се отбележат няколко момента. В резултат на промените във военнополитическата обстановка в света и засилената скрита пропаганда сред самото население една част от християнското българско население от местен произход се записва като гръцко[162]. Това е една по същество предохранителна мярка, взета от това население. При евентуална промяна и връщане на Беломорието към Гърция, изхождайки от миналото си, то иска да се предпази от изстъпления на националистическите гръцки елементи. Поради това цифрите едва ли най-реално отразяват истинската демографска картина. „За лошия нереален резултат от преброяването са виновни и преброителите, които на много места извършват своята работа крайно небрежно и недобросъвестно... само с равнодушно запитване: Какъв ще се запишеш."[163] При установената система на преброяване една част от местните българи, предимно от Източна Македония, и при самото преброяване, след като са се записали за българи, отиват повторно и се записват за гърци[164]. Те изживяват дълбока, вътрешна драма. Да потвърдят ли, че са българи, или под чувството за самосъхранение и под натиска на гръцки националистически елементи и техните заплахи за разправа да се запишат за гърци?

*

През пролетта на 1943 г. все повече се засилва опасността от англо-американски десант. Поради това българското командване под натиска на фашистка Германия взема мерки за завръщане на въоръжените си сили, което засяга и тези в Беломорието. С това България все повече се ангажира във военно участие на страната на хитлерофашистката коалиция. За 16-а пехотна дивизия това се изразява в охранително-отбранителни функции на беломорското крайбрежие. Завръщането на българските войски в Беломорието не може да се разглежда изолирано. Напротив то е продиктувано от вероятните планове за англо-американски десант по Беломорския бряг. Опасенията за откриване на втори фронт на Балканите налага усилване на войските, отбраняващи беломорското крайбрежие, усъвършенствуване противодесантната отбрана

162ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.46, л.168.
163ЦИАИ. Книжа от старата архива на Св.Синод. Изложение за Драмска епархия, л.60.
164ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.46, л.169.

за предотвратяване на евентуален англо-американски десант на Балканите. От германска страна се упражнява натиск върху българското държавно и военно ръководство за увеличаване на ангажираността на българската армия в стратегическата отбрана на полуострова. Тези въпроси са в центъра на разговорите между царя и Хитлер на 31 март и 1 април 1943 година[165]. Веднага след приключване на разговорите, на 2 април Главната квартира издава заповед до главнокомандващия на Югоизтока за организиране на отбраната[166]. С това не само се увеличава ангажираността на българската армия, но и все повече български войски в Беломорието са заставяни да изпълняват задачи пряко свързани с германските стратегически интереси.

На 22 април 1943 г. се извършва ново прегрупиране на войските, прикриващи българско-турската граница. Прикриването ѝ от Дедеагач до Черно море се поема от една Прикриваща армия в състав 2-ра, 5-а и 11 пехотна дивизия и 44-и пехотен полк. Мобилизирани са до 50-60 % от военновременния щат. От април 1943 г. 11-а пехотна дивизия е изпратена отново в Беломорието. Тя сменя 10-а пехотна дивизия, като се развръща от Дедеагач до с. Мандрица (срещу Димотишката област)[167].

През пролетта на 1943 г. германското командване се стреми да предоставя все по-голям относителен дял на българската армия в стратегическата отбрана на полуострова. Вермахтът изпитва все по-голяма нужда от сили, които да прехвърля на Източния фронт. В края на май е отправена покана до Борис III за нова среща с Хитлер. На 3 юни цар Борис заминава за Бертхоф[168]. По време на разговорите Хитлер упражнява натиск за увеличаване на ангажираността на българската войска с цел да се освободят германските части от Балканите. Всичко това води до още по-голяма обвързаност на България с фашистка Германия.

*

Разглежданият период е характерен с широка дейност на българското правителство за всестранно развитие на областта. От разгърнатата политическа, стопанска и културна дейност на българските власти се вижда, че те се отнасят към тези български земи, като към неразделна част от страната. Те инвестират големи средства, като чертаят перспективите за развитието на областта и ускореното ѝ интегриране с остана-

---

165 Й о р р е, Н.-Ј. Op. cit., S. 144; Ф и л о в, Б. Дневник, с.530-531; Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.117.

166 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.5.

167 П а к т а м, ф.24, оп.103, л.20; П о п о в, Д. Български план за осигуряване..., с.137 (Ръкопис във ВИБ).

168 Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.119.

лата част на страната. В същото време политиката на българското правителство към гръцкото население в областта се оказва не най-удачната. Не се отчита голямата пъстрота на колонизираното християнско население и като не се избира диференциран подход към него, провежданата политика на българското правителство допринася за консолидирането на колонизираното население.

Българското правителство неудачно възприема някои от подходите на политиката, провеждана от гръцкото правителство между войните за елинизиране на Западна Тракия и Беломорска Македония. Предприетите мерки за заселване на българи в областта не дават желаните резултати. През пролетта на 1943 г. се достига върха, максимума на заселването. След това в резултат на изменението на военната обстановка в Европа желаещите българи да се заселят в Беломорието намалява. Не се изпълнява набелязания план за заселване на Беломорието с българи и реципрочно на тях изселване на гърци. По същество българското правителство се заема с една непосилна задача в условията на войната.

Българското правителство не поддържа военна „окупация" на Беломорската област. Българските войски се увеличават едва през пролетта на 1943 г., преди всичко в резултат на изменение на военнополитическата обстановка в света и засилване на необходимостта от изпълнение на външните функции на българската армия за прикритие на Беломорския бряг от евентуален противников десант, което води до още по-голяма обвързаност на България с фашистка Германия.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПО-ТЯСНО ОБВЪРЗВАНЕ С НЕМСКИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ПЛАНОВЕ
(юли-ноември 1943 г.)

Военностратегическата обстановка след победата на Червената армия при Сталинград и успехите на съюзниците в Африка принуждават Германия да търси нови възможности за усилване на войските си, особено на Източния фронт. Възможност за това германското командване вижда в предоставянето на по-голям относителен дял на българската армия в стратегическата отбрана на полуострова. Този въпрос се разисква на разговорите между цар Борис III и Хитлер на 31 март и 1 април 1943 година[1].

В края на май 1943 г. на цар Борис III е отправена покана за нова среща с Хитлер. Този въпрос се обсъжда и на разговорите между цар Борис III и Хитлер проведени на 3 юни 1943 година. Поставя се въпросът България да окупира Егейска Македония[2] западно от река Струма, приблизително до Бистрица. В този случай се „разрешава" да бъде зает дори и Солун. Царят е съгласен по принцип с военното осигуряване на области от Сърбия и Гърция, но отказва да приеме „дар"

---

1 *Н о р р е, H.-J. Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Sudosteuropapolitik. Stuttgart, 1979. S. 144.*

2 *След двете Балкански войни 1912-1913 г. в демографската карта на Егейска Македония, в която според професор Йордан Иванов до 1912 г. живеят 329 371 българи, настъпват съществени изменения. Областта е окупирана от гръцките войски. Българите са подложени на жесток терор. Гръцката държава провежда целенасочена политика за обезбългаряване на Егейска Македония, с което се цели да се денационализира българското население и да се укрепи гръцкото етническо присъствие в областта. По въпроса вж.: И в а н о в, Й. Етнографската карта на Южна Македония, С., 1913; с ъ щ и я т: Българите в Македония, С., 1917; М и л е т и ч, Л. Гръцките жестокости в Македония през Гръцко-българската война, С., 1913; с ъ щ и я т: Документи за противобългарските действия на сръбските и на гръцките власти в Македония през 1912-1913 г., С., 1929; Б а т а к л и е в, И. Беломорието - минало, настояще и бъдеще, С., 1942; Г е н о в, Г. Гръцко-българските отношения. - Беломорски преглед, 1942, № 1; с ъ щ и я т: Унищожаването на българските национални институции и интелигенция в Егейска Македония (1912-1913 г.). - В: България 1300. Институции и държавна традиция, т.3, С., 1983; Г о ц е в, Д. Националноосвободителната борба в Македония 1912-1915, С., 1981; Т р и ф о н о в, С. За съдбата на българите в Егейска Македония (1913-1914 г.). - Военноисторически сборник, 1984, № 3.*

като Солун, за да не дразни италианците и турците. Ясно е, че илюзиите за териториално разширение постепенно се изоставят[3].

Като се „отказва" от Солун, цар Борис приема да „осигури" района северно и североизточно от него. Градът остава запазен за германските войски, които трябва да отразят евентуален англо-американски десант в района на крайбрежието[4].

В резултат на постигнатата договореност на 18 юни в София пристига генерал Буле, представител на германския Генерален щаб[5]. От българска страна се излага становището, че може да бъде отделена най-много една дивизия, която да заеме района североизточно от Солун с Халкидика[6]. Отклоняват се исканията за повече от една дивизия за отбраната на беломорския бряг западно от р. Струма.

На 29 юни 1943 г. се уточняват и подробностите за включването на 7-а пехотна дивизия в отбраната на беломорския бряг западно от р. Струма. От българската страна участва началник-щабът на войската генерал-лейтенант Лукаш, а от немска - представителят на главнокомандващия Югоизтока подполковник Фон Зелхов и съветникът при главното командване д-р Паризиус[7]. По този начин българските дивизии, ангажирани в отбраната на Беломорския бряг, стават две - 7-а и 16-а пехотна дивизия, която до момента действа източно от р. Струма. На 5 юли на 7-а пехотна дивизия е заповядано да заеме Солунската област, да организира отбраната на Беломорския бряг от фар Епаноми (на Халкидическия полуостров, на 25 км южно от Солун) до устието на р. Струма и да се подготви за отразяване на евентуален десант на англо-американските войски. Освен това тя трябва да осигурява реда и спокойствието в заетия район[8].

С това по същество 7-а пехотна дивизия, която дотогава влиза в състава на окупационния корпус в Сърбия, се дава в разположение на командващия Югоизтока. Тя трябва да действа на територия, останала под юрисдикцията на гръцкото куислингово правителство. Това положение е неприемливо за гръцката страна. За да „узакони" влизането на български войски западно от р. Струма, командващият немските войски в Югоизтока на 4 юли 1943 г. подготвя наредба. На 10 юли с разрешение на немското главно командване тя започва да действа[9]. С нея част от

---

3 *Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). - (Политически отношения), С., 1975, с.120.*

4 *Норре, Н. Op. cit., S. 144-145.*

5 *Филов, Б. Дневник, С., 1986, с.576.*

6 *Пак там, с.547.*

7 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.106.*

8 *Пак там.*

9 *Пак там, л.116.*

гръцката територия се поставя под германско военноадминистративно управление. Германското командване я обособява като административна област с наименованието Германска административна област Македония[10]. По този начин една област в рамките на гръцката държава получава особен статут. Тя се извежда от управлението на гръцкото куислинговско правителство, като в нея се установява германско военно управление. Германското командване решава да назначи за началник на областта началника на отделението военна администрация в щаба на командващия Солун - Егея. Техническите указания за управлението на областта той получава от началника на отделението Военна администрация при щаба на командващия Югоизтока. На началника на отделението Военна администрация в щаба на командващия Солун - Егея се дават всички права, с които се ползвал управителят на Македония. Ръководството на административния апарат на гръцкото окупационно правителство в Македония се поема от германски военноадминистративни чиновници под ръководството на началника на германската административна област Македония[11].

По този начин в областта, част от която трябва да бъде окупирана от 7-а пехотна дивизия, се установява особен режим. Като държавна принадлежност тя остава към Гърция[12]. В същото време обаче гръцкото правителство губи правата си над нея.

Германските военни власти разпределят областта на административни окръзи, съответстващи на окръжните комендантства. Управлението на административните окръзи се поема от окръжния комендант. Той изпълнява тази дейност чрез придадения му военноадминистративен чиновник, който е подчинен на началника на германската административна област Македония[13]. Префектурните окръзи се запазват, като остават да съществуват като подчинени административни окръзи. Администрацията се поема от германските военноадминистративни чиновници, които са подчинени на военноадминистративния чиновник при окръжното комендантство[14]. Кметовете и общинските съветници се назначават и уволняват от германските военни власти. В областта остават да действуват и гръцките съдилища, но наказателните дела по решение на германските военни власти могат да се разглеждат и от съответните германски и български военносъдебни органи[15]. По този начин се цели делата, отнасящи се за деяния, насочени срещу

10 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.49.
11 Пак там.
12 Пак там.
13 Пак там.
14 Пак там, л.50.
15 Пак там, л.51.

военноадминистративната власт, да се гледат от германски и български военни съдилища като органи на окупационните власти.

Така териториални части от Гърция се поставят под административната власт на командващия Солун-Егея с германска военна администрация. На 7-а пехотна дивизия се поставя задачата да заеме част от тази област, на която се дава името Българска окупационна зона в Германската административна област Македония. Солунската област, определена да бъде окупирана от 7-а пехотна дивизия, е с граници: на изток долното течение на р. Струма, на запад р. Вардар, на север политическата граница на България с Гърция и на юг брега на морето, от устието на р. Струма до фар Епаноми[16].

За изпълнение на поставената задача Щабът на войската разпорежда на 24 юни да се извърши мобилизация[17]. Запасните, които изпълнявали задачи в Сърбия, се освобождават. От 1 до 8 юли дивизията извършва мобилизацията, като в Кюстендил мобилизира 13-и пехотен полк, в София - 41-ви пехотен полк, в Дупница - 1-ви армейски попълващ полк. Мобилизират се също 1-ви конен полк, 12-и дивизионен артилерийски полк, 12-а инженерна дружина, 12-а тежкокартечна дружина, 7-а свързочна дружина, 7-и конен дивизион, 12-а противовъздушна батарея, 7-а дивизионна интендантска дружина и 7-а етапна дружина[18]. С цатните възможности, с които разполага, дивизията не е в състояние да осигури снабдяването на частите и поделенията си. За целта Щабът на войската уточнява със специална заповед реда за снабдяването на дивизията[19].

Освен това възникват редица въпроси по разноските, паричното снабдяване, плащанията, продоволствието, превозите и други, свързани с обстоятелството, че дивизията преминава под немско командване и ще действа извън пределите на България. Тези въпроси се „урегулират" чрез споразумение между германското и българското командване от 5 юли 1943 година[20]. На практика обаче българската страна е принудена да заделя нови средства за издръжката на 7-а пехотна дивизия.

На 7 юли завършва мобилизацията и строевото сглобяване на дивизията и започва съсредоточаването към заповядания ѝ район. Придвижването става по железопътните линии Дупница - Симитли и София - Ниш - Гевгели - Солун и по шосетата Симитли - Демирхисар - Астровалта. След това частите се насочват към заповяданите им райони[21].

Заедно с подготовката за навлизането на 7-а пехотна дивизия в

---

16 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.56.
17 Пак там, л.22.
18 Пак там, ф.60, оп.2, а.е.213, л.1.
19 Пак там, ф.26, оп.3, а.е.271, л.101-105.
20 Пак там, ф.25, оп.2, а.е.179, л.216-220.
21 Пак там, ф.60, оп.2, а.е.218, л.5; ф.22, оп.3, а.е.397, л.44-45.

областта се устройва и тилът ѝ по военновременните щатове. Извършва се мобилизация и на тиловите ѝ органи[22].

За да осигури снабдяването на частите на дивизията при заемането на заповяданите им райони, щабът на дивизията устройва етапни служби в областта, като се базира на армейските интендантски складове в Симитли и Валовище чрез предавателните гари Солун, Серес и Амфиполис[23].

След разполагането на дивизията в заповядания ѝ район тя се снабдява от 26-и АРИС (армейски разходен интендантски склад), който се изнася и разкрива в Солун, а 4-и АРИС се разкрива в Серес с клон в с. Амфиполис. Двата армейски разходни интендантски склада се попълват от 2-ри АРИС (армейски разходен главен интендантски склад), който се разкрива в района на гара Симитли[24].

По този начин се изгражда надеждна система за снабдяване на дивизията. Внимание се отделя и на начина на употреба на различните видове валута. Забранява се внасянето на български пари в окупираната област и изнасянето на драхми от Гърция. С влизането си в пределите на Гърция дивизията използва за вещеви разходи само гръцки драхми. С гръцка валута щабът на дивизията се снабдява от германския войскови интендант в Солун майор д-р Геде[25]. По този начин се вземат мерки за пресичане на изтичането на българската валута в чужбина.

На 25 юли 1943 г. командирът на дивизията донася на командващия Солун-Егея, че дивизията е завършила съсредоточаването си и частите ѝ са заели заповяданите им райони[26]. Със заемането на заповядания район щабът на дивизията организира изучаването на местността и уточняването на десантно достъпните места. Търсят се възможности при организирането на отбраната да се използва онази част от линията „Метаксас", която се намира в района на дивизията[27].

На 26 юли 1943 г. Хитлер издава Директива № 48. Въз основа на нея от 20 август 1943 г. всички хитлеристки военни части се обединяват в група армии „Е" под командването на генерал-фелдмаршал Максимилиан фон Вайск, който като главнокомандващ Югоизтока е подчинен „непосредствено" на фюрера. В нея като най-важна задача на главнокомандващия Югоизтока се поставя подготовката на отбраната на островите и материка[28]. Това неминуемо води до увеличаване на българската

22 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.39, л.75.*
23 *Пак там, ф.25, оп.2, а.е.179, л.193.*
24 *Пак там.*
25 *Пак там, л.194.*
26 *ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.218, л.13.*
27 *Пак там, ф.25, оп.2, а.е.179, л.154.*
28 *Hitlers Weisungen fur die Kriegfuhrung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der*

ангажираност в стратегическата отбрана на полуострова. Българското командване е подготвено за това. На 20 юли 1943 г. то взема решение за попълването по щатовете за военно време без каквито и да е съкращения на всички поделения на 16-а пехотна дивизия[29]. За увеличаване на противодесантните възможности на дивизията Щабът на войската я усилва с девет новосформирани противодесантни взвода, които се разполагат по беломорския бряг[30]. По същото време се взема решение за попълване на военновременния щат и на 2-ра конна бригада, с която е усилена дивизията[31].

След попълването на 16-а пехотна дивизия и придадените ѝ части и на Беломорския флот личният състав на българските войски в Беломорието между Струма и демаркационната линия наброява общо 32 648 души. От тях 22 060 са от 16-а пехотна дивизия. В придадените ѝ части са 4607, а в Беломорския флот, който е в оперативно подчинение на командира на 16-а пехотна дивизия - 5981[32].

След като 7-а пехотна дивизия заема заповядания ѝ район и минава в подчинение на командващия Солун-Егея в българско-германските военни отношения настъпват промени. Дивизията изпълнява задачи извън пределите на България под непосредственото германско ръководство. Тя действа в област с особен статут, в която има значителен български етнически елемент. Изменението в управлението на района е свързано с необходимостта от влизането на български войски. Гръцката администрация, доколкото се запазва, е подчинена непосредствено на германските военноадминистративни власти[33]. Като оставя част от гръцкия административен апарат, германското военно командване изисква от българските военнослужещи да смятат гръцките чиновници за германски военноадминистративни служители[34]. С цел да се пресече антибългарската дейност, се предвижда отделни чиновници да се заменят с лица, които се ползват с доверието на българските командири[35].

В отговор на българските искания, породени от факта, че в района има общини, населени предимно с българи, германската власт решава за кметове да бъдат назначени лица от български произход[36]. На 7-а

Wehrmacht. Fr./M. 1962. S. 22; с ъ щ о: Н и к о л о в, Р. Някои въпроси на българско-германските военни отношения (март 1941 - август 1944 г.).

29 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.543; ф.24, оп.3, а.е.103, л.23.*

30 *П а к т а м, ф.24, оп.3, а.е.103, л.23.*

31 *П а к т а м, ф.22, оп.3, а.е.397, л.546.*

32 *П а к т а м, ф.9, оп.4, а.е.36, л.5.*

33 *П а к т а м, ф.22, оп.3, а.е.397, л.56.*

34 *П а к т а м, ф.25, оп.2, а.е.179, л.154.*

35 *П а к т а м, ф.22, оп.3, а.е.397, л.56.*

36 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.56. (Етническата картина в Югозападна Македония е коренно различна от тази в Югоизточна Македония и Западна Тракия влизащи в Беломорската*

пехотна дивизия се поставят преди всичко задачи, свързани с отбраната на областта[37].

Немското командване не допуска български командири и офицери да участвуват във военното управление[38]. За да се избягват възможни конфликтни ситуациите между българските командири и гръцките чиновници, останали на служба в германския военноадминистративен апарат, българските командири отправят исканията си не до службите, заети от гръцки чиновници, а до по-горните германски служби, заети от германски военноадминистративни чиновници. Непосредствено отдаване на заповеди от българска страна до службите, заети от гръцки чиновници, е недопустимо. Само в изключителни случаи, ако по-горната служба, заета от германски чиновници, не може да бъде уведомена своевременно, а въпросът не търпи отлагане, българският командир може да отдаде необходимите разпореждания, за което трябва да бъде докладвано веднага в германската ръководна служба. Началникът на Германската административна област Македония обаче си запазва правото, ако прецени, че се засягат германските интереси, да поиска от командира на 7-а пехотна дивизия отменянето на дадените от българска страна нареждания[39].

Това поставя в особено положение българските командири. Те са принудени да изхождат от германските интереси във взаимоотношенията с гръцкото население, а това често е в ущърб на българският етнически елемент в района. В много случаи българските командири са принудени да правят отстъпки и да проявяват търпимост спрямо предизвикателното държане на част от гръцкото население. Например на 8 октомври 1943 г. при влизането на българската войскова команда в с. Вати, Кукушка околия, в центъра на селото, в кръчмата, повече от 150 души гърци провеждат събрание. Българският командир заповядва на войниците да запеят, за да се разбере, че в селото влизат български войници. След около двадесет минути идва германският фелдфебел, който започва да се кара с българския командир по повод на случилото се. От българска страна е проявена сдържаност, за да не се допусне изостряне на взаимоотношенията[40]. Всичко това илюстрира германс-

---

област. В Македония на запад от Вардар живеят 180 893 българи, 130 130 гърци и 21 263 други народности. Най-компактно са българите в Леринско - 47 465, гърци - 11 733 и други народности - 3860. В Костурско - 54 270 българи, 12 285 - гърци и 3036 - други народности. Българите между Вардар и българско-гръцката демаркационна линия по Струма възлизат на около 40 000 души, от които 11 000 в Солун. Общо броят на българите, които са в Македония, останали в рамките на гръцката държава, възлизат на повече от 220 000 души - ЦЦИА, ф.370, оп.2, а.е.934, л.4-7.

37 ЦВА, ф.38, оп.2, а.е.119, л.22.

38 Пак там, ф.22, оп.3, а.е.397, л.57.

39 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.57.

ката политика спрямо Гърция. По този начин се засилва напрежението в българско-германските военни отношения и се създават условия за засилване на антибългарските настроения сред гръцкото население.

Тези случаи не са изолирани. Подобни инциденти стават и на други места. От германска страна се подчертава, че българската армия се намира в Гърция и трябва да се съобразява с това[41]. Независимо че се вземат мерки гръцката жандармерия да бъде изтеглена от окупационната зона, част от полицията и жандармерията остават за осигуряване на административно-изпълнителната власт. Тя не е въоръжена и жандармеристите носят за отличаване само фуражки и ленти на ръкава[42]. Останалите в района гръцки полицаи трябва да бъдат третирани като представители на германската военна власт. Тъй като се ползват с „германски имунитет", не са редки случаите, когато те продължават да действат съвместно с гръцките националистически настроени елементи срещу българското население в района. По този начин още повече се влошава животът на българите, с което се цели да се затормозява и потиска националното им съзнание.

За запазване на обществения ред и сигурност германската администрация въвежда германска полиция, но тя не е достатъчна за поддържането на реда в областта. Не може да бъде използвана по-широко и гръцката полиция. Затова се прибягва до подкрепата на българската военна полиция, която е подчинена на командира на 7-а пехотна дивизия. Тя охранява обекти с военно значение, но не ѝ се разрешава да се занимава с административна дейност и особено с устройването на новите административни служби. Най-често българската полиция се използва като цялостни дежурни и охранителни единици[43].

След влизането на 7-а пехотна дивизия и заемането на заповядания ѝ район по настояване на немското командване се вземат мерки да не се допуска влизането на военнослужещи от други български части в района. С това се подчертава териториалната принадлежност на района към Гърция. За военнослужещи от други части и съединения при влизане в Солунската област се въвеждат открити листове[44].

Заемането на част от Солунската област от български войски предизвиква смут сред гръцкото население както в областта, така и в останалата част на Гърция. Това се отразява и на действията и поведението на гръцкото население и в присъединената към България Беломорска област. Наблюдават се унинние, примирение и по-точно изпъл-

---

40 ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.170, л.81.
41 Пак там.
42 Пак там, ф.22, оп.3, а.е.397, л.57.
43 Пак там.
44 Пак там, ф.60, оп.2, а.е.170, л.166.

нение на българските правителствени разпоредби[45]. През юли и август губи позиции и гръцката националистическа пропаганда в областта[46]. За разлика от гръцкото население в Беломорската област гръцкото правителство в Атина бързо се ориентира в обстановката и прави енергични постъпки пред германския пълномощник в Атина Алтенбург. Министър-председателят на Гърция иска гаранции от страна на Германия във връзка с навлизането на български войски в Солунската област. Веднага германският стопански делегат Нойбахер отпътува за Берлин за сондиране на мнение относно отрицателната гръцка реакция, породена от окупацията на района западно от р. Струма от 7-а пехотна дивизия[47]. На 12 юли 1943 г. Алтенбург изпраща писмо до гръцкия министър-председател Ралис, за да внесе успокоение. В писмото се посочва, че влизането на български войски „в никакъв случай не се диктува от политически причини, а е чисто военно решение за разумно използване на немските сили. Следователно това мероприятие няма за цел да засегне гръцкия суверенитет в Македония"[48].

Независимо от това в Централна и Южна Гърция реакцията срещу навлизането на българските войски на гръцка територия е особено остра. На 13 юли десните сили в Гърция организират протестна стачка и обявяват всенароден траур[49]. Акцията обаче се проваля. Десните сили не успяват да организират и протестна манифестация. Затварят се само магазините и учрежденията, и то не всички.

В резултат на острата реакция от страна на правителството на Ралис веднага след 14 юли вестниците публикуват комюнике на германското Главно командване за заемането на гръцката територия до р. Вардар от българските войски[50]. С това комюнике се цели да се внесе яснота относно влизането на 7-а пехотна дивизия, което е продиктувано от общото военно положение. Подчертава се, че окупираните от българските войски райони ще бъдат под властта на германската администрация.

За разлика от първата втората стачка на 22 юли, организирана от ЕАМ и ЕЛАС, придобива по-масов и организиран характер. В Атина се провеждат няколко манифестации. Те са разпръснати от германската полиция. От стачкуващите има 15 убити и 60 ранени. Общо 63 души са осъдени от германските съдилища на затвор от 5 до 15 години. И двете

45 ЦДИА, ф.235, оп.1, а.е.146, л.235.
46 Пак там.
47 Пак там, ф.176, оп.15, а.е.61, л.118.
48 История на националната съпротива в Гърция 1940/1945 г., С., 1982, с.160.
49 ЦДИА, ф.176, оп.15, а.е.61, л.88.
50 Пак там.

стачки не получават масовост, но са със силно изразен антибългарски характер[51].

От германска страна се полагат усилия за запазване на спокойствието в Гърция, още повече че обстановката за Германия се усложнява с оглед на очерталата се перспектива за капитулация на Италия. Германските декларации не се възприемат от гръцките среди. Представители на правителството на Ралис, макар и неоснователно, направо изтъкват, че „с тях се прикривало само истинското положение и се осигурявало откъсването на етапи на тия територии от Гърция“[52].

Независимо от острата реакция на гръцката страна военнополитическата обстановка налага на Германия да увеличи исканията си спрямо България за разширяване на задачите по отбраната на беломорския бряг. На 2 август 1943 г. командирът на дивизията допася до Щаба на войската, че командващият Солун-Егея иска да се разшири участъкът на дивизията, като се включи и с. Епаноми. В този район трябва да се изпратят две ударни роти с тежки картечници за охрана на морския бряг и на германските брегови батареи, разположени в участъка на селото[53]. По този начин фронтът на дивизията се увеличава с 15 км. Това не е по силите на 41-ви пехотен полк, който отбранява същия район от участъка на дивизията и заема за отбрана фронт от 35 км. Така заедно с новозаповядания му район и територията за наблюдение широчината на района му за отбрана става общо повече от 60 км. В района има малко германски сили. Поставен в трудно положение, командирът на 7-а пехотна дивизия генерал-майор Богданов търси съдействие от Щаба на войската. Българското командване и Щабът на войската реално оценяват, че това не е по силите на дивизията. Немското командване разполага с малко сили в района и цялата отбрана на Халкидическия полуостров, но голяма част от Солунския и Орфанския залив лежи върху дивизията[54].

Към 1 август 1943 г. за изпълнение на тази задача дивизията разполага с 13 648 души личен състав, от които 10 402 редови състав. Дивизията не е попълнена съобразно с определения й щат с 393 души[55]. С оглед на обстановката и задачите й обаче тези хора се оказват крайно

---

51 ЦДИА, ф.176, оп.15, а.е.61, л.88; вж. и История на националната съпротива в Гърция..., където на с.162 се казва, че „загинаха 30 души, 200 бяха ранени, а 500 бяха арестувани и хвърлени в затвора". Прави впечатление голямата разлика между данните, посочени в двата източника. Едва ли българската легация е била склонна да „подвежда" българското правителство за обстановката около борбите на гръцкия народ срещу немските окупатори.

52 ЦДИА, ф.176, оп.15, а.е.61, л.89.

53 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.228.

54 Пак там.

55 Пак там, л. 215.

необходими. Българското командване не е в състояние да изпълни поставената задача, а и не е склонно да се увеличават ангажиментите на българската армия извън държавните граници на страната. Веднага след получаването на донесението от генерал-майор Богданов помощник началник-щабът на войската генерал-майор Янчулов изпраща писмо до генерал-майор Жилков, представител на Щаба на войската в щаба на немското командване, в което се изисква да се обясни на командването на Солун-Егея, че 7-а пехотна дивизия не може да разшири района за осигуряване[56].

С това обаче натискът от немска страна за увеличаване на относителния дял на българската армия в стратегическата отбрана на полуострова не спира. На 14 август 1943 г. царят отново е извикан от Хитлер. Водят се разговори относно военното и стратегическото положение на Балканите и в Средиземноморието. Накрая цар Борис е „атакуван" с искането две български дивизии да бъдат изпратени в Северна Гърция и евентуално в Албания за осигуряване на тила на германските войски в Гърция и по албанското крайбрежие[57].

След остри дискусии царят се съгласява да удовлетвори по принцип искането на Хитлер. Преди обаче да даде окончателното си съгласие, той изразява желание да се проведат разговори между военните инстанции, като се надява, че чрез преговорите относно подробностите ще забави, а може и да не изпълни германското искане.

На този етап се устоява на натиска да се разширят задачите и ангажираността на българските войски по отбраната на полуострова. Към 1 септември 1943 г. 7-а пехотна дивизия организира отбраната на района, като в Солунския залив от с. Епаноми до с. Неа Мудания е разположен 41-ви пехотен полк, 12-а дивизионна инженерна дружина, 3/12 гаубично отделение (две батареи), 1/7 дивизионна бронеизтребителна и 1/1 пехотна рота. Все пак участъкът на полка се увеличава, като широчината му достига 45 км, а заедно с придадения му за охранение и наблюдение участък до с. Метажинци по права линия тя е 75, а по линията на морския бряг - 130 км[58]. Участъкът за отбрана е много голям, и то в двата най-важни залива на Халкидическия полуостров - Солунския и Ксандрийския. Това е почти невъзможна за изпълнение задача.

В Орфаниския залив, от с. Исриос до устието на Струма, се разполага 13-и пехотен полк, усилен с 2/12 возимо артилерийско отделение и 2/7 дивизионна бронеизтребителна рота. Участъкът за отбрана е 42

56 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.228.*

57 *Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.123.*

58 *ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.228.*

км, а заедно с поверения за охранение и наблюдение участък до селата Иериос и Аса дължината му възлиза на около 80, а по линията на морския бряг на около 110 км[59]. Участъкът на полка е също прекалено голям, като се има предвид, че в южната си част е и силно пресечен.

За артилерийската поддръжка на бойните действия на пехотните полкове дивизията има по щат дивизионен артилерийски полк. Той разполага само с 4/7 товарно артилерийско отделение (товарни оръдия) „Шкода", две батареи в с. Василика и една батарея в с. Липи. Артилерийското отделение е в полосата на 41-ви пехотен полк. Оставено е малко по-назад по съображение за осигуряване на тила на дивизията и съдейства на частите за борба с партизанските групи в района[60].

Дивизионният резерв - 1-ви армейски попълващ полк - е разположен в района на с. Ксилополис - с. Лахна - с. Евангелистратия - гр. Нигрита[61]. Резервът е оставен в района, за да поддържа реда и сигурността в тила на дивизията и окупирания от нея район. Разположението на дивизионния резерв по този начин е недостатъчно целесъобразно, защото при необходимост той ще може да окаже съдействие на 13-и пехотен полк едва след 24, а на 41-ви пехотен полк - след 48 часа. Неудобството от разположението на резерва по този начин се отчита и от германското командване. На няколко пъти то напомня, че резервът е разположен твърде назад и че трябва да се изнесе в района Галатиста-Вавдост. Командирът на 7-а пехотна дивизия, като изхожда от необходимостта за охрана на тила на дивизията, отклонява исканията на немското командване[62].

В Кукуш е разположена 1/7 етапна дружина. От средата на септември 1943 г. тя поема охраната на железопътната линия Солун - Кукуш - Порой. По този начин в разположение на командира на дивизията остават незначителни сили - само една пехотна рота с един тежкокартечен взвод[63]. Командирът на дивизията разчита да използва тези сили като подвижен резерв и за поддържане на реда и сигурността в участъка на дружината. Единственото бързоподвижно ядро остава 7-и конен дивизион. На него се разчита в борбата с партизанските отряди и при провеждането на разузнаване в тила на дивизията[64].

Районът, който е предоставен за отбрана на дивизията, е твърде голям и при евентуален десант трудно може да бъде удържан. Десният фланг на дивизията от с. Епаноми до летище Седес е открит. В този

---

59 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.286.
60 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.286.
61 Пак там.
62 Пак там.
63 Пак там.
64 Пак там, л.287.

участък германците имат само две брегови батареи. Те не разполагат с никакви пехотни части за охрана на крайбрежието. Левият фланг на 41-ви пехотен полк също е открит откъм Ксандрийския залив, който е десантно достъпен. Този факт се подчертава в изследването на бреговетe на Халкидика от българския морски щаб. От пристанището в Ксандрийския залив до гр. Полигирос водят три удобни пътя с каменна настилка, а оттам закъм Солун и Арнея водят първокласни асфалтирани шосета. Също така от с. Мериос към с. Стратоника и гр. Арнея води удобен път, който позволява движение на всички видове превозни средства. При такава организация на отбраната частите на дивизията, разположени в Солунския залив, са изложени на голяма опасност от обхождане на десантирал в Ксандрийския залив противник. Командуването на дивизията правилно отчита, че противникът ще има превъзходство в сили и средства и ще може да стовари десант в удобен за него участък[65]. Това още повече притеснява командира на дивизията, защото той не разполага с достатъчно сили и средства, с които да маневрира за нападането на контраудар срещу десантирал противник.

В целия участък, зает за отбрана от дивизията, германското командване разполага само с четири брегови батареи и една крепостна инженерна дружина, която в началото на септември се изтегля към Епир. Командването на дивизията има сведения, че германското командване не разполага с почти никакви резерви в района на Солун, с които при нужда да съдейства на дивизията[66].

Германското командване цели по-здраво да ангажира българските войски в отбраната на беломорския бряг. Тези негови стремежи са продиктувани преди всичко от новосъздадената в света военностратегическа обстановка. Главните усилия на Вермахта са насочени на Източния фронт, като за целта от Балканите са изтеглени всички възможни сили и средства. Командването на Солун-Егея изисква от командира на дивизията да изнесе отбраната на дивизията колкото може по-напред по южните брегове на Халкидическия полуостров. При това положение силите на дивизията не са достатъчни, за да водят успешни бойни действия при десант на противника. Тя едва ли би удържала участъка за отбрана с наличните сили и средства.

Като прави оценка на обстановката, командирът на дивизията предлага на Щаба на войската ново прегрупиране. В участъка от с. Епаноми до с. Нея Мудания да се разположи един пехотен полк, усилен с една артилерийска група (едно гаубично и едно возимо артилерийско отде-

65 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.287.
66 Пак там.

ление), една инженерна рота и една моторизирана бронеизтребителна дружина[67].

В участъка от с. Нея Мудания до с. Никитас да се настанят един пехотен полк, усилен с една артилерийска група (едно возимо и едно товарно артилерийско отделение), една инженерна рота и една бронеизтребителна рота[68].

В резерв на дивизията командирът ѝ предлага да остане един пехотен полк, който да се разположи в участъка на с. Галатиста, с. Вавдост, с. Ай-Продрамост в готовност за действие и към трите залива[69]. Командирът предлага охраната на тила на дивизията да се поеме от един етапен полк, който да разположи дружините си в гр. Кукуш, с. Лахна и гр. Нигрита. Полкът трябва да поеме охраната на пътищата и поддържането на реда в заетия от дивизията район.

Командирът на дивизията предлага също да остане конният дивизион като летящ отряд за борба с партизаните и евентуално спуснати парашутисти и да се отпуснат поне 10 товарни моторни коли за пренасяне на една ловна рота. Колите следва да се разположат в района на гр. Лангадас[70].

Като предлага по този начин една по-оптимална групировка на дивизията за изграждане на по-устойчива отбрана, командирът на дивизията обосновава необходимостта от усилването ѝ. Той иска тя да се усили с един пехотен полк, едно возимо и едно товарно артилерийско отделение, един етапен полк, една картечна дружина, една моторна бронеизтребителна и една инженерна дружина[71].

При предлаганата групировка на дивизията възможностите ѝ значително се увеличават и тя сравнително по-успешно би изпълнявала задачата за удържане на определения ѝ за отбрана участък.

С наличната групировка дивизията продължава да оборудва отбраната. През август в участъка ѝ работи и една германска инженерна дружина. Изграждат се дълговременни огневи съоръжения в участъка на 41-ви пехотен полк и в дефилето, водещо от с. Ставроси към с. Рентиена, разположено в участъка на 13-и пехотен полк. Към началото на септември са завършени само отбранителните съоръжения в участъка на 3/41 пехотен полк в района на с. Неа Мудания[72]. Останалите съоръжения са в строеж, тъй като в началото на септември германската инженерна дружина се изтегля, а инженерното оборудване на отбраната

---

67 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.287.
68 Пак там.
69 Пак там.
70 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.288.
71 Пак там.
72 Пак там.

на дивизията се поема изцяло от дивизионната инженерна дружина. Задачите по инженерното оборудване на отбраната на дивизията трудно могат да се изпълняват само с инженерната дружина на дивизията, още повече че тя е попълнена със запасни войници от Добруджа, служили в румънската армия, които нямат необходимата бойна и техническа подготовка. При това инженерната дружина трябва да изгражда минни полета в участъка на отбрана на 13-и и 41-и пехотен полк. По тази причина командирът на дивизията иска дивизията да бъде усилена с една трудова дружина[73]. На искането му обаче се отговаря, че инженерните войски не могат да отделят никакви трудови и инженерни части за нуждите на 7-а пехотна дивизия, тъй като наличните части са много натоварени[74].

Щабът на дивизията среща трудности и в устройването на свързочната мрежа на дивизията. Разстоянията, на които трябва да се устройва свързочната система, са големи, а свързочните средства са ограничени. Дивизията е принудена да използва правителствената мрежа, по тя се намира предимно в ръцете на гръцки чиновници на служба при германските военни власти. По този начин прекъсването на връзката и подслушването на разговорите е възможно винаги.

Въпросът за осигуряването на тила на дивизията и устройването на стабилна връзка между частите и поделенията ѝ през септември и октомври все повече занимава командването ѝ. Първоначалното стълписване и обърквне сред гръцкото население през юли и началото на август, породено от влизането на българските войски в района, преминава. В резултат на победите на Червената армия на Източния фронт се активизира съпротивителната борба в района. Засилват се изстъпленията на гръцките националистически елементи срещу тези, които открито проявяват българското си национално съзнание. Гръцките националисти преминават към открита заплаха и физическа разправа с българите в района, които се записват за членове на българския клуб в Солун. На 29 юли е убит Христо Чингаров от с. Лахна, а синът му с ранен[75]. Няколко дни преди убийството те са заплашвани от гръцки националисти.

На 1 август 1943 г. националисти нападат две жени - българки от Лагадина, записали се в клуба в Солун. Едната от тях, Лулу, умира[76]. За половин месец националистите убиват осем по-влиятелни българи, пожелали да се запишат и записали се за членове на клуба[77]. Гръцките

73 ЦВА, ф.22, оп.3, а.е.397, л.288.
74 Пак там, л.285.
75 ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.173, л.65.
76 Пак там, л.71.
77 Пак там, л.74.

националистически елементи се активизират и при възможност издевателствуват над населението с български произход. Тези хора са системно тормозени, като често се прибягва и до физическа саморазправа[78], изпращани са по административен път на работа в Германия[79], „набеждавани" са, че са комунисти[80], и други. Използват се най-различни начини, за да бъдат принудени да запишат децата си в гръцки училища, включително и подкупи от по 100 000 драхми[81].

В района се създава тежка обстановка. Възможностите на командването на 7-а пехотна дивизия за оказване на подкрепа на българското население и защитата му от изстъпленията на гръцките националистически елементи са ограничени. Германското командване не разрешава на българските войски да упражняват каквато и да било административна власт. Възлага им се само наблюдение над населението и в краен случай предприемане на действия, и то при явна опасност за живота на военнослужещи[82]. При всеки друг случай, за да се упражни контрол върху гръцкото население, трябва да се иска разрешение от немското командване[83]. Като се съобразява с немските изисквания, българската страна прави изложения за предприемане на мерки за защита на българите от района. Независимо от обосноваите искания германците проявяват снизхождение към гръцките националистически елементи[84].

Това дава отражение върху българско-германските отношения. Тази линия на поведение е най-ясно изразена в постъпките и действията на германските войници и по-нисши командири. Повечето от тях се държат предизвикателно и пренебрежително към българските войници и толерантно спрямо гърците[85].

Германският комендант от Кукуш заповядва на гара Муринан да се отдели едно от помещенията, заети от гръцката жандармерия, за нуждите на българските войници. Когато българите пристигат, помещението не само че не е освободено, но там се намират и няколко германски войници, повикани от гърците. На молбата на българския офицер германските войници с ирония отговарят, че помещението не може да бъде освободено[86]. На други гари също се случват подобни инциденти, като германците отговарят: „За български солдат никс квартири, те са за нас

---

78 ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.173, л.72, 73, 74.
79 Пак там, л.151.
80 Пак там, л.138.
81 Пак там, л.140.
82 Пак там, л.177.
83 Пак там, л.178.
84 Пак там, л.142.
85 Пак там, л.141-142.
86 Пак там.

и за гърците."[87]. На гара Дойран, когато българският офицер поставя часови, германските войници му казват да махне охраната, понеже нямат нужда от нея[88]. Германските войници не се съобразяват с това, че разговарят с офицери от българската армия. Проявяват високомерие, надменност и се държат предизвикателно. В същото време българското командване изисква от българските военнослужещи да проявяват сдържаност и да изразяват уважение към немската армия, донесла „обединението на българските земи".

В края на лятото военностратегическата обстановка за Германия се влошава. „Обнадеждаващите съюзнически успехи... правят още по-неотложно окончателното решение на района на втория фронт..."[89]. Нова „дискусия се състоя в Квебек (Канада) от 14 до 24 август 1943 г. Чърчил посещава два пъти САЩ - Ню Йорк, на 12-14 август, и Вашингтон - от 1 до 12 септември. Там също се обсъждат алтернативни операции и военнополитическата обстановка в района на евентуалните действия"[90]. Немското командване знае за тези срещи и предприема мерки за „осигуряване". То е заставено да отделя все по-голямо внимание на Балканите, да осигурява южния фланг на войските си, воюващи на Източния фронт.

Под влияние на немския натиск 16-а пехотна дивизия и придадените ѝ части се развръщат по военновременния щат. Към 7-а пехотна дивизия постоянно се предявяват претенции за разширяване на полосата ѝ за отбрана и за осигуряване на заетия от нея район. Това по същество е крайно недостатъчно за организиране на надеждна отбрана на беломорския бряг[91].

В този смисъл генерал-полковник Льор, командващ групата армии „Е", на 24 септември 1943 г., като изхожда от ограничените възможности на групировката си да осигури отбраната на района, прави предложение до главнокомандващия генерал-фелдмаршал Фон Вайкс. В изложението си той посочва, че е „абсолютно необходимо да се ускори отбранителната способност на северното крайбрежие на Егейско море (Солунския залив - Дедеагач), което досега се подготвя с недостатъчни сили, и да се усили в максимално възможния мащаб. Забавянията тук могат да доведат до жизнеопасни последици. Заедно със събирането на достатъчно немски сили трябва да се има предвид да се постигне от българите едно значително по-силно участие в отбраната на техните

87 *ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.173, л.143.*
88 *Пак там, л.143-144.*
89 *Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ 1939/1944, С., 1985, с.131.*
90 *Пак там.*
91 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.149, л.34. Вж: Приложение № 7 за групировката на българските войски в Беломорието към ноември 1943 г.*

новоспечелени територии... Засега като най-малко може да се изисква използването на 5 български пехотни дивизии със съответните войскови части и по-точно: две дивизии на Халкидика до залива Орфано вкл., две дивизии в района Кавала - Тасос - Ксанти, една дивизия в района на Дедеагач"[92].

Генерал-полковник Льор не само предлага, но иска и разрешение „още оттук да се въздействува върху българското командуване"[93]. Натискът от немска страна за разширяване на участието на българската армия в отбраната на Балканите се засилва. Това става преди всичко в резултат на настойчивите искания на командващия групата армии „Е". На 6 октомври 1943 г. той прави нови предложения до генерал-фелдмаршал Фон Вайкс за „вземане на неотложни мерки: 1. Единно командуване в участъка Солунски залив - Дедеагач. Затова всички използвани в този участък български части трябва незабавно да се поставят в тактическо подчинение на групата армии „Е". 2. Незабавно усилване на използваните в Тракия български съединения засега най-малко с една дивизия, която би било целесъобразно да се вмъкне между 7-а и 16-а дивизия (участък Кавала). 3. Обхващане на трите български дивизии под един български оперативен щаб, подчинен на гр.армии Е... 4. Подготовка за подвеждане на други български сили (най-малко 2 пехотни дивизии и 1 танков полк) към тракийското крайбрежие (участъка: устието на Струма - Дедеагач)..."[94]. Немското командване преценява, че тези въпроси трябва да се решават на по-високо ниво. Затова ги предоставя чрез Главното командване на вермахта (ОКВ) за решаване от фюрера.

На 18 октомври 1943 г. регентите се срещат за първи път с Хитлер. Той отново упражнява натиск и задачите на българската армия по отбраната на беломорския бряг се разширяват още повече[95]. Вследствие на това с министерска заповед № IV - М 811 от 5 ноември 1943 г. се създава 2-ри корпус[96].

*

Периодът от юли до ноември 1943 г. е преходен етап в българското военнополитическо присъствие в Беломорието. Неблагоприятното изменение на военностратегическата обстановка за райха рефлектира и върху политиката на българското правителство в района. То се противопоставя на искането да се ангажира повече с германските планове в

---

92 *The National Archives of the United States (NAUS). T-311 R. 195 ls. 835.*
93 *I b i d e m. ls. 845.*
94 *NAUS. T-311. R. 195. ls. 835.*
95 *Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.151-153.*
96 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.6, л.15.*

Гърция. Седма пехотна дивизия се ограничава с изпълнението на задачи по прикритието на беломорското крайбрежие.

Навлизането на 7-а пехотна дивизия на територията на Гърция още повече разпалва гръцкия национализъм и увеличава репресиите и изстъпленията над българския елемент в гръцка Македония.

В същото време българското командване отделя все по-голямо внимание за прикритието на българските граници в Беломорието. Това е и една от причините да се „огъне" българското правителство пред германския натиск да се въведе още една дивизия в Беломорската област. По такъв начин България се обвързва още по-тясно с немските стратегически планове на Балканите, което утежнява положението ѝ.

ПЕТА ГЛАВА

СЪЗДАВАНЕ НА 2-РИ КОРПУС И ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКОТО ОСИГУРЯВАНЕ НА БЕЛОМОРИЕТО
(декември 1943 - май 1944 г.)

Създаването на 2-ри корпус се извършва в изключително сложна и неблагоприятна за хитлеристкия блок международна военнополитическа обстановка. В резултат на победите на Червената армия, а така също и на първите успехи на въоръжените сили на Англия и САЩ на второстепенните фронтове, през есента на 1943 г. военностратегическата ситуация в света се измени в полза на антифашистката коалиция.

След капитулацията на Италия и проведените конференции през годината и особено на тези на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания в Москва и на „голямата тройка" в Техеран се укрепва военновременното сътрудничество на държавите от антифашистката коалиция. Провъзгласеният принцип за безусловна капитулация като единствено допустимо условие за прекратяване на военните действия срещу Германия, Япония и съюзниците им, а така също и решенията на конференциите дават отражение и върху военнополитическата обстановка на Балканите в това число и на действията на българското държавно и военно ръководство. Дворецът и правителството правят опити за контакти отначало с някои от американските мисии последвани от „натиск" за промяна на българската ориентация[1].

Подчинеността на военното гледище на политическото, действията на българската дипломация и отражението им върху тези на българското командване проличава и в стъпките на последното по осигуряване на отбраната на беломорския бряг.

Събитията се развиват много бързо. Германците трудно удържат настъплението на Червената армия. От друга страна, съюзниците разполагат със значителни сили в Източното Средиземноморие. Все пове-

---

1 *По-подробно вж. Т о ш к о в а, В. България в балканската политика на САЩ 1939/1944. С., 1985, с.192-260.*

че се засилват опасенията на немското командване от англо-американски десант в района на Балканите[2].

След продължително отклоняване в края на есента България не устоява на германския натиск и е заставена да увеличи военната си ангажираност в отбраната на беломорския бряг. Все пак оказаната от българска страна съпротива допринася ангажираността в отбраната на беломорския бряг да бъде минимално увеличена - само с една дивизия, като трите дивизии бъдат обединени под едно командване в корпусна организация.

Създаването на 2-ри корпус става с министерска заповед № IV - М 811 от 5 ноември 1943 година[3]. Сформирането му трябва да завърши до 20 ноември, като се окомплектува щабът му, обслужващите го подразделения и 28-а пехотна дивизия, която се включва в неговия състав[4]. Решението на българското командване е: прикритието, охраната и отбраната на Беломорска Тракия и Македония между Дедеагач и нос Епаноми, източно от Солун да се поеме от 2-ри корпус с щаб в Драма в състава на 7-а, 16-а и 28-а пехотна дивизия, щабни поделения, 18-и, 19-и и 21-ви граничен участък[5]. В оперативно отношение на корпуса се подчиняват 17-и граничен участък, Беломорския флот, противовъздушните части на беломорския бряг. Също му се подчиняват 10-а и 11-а трудова дружина, но не може да им се възлагат оперативни задачи. Корпусът остава подчинен направо на Щаба на войската, а в оперативно отношение и на командващия армейската група „Е" с щаб в Солун[6].

Със завършване на мобилизирането на 28-а пехотна дивизия в Стара Загора на 25 ноември започва изпасянето ѝ към Беломорието. Извършва се прегрупиране на частите на 16-а пехотна дивизия и в заповядания срок дивизиите заемат определените им райони. Числеността на корпуса към 8 декември 1943 г. достига 58 573 души[7]. За командир на корпуса е назначен генерал-майор Трифонов, командир на 16-а пехотна дивизия.

Със заповед № I-563 от 18 ноември 1943 г. Щабът на войската възлага на 2-ри корпус задачи: „Да охранява Беломорския бряг и не допуска стоварване на брега на отделни неприятелски лица и групи. Да прикрива Беломорския фронт, като отбива всеки опит за десант и осигурява съсредоточаването на определените за същия фронт опера-

2 *NAUS. T-311. Roll 195. Ls.847-848.*

3 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.6, л.15.*

4 *Пак там, ф.26, оп.3, а.е.271, л.216.*

5 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.52; а.е.149, л.41 (Приложение № 8 за групировката на 2-ри корпус - януари 1944 година)*

6 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.51.*

7 *Пак там.*

тивни единици. Предна линия на главната съпротива - самия бряг. Оттегляне - само по заповед. Островите Тасос и Самотраки се задържат до край... Корпусът остава подчинен направо на Щаба на войската, а само в оперативно отношение - на германското командване „Е" в Солун..."[8]. Тези задачи на корпуса са неправилно формулирани от П. Витанов, който посочва, че „Втори корпус изпълнява задачи като резерв на група армии „Е" при евентуален десант на съюзниците в Пелопонес и Тесалия и като основна сила за действие срещу Турция по суша"[9]. Втори корпус първо не е съсредоточен като „резерв на група армии „Е", а на него му е даден участък за отбрана на морския бряг, и второ - той не е „основна сила за действия срещу Турция по суша". За прикритие на българско-турската граница българското командване е съсредоточило прикриващи войски. Даже при заемането на полосата за отбрана от корпуса, източно от него срещу Димотишката зона е развърната 11-а пехотна дивизия от Прикриващия фронт[10]. След изтеглянето на 11-а пехотна дивизия българското командване предвижда в участъка на 28-а пехотна дивизия северно от Дедеагач да се съсредоточат нови части, с които да се усили дивизията. Разчита се тя да вземе участие в отбраната на страната откъм Турция, като поеме прикритието и на част от демаркационната линия срещу Димотишката зона[11].

Към Турция проявяват нарастващи „ухажвания" от страна на държавите от антихитлеристката коалиция, преди всичко от Великобритания. Чърчил разчита и на Турция при изпълнение на своя вариант за нахлуване през Балканите[12] и „да се вреже като клин - по думите на Рузвелт - в Централна Европа, за да не пусне Червената армия в Австрия и Румъния, и дори ако е възможно в Унгария"[13].

На Московската конференция от 19 до 30 октомври 1943 г. на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания, главно място в дневния ред взема въпросът за съкращаване на сроковете на войната срещу Германия и съюзниците ѝ в Европа.

Интересно е да се проследи развитието на съветското становище на Московската и на Техеранската конференция по някои аспекти от Бал-

---

8 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.23.

9 В и т а н о в, П. Втори български корпус в плановете на Вермахта и неговата политическа роля в Западна Тракия 1943-1944 г. - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.39, 1985, с.210.

10 ЦВА, ф.25, оп.2, а.е.179, л.329.

11 П а к т а м, ф.22, оп.3, а.е.397, л. 329.

12 За Чърчиловия план за нахлуване през Балканите вж. К у л и ш, В.М. История второго фронта, М., 1971; З е м с к о в, И.Н. Дипломатическая история второго фронта в Европе, М., 1982; Б е р е ж к о в, В.М. Страници от дипломатическата история, С., 1984; Г у н е в, Г., И. И л ч е в, Уинстън Чърчил и Балканите, С., 1989.

13 Цит. по: Б е р е ж к о в, В.М. Страници от дипломатическата..., с.301.

канската му политика и отражението ѝ върху перспективите на българското присъствие в Беломорието.

Съветският съюз предлага да се предложи на турското правителство Турция да влезе незабавно във войната[14]. Идън приема „да се разгледа съветското предложение", но изглежда, че английската делегация предварително не е била подготвена за подобна съветска инициатива. На 20 октомври при разискване на този въпрос Идън в отговор на въпроса на Молотов за становището на английската и американската делегация по направените три предложения от съветската страна за съкращаване на сроковете на войната конкретно за Турция Идън посочва „няма разногласия, че е желателно Турция да бъде въвлечена във войната. Единственият въпрос е кога?"[15]. Идън повдига въпроса кога да се включи Турция. В съветското предложение е посочено „незабавно". За сметка на това не е ясно съветското становище за мястото на включване на Турция във войната. Ако английското по отношение на времето не е конкретно, то не е така по отношение на мястото, като се посочва, че „що се отнася до позицията на Англия по отношение на Балканите, ние бихме приветствували една турска акция за прогонване на немците от Балканите. Но не бихме искали турска намеса на Балканите, когато немците вече си отиват оттам"[16].

Това означава откриване на Балкански фронт, от което произтичат много въпроси за политиката на Съветския съюз на Балканите. В същото време независимо от Балканския вариант на Чърчил английската делегация е сюрпризирана от съветското предложение. Британските дипломати в Анкара твърде отрано се ориентират в основните цели на турското правителство и достигат до заключението, че нищо освен пряка атака срещу територията ѝ, няма да застави Турция да промени политиката си на неутралитет. Това мнение се разпространява и сред членовете на кабинета[17]. Чърчил обаче е в „плен" на своята идея и прави постоянни безуспешни до този момент опити за въвличане на Турция. И изведнъж съветското предложение. Още по-малко американците са готови да разискват за „незабавно" въвличане на Турция във войната. Идън посочва, че „ако нашите руски приятели смятат, че ние трябва да окажем натиск върху Турция, и ако се разбере, че ще получим изгода в резултат на влизането на Турция във войната, ние сме готови да разменим мнения, за да стигнем до споразумения"[18]. Това разбиране се възприема от Молотов.

---

14 Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания 19-30 октомври 1943, С., 1984, с.110,301-302.

15 Пак там, с.124.

16 Московска конференция на министрите..., с.124.

17 Гунев, Г., И. Илчев, Уинстън Чърчил и Балканите, с.190.

18 Московска конференция на министрите..., с.125.

По-голяма яснота за съветското становище по включване на Турция във войната дава срещата на Сталин с Идън на 21 октомври. На въпроса на Идън „защо Сталин смята, че е настъпил подходящ момент Турция да влезе във войната", той му отговаря, че „следващата година участието на Турция във войната няма да е нужно. Сега турският неутралитет, който на времето беше от полза за съюзниците, е полезен за Хитлер, тъй като той прикрива фланга му на Балканите. Ако Турция влезе във войната през тази година, немците няма да могат да направят нищо, за да окажат силна съпротива, тъй като не им достигат резерви... Необходимо е тя да даде своя принос за победата и да заслужи участието си в мирната конференция."[19].

През време на война политиката често е принудена да съобразява своите действия с това, до каква степен тези действия спомагат за постигане на желаните стратегически резултати, които в крайна сметка водят до постигане на политическите цели във войната. Въпросът е доколко в случая са съобразени действията на Сталин за привличане на Турция с оглед политическите цели на Съветския съюз на Балканите? В същото време откъсването на България от Оста стои в полезрението на американската дипломация като важна предпоставка за окончателно привличане на Турция на страната на съюзниците. Турските управляващи кръгове дори подсказват, че Турция може да бъде жандармът на Балканите след изтеглянето на германските войски. Без да свързват открито тази си роля с противопоставяне на СССР предупреждават, че Съветският съюз може би ще иска да доминира в този район и особено в България и Югославия. Следователно пътят към запазване на англо-американското влияние на Балканите може да минава само през Турция[20].

От отговора на Сталин може да се съди, че той се стреми с въвличането на Турция във войната да застраши фланга на Хитлер на Балканите. От военна гледна точка това е правилно, но от политическа едва ли е най-разумното. От това произтича въпросът за положението на България. Логично е, че Идън го повдига. Проявява интерес „как се отнася Сталин към това, да се поиска от България да изтегли войските си от Югославия и Гърция" според Сталин, това би могло да се направи[21]. Тази позиция почти се покрива с английското становище за непризнаване на присъединените към България земи възвърнати през пролетта на 1941 година. Ако България има „симпатията на Русия", едва ли я има на Сталин. Нещо повече „в случай, че е необходимо - отбелязва той -

---

19 Московска конференция на министрите..., с.148.

20 Тошкова, В. България в балканската..., с.212.

21 Московска конференция..., с.148-149.

ние сме готови дори да скъсаме дипломатическите отношения с България"[22].

Военното гледище, като не се подчинява на политиката, ограничава перспективите за нейната гъвкавост. Оттук произтича непоследователността на съветската политика по българските териториални претенции, особено що се отнася за излаза на Бяло море[23]. Казаното от Сталин съвпада с английското становище и не вещае нищо добро за външнополитическата програма на правителството на Д. Божилов да съхрани обединението на българските земи[24].

Английската делегация, като има предвид особеното българо-съветски отношения, когато СССР подпомага антифашистката съпротива в България и в същото време поддържа официални връзки с българското правителство и обратно то не скъсва дипломатическите отношения със Съветския съюз, но предоставя българската територия на Германия за организиране на нападение срещу Съветския съюз, едва ли е очаквала такова благоприятно за Англия становище от Сталин. Това е добра предпоставка за информирането му относно английското решение за започване на въздушната война срещу България. Въпреки това на 27 октомври в разговора си със Сталин Идън внимателно опипва „почвата". Същия ден е получил от Молотов в писмен вид исканата от него информация за положението в България. В нея не може да не са му направили впечатление проявяваното от българския народ все по-голямо недоволство от политиката на правителството и че „Божилов и бившият министър на външните работи Киров заявяват, че смятат войната на България срещу Англия и САЩ за чисто символична. В последно време българските управляващи среди специално подчертават, че България не е започнала по своя воля сътрудничество с Германия и че сега тя търси начин как да излезе от войната„[25]. Затова Идън, когато информира Сталин за английското решение да се бомбардира София, за него както и за посланика на Великобритания в СССР А. К. Кър и генерал-лейтенант Исмей, които присъствуват на срещата, Сталин е „учудващо любезен" в отговор на предложението София да бъде зап-

22 *Московска конференция..., с.149.*

23 *През есента на 1940 г. съветската дипломация възприема да съдействува на България за разрешаване на българския териториален и национален въпрос на първо време с излаз на Бяло море (вж. първа глава).*

24 *За политиката на правителството на Д. Божилов по-подробно вж. Божинов, В. Политическата криза в България през 1943-1944, С., 1957, с.26-78; Тошкова, В. България и Третият райх (Политически отношения), С., 1975, с.140-182; същата: България в балканската..., с.192-260; Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944, С., 1987, с.159-169.*

25 *Московска конференция..., с.356.*

лашена с бомбардировка, ако българските дивизии не бъдат изтеглени от Гърция и Югославия[26].

На практика Московската конференция засяга и българските национални интереси. Идън не само взема по същество съгласието на Сталин за изтегляне на българските войски от Гърция и Югославия, но и неговата „благословия" за изпълнение решението на Чърчил за „наказание" на българите, за когото „те са грешен народ, който заслужава да му бъде преподаден строг урок... София трябва да бъде бомбардирана колкото се може по-скоро"[27].

В случая съветската позиция не е много прецизна и далновидна. Предложението за въвличането на Турция във войната също се използва умело от английска страна за лансиране на балканския план на Чърчил. Това дава възможност на Чърчил да обосновава нашироко становището си на Техеранската конференция.

Съветската дипломация по всяка вероятност е коригирала виждането си по отношение на Турция. За разлика от съветската, английската дипломация се стреми да се предприемат стъпки, за да бъде убедена Турция да влезе във войната. Възникват въпроси, по които Чърчил директно пита Сталин: „Трябва ли (Турция - бел. Д. Й.) да нападне България и да обяви война на Германия? Трябва ли да започне настъпателна операция или не бива да напредва в Тракия? Каква би била позицията на русите по отношение на българите, които все още помнят, че Русия ги е освободила от турците?"[28]. В дискусиите Сталин отбягва въпроса за България и набляга на „Овърлод" да се превърне в база за всички операции през 1944 г., а „що се отнася до Турция, съмнявам се - посочва Сталин, - че тя ще влезе във войната. Тя няма да направи това, какъвто и натиск да ѝ окажем"[29]. В същото време Чърчил и Идън се стремят да насочват дискусията за Турция към съветското предложение от Московската конференция за незабавното ѝ влизане във войната.

Съветската делегация в Техеран по въпроса за Турция се поставя в комплицирано положение. Поставила вече въпроса за въвличането ѝ във войната, сега се стреми да го заобикаля и отклонява. Това дава повод на специалния пълномощник на президента на САЩ Х. Хопкинс при разго-

---

26 К о т е в, Н. България в английските военнополитически планове на Балканите (1943-1945), С., 1989, с.165 (Дисертация) - Военноисторическа библиотека. Авторът се позовава на P.R.O.F.O. 371/37161. На това място в публикуваните материали на Московската конференция има многоточие. (Вж. Московска конференция..., документ № 52 - из записа на разговора на председателя на Съвета на народните комисари на СССР Й. В. Сталин с министъра на външните работи на Великобритания А. Идън, с.233-242.)

27 Цит. по: Г у н е в, Г., И. И л ч е в, Уинстън Чърчил и..., с.208-209.

28 Техеранска конференция на ръководителите на трите съюзни държави - СССР, САЩ и Великобритания, 28 ноември - 1 декември 1943, С., 1984, с.107.

29 П а к т а м, с.109.

вора си с министрите на външните работи на СССР В. Молотов и на Великобритания А. Идън да изтъкне, че „инициативата по въпроса за привличането на Турция за участие във войната е на съветското правителство... А сега, след разговора с маршал Сталин, президентът има друго впечатление. От няколко повода той се убедил, че СССР няма особено желание да се въвлече Турция във войната. Маршал Сталин няколко пъти повтарял, че не ще можем да въвлечем Турция във войната, и нито веднъж не изтъквал необходимостта тя да участвува във войната."[30]

Молотов проявява дипломатическа гъвкавост, за да мотивира изменението на съветската позиция по отношение на Турция, като я обвързва с разговорите на Идън с министъра на външните работи на Турция Нюман в Кайро. На 30 ноември 1943 г. Идън се стреми да уточни какви изисквания ще трябва да се предявят към Турция в Кайро, когато посочва, „че ние трябва да искаме от турците да се намесят във войната против Германия". Сталин се намесва, като подчертава „именно срещу Германия - като прави характерен жест с десния си палец"[31].

Въпросът за въвличането на Турция във войната приключва след срещата на Рузвелт и Чърчил с турския президент Иньоню в Кайро. Не отбягва от Иньоню пределната сдържаност на американския президент на фона на срещата на огнената разпаленост на Чърчил. Не е неочаквано, че срещата завършва с неуспех[32].

Подробностите от разговорите са неизвестни за българското държавно и военно ръководство, но то долавя „интереса" на антихитлеристката коалиция към Турция. Затова въпросът за опасността от Турция и тенденциите в политиката ѝ сериозно занимава през зимата на 1944 г. българското държавно ръководство[33]. Успоредно с активните дипломатически сондажи се отделя внимание и на военното осигуряване на границата. Тук 2-ри корпус обаче не е „основна сила". Той по-скоро е основна сила в отбраната на Беломорския бряг.

С установяване на корпуса в района за отбрана се съгласуват много въпроси между Щаба на войската и германското командване „Е". В съгласие с българското, немското командване известява командира на 2-ри корпус, че в оперативно отношение корпусът за отбрана на беломорския бряг (включително и Халкидика) влиза в подчинение на германската група „Е"[34]. Германското командване определя и конкретна

30 *Техеранска конференция..., с.160.*

31 *Бережков, В. М. Страници от дипломатическата..., с.341; Техеранска конференция ..., с.171.*

32 *Гунев, Г., И. Илчев, Уинстън Чърчил..., с.219.*

33 *По-подробно вж. Тошкова, В. България и Третият райх..., с.160-172; същата: България в балканската политика..., с.192-260.*

34 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.90.*

задача на корпуса: „отбрана на македоно-тракийския бряг, включително островите Самотраки и Тасос, в сектора Халкидика - Дедеагач, включително последните“[35].

Границите на корпуса би трябвало да са „ясни“, но немското командване не изоставя опитите си да търси възможности за разширяване на полосата за отбрана на българските войски, като „западната граница на участъка се определя според развитието на военното положение от главното командване на германската група армии „Е“, но винаги в съгласие с българското командване“[36]. Независимо от това, при оценката на обстановката и отчитането на особеностите на местността се вижда, че е целесъобразно да се измести западната граница малко по на изток с цел едно по-надеждно обхващане от 7-а пехотна дивизия на югоизточната част на Халкидика и на Орфанския залив[37].

Това е незначителна корекция, но за нея се иска разрешение от щаба на германското командване Югоизтока. При изграждането на отбраната командването на групата армии „Е“ има право да уточнява изграждането на отбраната от 2-ри корпус. Когато тези въпроси са от оперативно значение, се изисква да бъдат съгласувани с щаба на българската войска[38]. Това налага да има надеждна връзка между трите звена - Щаба на войската, командването на 2-ри корпус и немското командване „Е“. За целта при щаба на 2-ри корпус по искане на немското командване се придава немски офицер за свръзка с помощен персонал, който прераства в щаб на свръзка и е непосредствено подчинен на групата армии „Е“. В същото време полковник Морчев - офицер за свръзка на Щаба на войската в щаба на групата армии „Е“, е натоварен да осъществява свръзката и с щаба на 2-ри корпус. Германското командване издава специално нареждане за работата и подчинеността на германския щаб за свръзка в корпуса[39].

С оперативното подчинение на 2-ри корпус на германското командване „Е“ не се засягат по никакъв начин българските суверенни права източно от р. Струма[40]. Този пункт е особено важен в заповедта на немското командване. И в този документ германското командване подчертава териториалната принадлежност на Беломорската област към България. Вследствие на това и митническите постове на българско-гръцката граница по р. Струма си остават и преминаването на границата се извършва с установените карти[41].

---

35 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.90.
36 Пак там.
37 Пак там, ф.60, оп.2, а.е.190, л.150.
38 Пак там, ф.319, оп.2, а.е.6, л.13.
39 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.191, л.31.
40 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.90.
41 Пак там, л.78, 79.

Седма пехотна дивизия, която до създаването на 2-ри корпус се намира в оперативно подчинение на германското командване „Е", излиза от негово подчинение. Дивизията обаче остава да действува извън българската територия. Това налага да се урегулират отношенията между 7-а пехотна дивизия, щаба на 2-ри корпус и германското командване „Е". Решава се всички въпроси да се разглеждат и разрешават, като се отнасят до командването на 2-ри корпус чрез българския офицер за свръзка в щаба на армейска група „Е"[42]. По този начин информацията минава през полковник Мирчев и Щабът на войската има възможност да е в течение на въпросите, поставяни от германското командване. Заедно с това Щабът на войската се съгласява германското командване „Е" да може да дава направо нареждания до 7-а пехотна дивизия, но само при предприемане на действия срещу партизаните, като за целта уведомява веднага командира на 2-ри корпус[43]. Това е продиктувано от разрастването на партизанското движение и съпротивителната борба в района. В същото време командването на корпуса изрично подчертава, че не е съгласно с привличането на подразделения на дивизията в акции за продължително време, а само временно, като частите още същия ден се връщат в гарнизоните[44]. По този начин се цели да бъдат ограничени възможностите за привличане на дивизията в акции срещу партизаните, още повече че силите ѝ са силно ограничени и групировката ѝ е избрана по такъв начин, че да осигурява най-важните пунктове от тила и шосето Сяр-Солун.

Главните усилия на корпуса са насочени към усъвършенстваване на изграждането на отбраната на беломорския бряг. На 15 декември 1943 г. командването на армейска група „Е" изпраща указания до щаба на 2-ри корпус за начина на изграждане и изискванията към отбраната на морския бряг, мястото на огневите средства за най-оптимално използване на огневите им възможности[45]. Отделя се специално внимание за уточняване на местата и подготовката за изграждане на минните полета съобразно схващанията на германското командване[46].

Тези указания са последвани от специална заповед на Главната квартира на немското командване от 6 януари 1944 г. до командването на Югоизтока и групата армии „Е" за отбраната на морския бряг. В заповедта главната квартира иска да се вземат бързи мерки за ускоряване изграждането на отбраната[47]. На 10 януари 1944 г. щабът на

42 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.90, л.71.
43 Пак там, л.102.
44 Пак там, л.105.
45 Пак там, л.154-155.
46 Пак там, ф.319, оп.2, а.е.9, л.1-2.
47 Пак там, а.е.6, л.162.

армейската група „Е“ изпраща заповед в този смисъл до 2-ри корпус. През цялата зима на 1944 г. се извършва усилено инженерно оборудване на Беломорието за отбрана. На тези въпроси отделя внимание и българското командване. На 5 януари 1944 г. Щабът на войската заповядва да се започне инженерно разузнаване. На практика се получава известно дублиране. Главното внимание се насочва в участъците на 16-а и 28-а пехотна дивизия. Това е продиктувано от прегрупирването на 16-а пехотна дивизия и заемането от 28-а пехотна дивизия на участъка за отбрана източно от р. Места. Командванията на 16-а и 28-а пехотна дивизия организират инженерно разузнаване за уточняване на местата за разрушения в случай на сполучлив десант от противника и преодоляване на главната съпротива на отбраната, изнесена на морския бряг.

Поради ограничените възможности за привеждане в изпълнение на цялостен и обширен план за разрушения, инженерното разузнаване се ограничава на линията Петрич - Неврокоп - Доспат и главно в районите Чаязи, Правище, Кавала, Гара Ангистра, Просечен, Драма, Рупел, Зърнево, Ксанти, Окчилар, Порто Лагос, Дедеагач, Гюмюрджина и Маказа[48]. След инженерното разузнаване се иска да бъде изработен план за обема на укрепителните работи, необходимото количество мини и взрив, местата за съхранението им, реда за изграждането на минните полета за преграждане на вероятните направления за настъпление от страна на противника, необходимите работници, техници и други. Планът трябва да бъде предоставен на 5 февруари 1944 г. за одобрение в Щаба на войската[49].

От българска страна не се бърза чак толкова с инженерното оборудване, докато от немска страна се отправят настойчиви искания за ускоряване на работата. Независимо от заповедта на командването на армейската група „Е“ от 10 януари 1944 г. от българска страна не се увеличават осезателно темповете на работа. В същото време през есента на 1943 и зимата на 1944 г. българското правителство предприема опити за разграничаване от Германия. Успоредно с тях се извършват сондажи за извеждане на страната от войната и излизане от безизходното международно положение. Всичко това се върши, като се полагат усилия да се съхрани обединението[50]. На българската дипломация все повече се възлагат и надежди за намиране на пътища за съхранение на съществуващия режим в България. Тези външнополитически стъпки на българското правителство рефлектират и върху

---

48 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.2, л.15.

49 Пак там, л.43.

50 По-подробно за тези „опити“ и „сондажи“ вж. Тошкова, В. България и Третият райх..., с.140-193; същата: България в балканската политика..., с.200-260; Божинов, В. Политическата криза в България през 1943-1944 г., С., 1957, с.26-73.

действията на военното командване. Надеждите и сондажите са едно, но за подобни „опити" във военната област е трудно на този етап да се изявят. На българската армия се разчита от немското командване за прикритие на южния фланг на немските войски воюващи на Източния фронт.

И при така сложилата се ситуация военното гледище се подчинява на политическото. В тази връзка по покана на началник-щаба на българската войска генерал-лейтенант Лукаш на 18 януари 1944 г. в София пристига представител на германската главна квартира - началникът на командния щаб генерал-лейтенант Варлимон. На 19 януари се провежда конференция, на която присъстват от българска страна генерал Лукаш, помощник началник-щаба генерал-майор Янчулев и началника на оперативния отдел при Щаба на войската полковник Ив. Попов; от германска - генерал Варлимон и германския военен аташе в София генерал-майор Геде.

От оценката, която генерал Варлимон дава на политико-стратегическото положение, е видно, че германците са преминали към стратегическа отбрана по всички фронтове. Най-голямото им внимание е насочено към подготовката за посрещане и бързо справяне с намерението на англо-американците за откриване на втори фронт в Западна Европа. Според сведенията на германското командване англо-американците ще се опитат през пролетта на 1944 г. да стоварят на източния бряг на Ламанша около 60-70 пехотни дивизии и бронетанкови сили подкрепяни от силен морски и въздушен флот. Този десант вероятно ще бъде придружен от други - по останалите фронтове, едновременно с което ще продължи и съветската офанзива на Източния фронт[51].

От изявлението на генерал Варлимон е видно, че германското главно командване е запознато с решенията на „голямата тройка" в Техеран[52]. От изложението му може да се заключи, че немското командване има адекватна оценка на обстановката на театрите на военните действия, но не е в състояние ефективно да противодействува поради липсата на необходимите сили и средства.

---

51 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.44-45.

52 Б е р е ж к о в, В.М. Страници от дипломатическата..., с.330-333. Тук авторът излага информация и виждането си за германския платен агент Юлиас Базна, камериер на английския посланик в Анкара сър Нечбъл-Хюгесън, който преснима резюметата на решенията, взети от Техеранската конференция изпратени до английския посланик. В нея има и точни сведения за оперативните планове на съюзниците. Тази информация за намеренията на съюзниците генерал Варлимон излага и пред генерал Лукаш. Затова не е много издържано схващането на В. М. Бережков, че „ръководството на вермахта, изглежда изобщо не е използвало тези документи в оперативните си разработки, а може дори да не е знаело за тях". (с.333) Затова причините за изненадата в германското командване около англо-американското нахлуване на 6 юни 1944 г. трябва да се търсят другаде.

За щаба на българската войска е от първостепенно значение обстановката в Източното Средиземноморие и евентуални действия срещу Балканите. Според Варлимон оперативният театър в Италия дава възможност на германците да отбраняват полуострова със значително по-малко сили, което те успешно провеждат[53]. Според оценката на германското командване англо-американците могат да предприемат действия срещу Балканите или през адриатическия или през беломорския бряг. За действия през адриатическия бряг най-вероятно е да се използват силите, които се намират в Западното Средиземноморие[54]. Ако се предприемат подобни действия би поставило в зависимост изпълнението на решението на съюзниците за откриване на Втори фронт в Западна Европа.

Въпросът за десант в района на Адриатическо море се разглежда и на конференцията в Техеран. Той е важен елемент в плана на Чърчил. Сталин заема твърда позиция и отстоява становището, че „за база на всички операции през 1944 г. да бъде взета операцията „Овърлорд"[55]. Това затруднява намеренията на Чърчил, но не го отказва от плановете му.

Още от Кайро Чърчил изпраща на Рузвелт телеграма, в която предлага да се отложи с 3-4 седмици операция „Овърлорд", за да се използват десантните средства в района на Егейско море и о-в Родос за придвижване към Балканите. Президентът твърдо държи на постигнатото в Техеран споразумение за сроковете на нахлуване в Северна Франция. На 28 декември 1943 г. той изпраща телеграма на Чърчил, в която се подчертава: „Като имам предвид съветско-британско-американското споразумение, постигнато в Техеран, аз не мога да дам съгласието си, без одобрението на Сталин, за използване на силите или средствата на което и да е друго място, защото това може да забави или навреди на операциите „Овърлорд" или „Анвил".[56]

Все пак британският премиер постига нещичко. Американците се съгласяват да задържат значителен брой десантни кораби в Средиземно море. Това открива възможност за разгръщане на операции в Егейско море[57]. Не без основание е оценката на възможните действия на съюзниците в Източното Средиземноморие и направения извод от генерал Варлимон, че „най-голяма вероятност има обаче за действие през Додеканезите към Беломорска Тракия"[58].

---

53 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.46.
54 Пак там, л.47.
55 Техеранска конференция..., с.109.
56 Бережков, В. М. Страници от дипломатическата..., с.380-381.
57 Пак там, с.381.
58 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.47.

Впечатленията, с които остава българската делегация, са че „1. германците дават тежест на усилията си за подготовка за посрещане откриването на втори фронт в Западна Европа; 2. за сега те не могат да ни подпомогнат нито с пехотни, нито с въздушни сили. 3. препоръчват ни да разчитаме на собствените си сили, да се повдигне борческия дух на българския народ, чрез което да се респектират намеренията и на англосаксонците и на Турция за евентуални техни действия срещу България и изобщо срещу Балканите. 4. устно обещаната подкрепа, във връзка с оперативния план „Симеон" (валиден при евентуална война с Турция - бел.Д.Й.) остава в сила."[59]

След конференцията в българските управляващи среди се затвърждава становището, че Берлин не е в състояние да приложи на практика реален план за благоприятни изменения на обстановката по фронтовете. В същото време на 17 януари 1944 г. радио Лондон предава: „Съюзническите правителства отправят строго предупреждение към българския народ. Ако той не престане да помага на Германия, ако не се откаже от съюза с нея, ако не отзове войските си и не капитулира, той ще се смята като съюзник на Германия."[60]

Това подтиква българските управляващи среди по-интензивно да проучват тенденциите в международните отношения и да активизират опитите за контакти със САЩ с надежда да печелят време и да заложат на най-силната карта, без да вземат пряко участие във войната независимо на чия страна[61]. Засилването на българската дипломатическа активност е неприятна за Берлин. Рибентроп задължава Бекерле да направи и съответните предупреждения, като препоръча на българския външен министър да нареди да бъдат прекратени незабавно тези връзки[62].

Германците упражняват въздействие и по военна линия. На 29 януари 1944 г. командването на армейска група „Е" изпраща нова заповед относно инженерното осигуряване на разрушителните работи и изграждането на отбраната от 2-ри корпус. Изисква се подготвителните работи да започнат веднага и да завършат до 31 март 1944 година[63].

Тези нови изисквания на немското командване към 2-ри корпус са съчетани с подобни искания към българското командване, продиктувани от непосредствената опасност за десант (според немското разузнаване), който противникът подготвял в Егейското пространство. По повод на тази заповед Щабът на войската на 31 януари изпраща специ-

---

59 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.51.
60 Филов, Б. Дневник, С., 1990, с.659.
61 Тошкова, В. България и Третият райх..., с.164.
62 Пак там, с.165.
63 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.2, л.43-49.

ална шифрограма, с която се изисква повишаване на бойната готовност от 2-ри корпус. Командирът на корпуса веднага взема решение войските да заемат районите за отбрана[64].

Във военната област българската страна е принудена да се съобразява с немските изисквания. Едно незачитане и неизпълнение на заповедите и указанията им е равносилно на противопоставяне на Германия, което на този етап е недопустимо. От друга страна, неясните перспективи на засилващата се българска дипломатическа активност и сложилата се военнополитическа обстановка на Балканите заставят българското държавно и военно ръководство да изграждат отбраната с главно внимание откъм Турция и на беломорския бряг.

Поведението на Турция внимателно се следи от българските управляващи кръгове. От българският пълномощен министър в Анкара Н. Балабанов се изисква да проучи настроенията в Турция за намеса във войната. На 29 януари Балабанов докладва пред правителството, че за турските управляващи кръгове Германия е загубила войната безвъзвратно. Турското правителство е против участието на Турция във войната, че то няма аспирации към България и прави всичко възможно за да не бъде въвлечена страната във военни действия[65].

Тази информация е благоприятна за българското правителство и стимулира стремежите му за разграничаване от Берлин. „Основен принцип и за двете страни остава избягването на пряко участие във войната.“[66].

Линията на поведение на българското правителство, разграничаваща се от тази на Хитлер спрямо Турция непосредствено заплашваща югоизточната граница на България предизвиква раздразнение в Берлин и съответно реакцията на Хитлер. На 1 февруари 1944 г. той изпраща писмо до княз Кирил, в което изразява съмнение, че Турция ще издържи на съюзническия натиск за влизане във войната. С оглед очакваната от него операция на англо-американските войски през Турция едновременно с военните действия през Егейските острови към Тракия или към Солун мотивира необходимостта от ускорена подготовка на Балканския полуостров в оперативно и снабдително отношение. Във връзка с това предлага командването на Балканския оперативен театър да се поеме от командващия армейската група „F“ генерал-фелдмаршал фон Вайкс[67].

Настойчивите искания, които по същество представляват натиск от

---

64 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.6, л.145, 146.

65 Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.166-167.

66 П а к т а м, с.167.

67 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.44; Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.168; Ф и л о в, Б. Дневник, с.660-661.

страна на немското командване, не са случайни. Те не могат да се разглеждат изолирано от общата военнополитическа обстановка, включително и от „опитите на българското правителство за разграничаване от Берлин“[68], които рефлектират както върху задачите, изпълнявани от българските войски, така и върху обществено-политическия живот в Беломорието.

На 10 януари 1944 г. Министерският съвет взема решение да се преустановят учебните занятия до края на учебната година за всички училища в страната[69]. То е взето, за да може да стане по-пълно и по-редовно евакуирането на населението от застрашените от въздушни нападения градове. В Беломорската област бомбардировки не се извършват. Прекратяването на учебните занятия оказва отрицателно влияние върху обществено-политическия живот и засилва още повече „духа“ на гръцкото население и това с турцизирано съзнание[70]. Едва ли обаче това е решаващо за подобни настроения сред населението. Причините за повишаване на духа му трябва да се търсят много по-дълбоко. В началото на 1944 г. ясно се очертава перспективата за изхода от войната. Това определено се разбира както от гръцкото, така и от българското население. Вече е прекъснат притокът на българи заселници, понеже няма желаещи. Забелязва се обратна тенденция, като през пролетта на 1944 г. тази тенденция обхваща най-напред „стопанските категории, които започват да ликвидират предприятията си и бързат да се настанят на по-сигурни места някъде в старите предели на страната“[71].

Най-силно влияние за повишаване на духа на гръцкото население оказва разгръщането на съпротивителната борба в Гърция. ЕЛАС през зимата на 1944 г. вече контролира близо две трети от територията на страната. ЦК на ЕАМ на 14 декември 1943 г. прави предложение до правителството в Кайро и до водачите на старите буржоазни партии за образуване на правителството на националното единство, но то не е прието. На 10 март 1944 г. в свободните зони е образуван Временен комитет на националното освобождение (ПЕЕА), която представлява временно правителство на свободна Гърция, съставено от ЕАМ под ръководството на ГКП. На 16 март 1944 г. членовете на ПЕЕА отново отправят подобно предложение[72].

Именно развитието на военнополитическата обстановка и съпротивителната борба в Гърция са главните фактори, които влияят върху настроението на населението в района. В същото време съпротивител-

---

68 За тези „опити“ по-подробно вж. Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.163-181.
69 Целокупна България, № 785, 14 януари 1944.
70 ЦДИА, ф.177, оп.8, а.е.47, л.12.
71 П а к т а м, л.14.
72 Щ е р е в, П. Офицерски корпус в политическия..., с.140-141.

ната борба в Беломорската област е доста „анемична". В донесение от 6 януари 1944 г. областният училищен инспектор Г. Налбантов пише до министъра на просветата: „явленията на шумкарство, нелегални чети и пр. не са много често наблюдавани, както в другите краища на страната... Съществуват отделни чети в Саръшабанско, Правищенско, Драмско и др., които обаче най-често нападат, ограбват, малтретират предимно свои хора, които те считат, че са в някаква услуга на българската власт."[73]

Военнополитическата обстановка дава отражение и върху българската външна политика по териториалните въпроси и перспективите за мирното им урегулиране. На 1 март 1944 г. министърът на външните работи Димитър Шишманов възлага на пълномощния министър д-р Дечко Караджов задачата да оглави учредената Комисия за подготовка на мира. Поставя се началото на подготовката за защита на българските интереси при уреждане на бъдещия мир[74]. Комисията не разгръща широка дейност по-скоро по субективни, отколкото по обективни причини, но по искане на регентите представя план за подготовката на защита интересите на България.

Очаква се българската външна политика да бъде изправена пред три алтернативни обстановки: победа на Германия, мир по споразумение между Германия и съюзниците и победа на съюзниците, като дейността на комисията да се основава на етническа, историческа и юридическа аргументация[75]. Едва ли при победа на Германия ще е необходима предварителна подготовка за присъединените земи. Ясно е, че ще трябва да се устояват българските интереси при победа на съюзниците.

Независимо от предприетите опити във външната политика на българското правителство за разграничаване от Берлин, във военните инстанции продължава линията на военно сътрудничество с германците, изразяваща се главно в подготовка за отразяване на противников десант. Немското командване се стреми да стовари отбраната на полуострова колкото се може повече на българската армия. Темповете на инженерното оборудване на полосата, заета от 2-ри корпус, са незадоволителни за немското командване. В щаба на армейска група „Е" се оформя становището, че „липсата на началник по инженерната част в корпуса води до занемаряване на изграждането на неговия район, например изграждането на позицията, заграждения, поставянето на мини, изграждането на мостове. В това

73 ЦДИА, ф.177, оп.8, а.е.47, л.10.

74 Крумовски, С. Възстановяване на българския Беломорски излаз и външнополитическите условия за отстояването му (май 1941 - септември 1944 г.) - Военноисторически сборник, 1990, № 4, с.137.

75 Пак там.

отношение е недостатъчно влиянието на щаба на бреговата охрана. Срочно пристигане на немски части е много наложително"[76]. това изисква немското командване да усили германския щаб за свръзка при щаба на 2-ри корпус с един инженерен офицер за оказване на съдействие при оборудването и организирането на отбраната[77].

В същото време възможностите на немското командване за осигуряване на 2-ри корпус с необходимите средства и подпомагането му в изграждането на отбраната все повече се ограничават. Това е една от основните причини, за да не се завърши изработването на препятствията и подготовката за разрушения до 31 март 1944 година. На 1 април командирът на 28-а пехотна дивизия моли командирът на 2-ри корпус за „бързо отпускане на материалите и удължаване на срока с още 15 дни"[78].

Към 31 март 1944 г., когато трябва да е готова отбраната за отразяване на противников десант, 2-ри корпус разполага с 58 528 души личен състав[79]. Той е почти непроменен от създаването му. С тези сили се планира да бъде отбранявана заетата от него полоса.

На 17 март 1944 г. в София се срещат и водят разговори за българските войски в Гърция командващият немските войски в Беломорието генерал Пфлугард и началникът на оперативния отдел на Германската военна мисия в България подполковник фон Завадски. Изводът, който правят, е, че обстановката в района се изостря[80]. Оценката като цяло е правилна, но анализът е едностранчив. Те не отчитат, или по-скоро не са склонни да отчетат някои фактори, влияещи за „дестабилизиране" на обстановката. Както в цяла Гърция, така и в Македония съпротивителната борба през зимата и пролетта на 1944 г. придобива голям размах. В Западна Македония действа 9-а дивизия с 4500 човека, а в Централна Македония - 10-а дивизия на ЕЛАС с 5000 човека[81].

В същото време и гръцкият национализъм взема още по-големи размери в Централна и Западна Македония. Българите, които са проявили и проявяват българската си национална принадлежност, са подложени не само на тормоз и издевателства, но зачестяват и случаите на физическа саморазправа с тях[82]. В отделни села, като в с. Андитания,

---

76 Немски архивни материали относно участието на немската войскова групировка на Балканите по време на Втората световна война. - Военноисторическа библиотека, л.70.

77 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.190, л.143.

78 Пак там, ф.319, оп.2, а.е.2, л.93.

79 Пак там, ф.9, оп.4, а.е.36, л.5.

80 Вълков, Г., С. Нойков, Българо-германските военни отношения май 1941 - септември 1944 г. (По документи на Германската военна мисия в България). - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.34, 1982, с.37.

81 История на националната съпротива на Гърция..., с.240.

82 ЦВА, ф.23, оп.1, а.е.795, л.69.

гръцките националисти предприемат мерки за събиране на цялото българско население, за да му „говорят“. Българите, като знаят какво ги очаква и в резултат на засилените репресии върху тях, започват да бягат към Солун, Кукуш или на север в пределите на България[83]. Германското командване има информация за тези случаи, но е „принудено да попася това, все с оглед на запазване на спокойствието в тази част на Балканите“[84].

България се стреми към съхраняване на етническите дадености и защита на българите намиращи се извън границите на държавата. Нетърпимата за сънародниците ни обстановка в Югозападна Македония принуждава командирите на 15-а и 17-а дивизия, без съгласие на немското командване, да въведат отделни части, за да защитят българите в Македония останали под гръцка власт. В разговорите си генерал Пфлугард и подполковник фон Завадски констатират, че „отношенията с българската 7-а пехотна дивизия... са добри. Не така стои въпросът с полковете на 15-а и 17-а дивизия“[85]. Особено големи грижи, според генерал Пфлугард, им създава командирът на 15-а пехотна дивизия генерал Иван Маринов, който не иска да изтегли някои части на дивизията от Егея, където по думите на немския генерал „уж те защитават българското население“, а там бил район на действие на германските войски.

Генерал Пфлугард е дошъл в София преди всичко да обсъжда с българското командване въпросите по отбраната на беломорския бряг. Те са предмет на разговор на 19 март 1944 г. между него и началник-щаба на българската войска генерал-лейтенант Лукаш. При разговорите се уеднаквяват оперативните и тактическите схващания по водене на бойните действия в района на 2-ри корпус[86]. Главното внимание се насочва към недопускане на стоварването на десант. Обсъждат се начините за провеждане на контраудари за отхвърляне на успешно стоварени десанти, а също така и подготовката за извършване на разрушения с цел да се преградят направленията, удобни за провеждане в случай на успешен десант на настъпателна операция към вътрешността на страната. Като най-вероятни места за извършване на десант се очакват районите на Кавалския и Орфанийския залив[87].

След проведените разговори на 29 март 1944 г. командването на армейска група „Е“ издава специална заповед относно бреговата

---

83 ЦВА, ф.60, оп.2, а.е.170, л.89.
84 ЦВА, ф.26, оп.1, а.е.897, л.5.
85 Вълков, Г., С. Нойков. Пос.съч., с.37.
86 Немски архивни материали..., л.29.
87 Немски архивни материали..., л.29.

отбрана[88]. Немското командване се стреми да се ускори изграждането ѝ в района, зает от 2-ри корпус. То изисква да се проявява особено внимание на „ешелонирането на отбраната". Главната съпротивителна линия си остава морския бряг, но същевременно се изисква да се засили изграждането на укрепления и в дълбочина, както и планирането на контраудари за отхвърляне на десантирал противник[89].

Немското командване, като отчита липсата на боен опит в българската войска, дава подробни указания и за воденето на отбранителния бой[90].

Щабът на 2-ри корпус веднага пристъпва към организиране на изпълнение на получената заповед от командването на армейската група „Е"[91]. Ускорява се изграждането на отбраната съобразно с немските изисквания. Отделя се внимание за повишаване на знанията на командния състав за воденето на боя по германския боен опит. Същевременно се вземат мерки и за ускорено обучение на редовия състав за поставяне и устройване на мини полета[92].

В същото време Щабът на войската прави оценка на възможностите и голямото англо-американско въздушно превъзходство. Отчитат се ограничените възможности на българската противовъздушна отбрана и невъзможността за очакване на подкрепа от германска страна. Още на 18 януари 1944 г. генерал-лейтенант Варлимон заявява, че „па въздушна подкрепа, освен дадената вече такава, от Германия вече не може да се разчита, тъй като и самата тя има голяма нужда от въздушни сили"[93]. При тази обстановка Щабът на войската смята, че при извършване на мобилизация за подвеждане на резерви за отразяване на десант съобщителната мрежа, мобилизацията и съсредоточаването на българската войска ще бъдат извънредно затруднени, а може би и напълно разстроени. Ето защо се предвижда да се подготвят за самостоятелни бойни действия войските, съсредоточени в Беломорието и Македония. Щабът на войската предвижда при непосредствена опасност от десант да се извърши скрита мобилизация, която да изпревари противниковия въздушен удар, предхождащ извършването на десант от противника[94].

Военнополитическото положение на България през пролетта на 1944 г. бързо се влошава. Българското правителство се показва

---

88 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.9, л.24.
89 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.9, л.25.
90 Пак там, л.26.
91 Пак там, л.29-34.
92 Пак там, л.36-42.
93 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.50.
94 Пак там, а.е.282, л.51-53.

неспособно да извърши промяна във външнополитическата ориентация, за да търси спасителен път за България. То не можа да ориентира страната към единствено разумния и справедлив изход - за откъсване от Германия и приобщаване към антихитлеристката коалиция. В разрез с интересите на българския народ, независимо че се правеха опити за разграничаване от Германия, правителството продължаваше политиката България да бъде сателит на фашистка Германия.

С оглед на „общата политико-стратегическа обстановка" на 22 април със заповед № IV М-317 българското командване нарежда да се пристъпи към постепенна мобилизация на българската армия[95]. Тя се извършва преди всичко под германски натиск. Независимо, че във външнополитическите си контакти българското правителство прави опити да се изплъзне от хитлеристката опека,[96] във военната област то е застававено да изпълнява задачи произтичащи от немските стратегически планове по осигуряване на отбраната на беломорския бряг. В края на зимата и през пролетта на 1944 по думите на генерал-лейтенант Варлимон „най-голямо внимание е насочено към подготовката за посрещане на англо-американците и бързо справяне с намерението им за откриване на втори фронт... такъв те сигурно ще се опитат да открият в Западна Европа"[97]. По оценка на немското командване в района на Балканите най-голямата вероятност за противников десант е към Беломорска Тракия[98]. Независимо от това германското командване е затруднено и не е в състояние да подпомага ефикасно България. Напротив то се стреми да увеличи ангажираността на българската армия в отбраната на полуострова. Не случайно се упражнява натиск от германска страна към България за изграждане на отбраната на беломорския бряг и извършване на мобилизация, за да се разполага с готови сили за подвеждане към застрашените участъци. През февруари-март в района на Гърция, без българската 7-а пехотна дивизия, германците разполагат с 19 пехотни полка с по 2-3 пехотни дружини, които се равняват на около 6 пехотни дивизии и то със силно намален състав[99]. На гръцките острови немското командване разполага и планира да ги отбранява с една моторизирана и две пехотни дивизии, един бронирам полк, 35 укрепителни пехотни дружини, една щурмова батарея и 139 брегови батареи[100] или общо германско-българските сили, съсредоточени за

95 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.65.
96 Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.163-181.
97 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.44.
98 П а к т а м, л.47.
99 П а к т а м, а.е.191, л.51.
100ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.191, л.88-89.

отразяване на противников десант на беломорския бряг, възлизат на около 12-14 и то непопълнени дивизии. В същото време в Източното Средиземноморие „англо-американците разполагат с около 25 дивизии и достатъчно морски средства“[101].

В резултат на настъплението на съветските войски, несигурното положение на Турция и англо-американското превъзходство в Източното Средиземноморие се създава неблагоприятна за Германия обстановка. Това заставя германското главно командване да търси възможности да осигурява южния фланг на немските войски, воюващи на Източния фронт. През пролетта на 1944 г. все повече се разчита за това на българската войска и преди всичко на усилването на 2-ри корпус, отбраняващ беломорския бряг. В същото време „през втората половина на управлението на кабинета на Божилов се открояват по-ясно тенденциите за отслабване на зависимостта на неговата външна политика от Германия“[102]. При тази обстановка немското държавно и военно ръководство взема мерки да засили „опеката“ си над българската армия. Преди всичко немците се опитват да наложат промени в командния състав на българската армия. Успоредно с това обаче през май 1944 г. германското командване, за да има възможност за непосредствено влияние върху българското командване, създава длъжността германски генерал при Главното командване на българските въоръжени сили. За нейното заемане се спират на генерал Шнекенбургер[103]. Той трябва да служи като офицер за свръзка между Главното командване на вермахта и българския Щаб на войската и същевременно като командващ разположените в България германски войски.

Българското командване, като се страхува от евентуална реакция особено от Турция, настоява генерал Шнекенбургер да развива дейността си под друга форма. Тогава се решава от германското командване да се измени длъжността му в началник на Германската военна мисия в България[104]. По този начин чрез създадената мисия се засилва немската опека над българската армия в стратегическата отбрана на Балканите.

На 14 май 1944 г. се извършват нови назначения в българската армия. Германската военна мисия в България ги преценява като „една концентрация на силите в интерес на Германия“[105]. Това засяга и командването на 2-ри корпус. Командирът на корпуса генерал

101 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.191, а.е.103, л.47.
102 Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.173.
103 Н о р р е, Н.-J. Op. cit., S. 155.
104 Н о р р е, Н.-J. Op. cit., S. 155.
105 В ъ л к о в, Г., С. П о й к о в, Пос.съч., с.42.

Трифонов е назначен за началник на щаба на българската войска, а на негово място е назначен генерал-майор Сираков. Генерал Трифонов, досегашен командир на 2-ри корпус, се характеризира от германската страна като енергичен и от него се очаква да активизира действията срещу разрастващата се съпротивителна борба в страната. От друга страна, като умен и дори хитър човек, от него се очаква една по-добра съгласуваност с тактиката на политическото ръководство[106]. Именно към такива личности се ориентира българската буржоазия в лицето на правителството на Божилов, когато „създава предпоставките за подготовката на завой в българската външна политика през следващите месеци"[107]. Не е случаен и изборът на генерал Сираков и назначаването му за командир на 2-ри корпус. Според оценката на германската военна мисия той е от генералите „стопроцентови германофили, поддържащи германските интереси"[108]. За командира на корпуса, заемащ важно място във военностратегическите планове на Германия на Балканите, е необходим именно такъв офицер, ползващ се с германското доверие. В същото време генерал Сираков с внимателно оценен и от българското командване. С встъпването си в длъжност той веднага пристъпва към цялостно изучаване на състоянието на отбраната в областта и борбата срещу партизанското движение. Една от първите му стъпки е насочена „за поддържане на реда в областта". На 25 май 1944 г. генерал Сираков издава и първата си писмена заповед, с която цели да се засили борбата с партизанското движение. Като се основава на министерско постановление № 30 от 28 април 1944 г., с което на войската се „възлага" съвместно с жандармерията и полицията да води борба с партизанските групи, още в началото на заповедта генерал Сираков посочва, че „в подчинение на войската, респективно на него влизат жандармерийските дружини, полицията и всички държавни, общински и областни организации, средства и органи"[109]. Заповедта се характеризира с решителността и непримиримостта, които генерал Сираков изисква от силите, поставени в негово разположение и подчинение за водене на борбата срещу съпротивителното движение в района[110].

На 30 май 1944 г. генерал Сираков разпорежда на 28-а пехотна дивизия „да подготви 6-и конен полк за действие като дивизионен резерв и да се разположи със силна бойна група по поддържане на

106 Пак там.
107 Тошкова, В. България и Третият райх..., с.181.
108 Вълков, Г., С. Нойков, Пос.съч., с.42.
109 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.21, л.1.
110 Пак там, л.1-3.

реда в дивизионния участък“[111]. Полкът се изнася в района на Гюмюрджина и в близките села южно от града за борба срещу все по-често проникващите партизани от „неутралната зона“.

*

Периодът декември 1943 - май 1944 г. е характерен за българското военнополитическо присъствие в района с това, че българските войски се развръщат и достигат най-голямата си численост от присъединяването на Беломорието към България. Това не е случайно. Причината е засилването на външните функции на българската армия. Това се извършва както под германски натиск, така и по преценка на българското командване за необходимостта от прикритие на държавните граници на страната.

В практическата си дейност българското командване отдели все по-голямо внимание на усъвършенстването отбраната на Беломорската област. Седма пехотна дивизия се насочва все повече за изпълнение на задачи по отбраната на морския бряг и се ограничават немските искания за привличане на подразделенията ѝ в наказателни операции срещу съпротивителното движение в района.

Българското военнополитическо присъствие и обстановката в района са под влиянието на военнополитическата обстановка, в която се намира страната. Българското правителство провежда последователна политика към Беломорието и се отнася към него като неразделна част от България. В същото време изменението на военнополитическата обстановка в света и на Балканите влияе върху обществено-политическия живот в областта и перспективите относно нейното бъдеще.

Чърчил продължава да отстоява политическата си линия по отношение на Източното Средиземноморие и Балканите. Става дума за стратегически разположените гръцки острови Лерос, Кос и Родос, завземането на които би показало на Турция, че Великобритания сериозно се готви за военна кампания на Балканите и да натежи на колебливите везни на турското ръководство решително към британската кауза. Респективно пък българското правителство търси възможност за промяна на своята политика. Всичко това рефлектира върху настроението на населението и обстановката в областта.

Смяната на командуването на корпуса съвпада с правителствената криза в България. В същото време в началото на май 1944 г. правителството на САЩ и Великобритания се споразумяват и реша-

---

111ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.21, л.5

ват да предупредят съветското ръководство, че досегашните граници на Югославия и Гърция трябва да се възстановят.[112]

Тези по същество „случайни" фактори оказват влияние върху засилването на динамиката на процесите в Беломорието през следващите месеци.

[112] Т о ш к о в а, В. България в балканската политика..., с.259.

ШЕСТА ГЛАВА

ВТОРИ КОРПУС И ПРЕКЪСВАНЕ НА БЪЛГАРСКО-ГЕРМАНСКОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО В БЕЛОМОРИЕТО
(юни - 9 септември 1944 г.)

Краят на пролетта и лятото на 1944 г. е изключително тежък период за хитлеро-фашисткия блок. Откриването на дългоочакваният Втори фронт на 6 юни и настъплението на Червената армия силно влошават военнополитическото състояние на Германия.

Обстановката на Балканите започва също бързо да се влошава и това се отразява на задачите, изпълнявани от 2-ри корпус и на българско-германското военнополитическо сътрудничество в Беломорието. В началото на юли германското командване оценява вероятността от противникови „операции в района на Егея" в зависимост от „благоразположението" на Турция. В информация на немското разузнаване до командването Югоизтока се посочва, че засега не може да се прецени дали е поставено като оперативна цел нахлуването в Егейските води. Операцията през Тракия ще изисква повече сили, отколкото досега, а всичко това кара съюзниците да настояват за участието на Турция. От това следва, че е по-вероятно противникът да планира завземането на североизточните острови на Гърция чрез нахлуване в Егея"[1].

Немското командване вижда причините за недостатъчната информация за плановете на съюзниците в района в работата на немските разузнавателни органи. Като „предпоставка за скорошно изясняване на ситуацията и точно определяне на противниковите намерения" то смята подобряването на дейността на разузнаването[2]. Поставена е задача на разузнавателните органи да изяснят „въпроса за съвместната дейност на английските и турските въоръжени сили"[3]. В същото време се изисква от войските да ускорят подготовката си за отразяване на противников десант.

---

1 NAUS, T-311, Roll 195, ls. 828.
2 Ibidem, ls. 829.
3 Ibidem.

Българското командване от своя страна се стреми също да си изясни обстановката, в това число и с какви сили немците разполагат в Гърция и в района на Солун, за да се посрещнат в района възможни „евентуалности". За целта командването изисква от полковник Мирчев - офицер за свръзка на Щаба на войската при немското командване в Солун, да събере сведения за състава, организацията и разположението на немските войски. Независимо че германците пазят в тайна състава на своите сили, той все пак успява да набере информация и на 26 май представя исканите сведения. Те никак не са успокоителни за българското командване. Според него общо на полуострова и островите германците разполагат със седем непълни дивизии общо с 18 непопълнени полка[4]. Освен тях в района има немска група армии „Е", но на практика тя разполага с три полка с общо 7 непопълнени дружини, които изпълняват и административни функции. Наличните немски сили са незначителни, а въздушните войски са също крайно недостатъчни, нямат постоянен състав и често се прехвърлят съобразно изискванията на обстановката[5].

За поддържане на реда и за нуждите на военното командване германците разполагат с една полицейска дивизия от два полка, един отделен полк и един полк за административни нужди[6].

Постоянната необходимост от немски войски, преди всичко за Източния фронт, принуждава Главното командване на вермахта постоянно да изтегля подразделения и части от формированията на Балканите. Няма покритие между наименованието на немските формирования, разположени на гръцка територия и реалното им съдържание. Немските сили са ограничени не само за отбрана, но и за борба срещу разрастващото се партизанско движение. Не навсякъде брегова ивица се охранява надеждно, което позволява почти безпрепятствено снабдяване на партизаните западно от Струма и в неутралната зона чрез англо-американски кораби и подводници[7].

В същото време българското командване продължава да укрепва областта срещу евентуален десант на противника. Това се извършва не без немски натиск. Новият командир на корпуса генерал Сираков развива активна дейност в това направление. На 5 юни той отдава специална поверителна заповед за организиране на отбраната на населените места[8]. С нея цели да се създаде по-голяма устойчивост на отбраната главно в тила при противников пробив, въздушни стоварвания или въоръжено въстание. За целта населените места се разделят на две

---

4 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.192, л.71.*
5 *Пак там.*
6 *Пак там.*
7 *Пак там, ф.319, оп.2, а.е.22, л.7.*
8 *Пак там, л.19-23.*

категории. Първата категория са селищата, влизащи в първата съпротивителна позиция. Това са населени места, разположени за отбрана от съответните командири на бойни участъци[9]. Втората категория са селищата в тила. Те от своя страна се подразделят също на две групи. В първата група подлежат на организиране за отбрана на всички населени места, където има разположени войскови части на постоянна стоянка като допълнителни части, гранични, въздушни, морски и трудови части. Тези населени места се подготвят за кръгова и постоянна отбрана. Втората група са населените места, заети временно от дивизионните или полкови резерви, които са организирани за временна отбрана главно срещу въздушните стоварвания или въстаници[10], като се има предвид, че при бойни действия тези резерви ще напуснат населените места и ще изпълняват своите бойни задачи.

С тази заповед по същество генерал Сираков поставя във военна обстановка Беломорската област. За организиране на отбраната той предоставя на всеки началник на гарнизон всички части на войската, полицейските формирования, всички въоръжени длъжностни лица и всички българи, годни да носят оръжие. Следователно, всички българи при опасност се поставят в разположение и на разпореждане на войската. Те се организират в дежурни местни части за отбрана на населените места, за охрана на складовете и запазване на реда. Въвеждат се степени за бойно използване, редът за овладяване и действия на различните формирования. Създава се организация за водене на боя за отбрана на областта и ешелониране дълбочината на отбраната. При получаване на сигнал за „Пълна бойна готовност" всички граждански учреждения следва да прекратят работата с изключение на онези служби, които са необходими за осигуряване на бойните действия в населеното място като телефонисти, телеграфисти, болници и пр. и да заемат районите за бойно използване[11].

За инженерно оборудване на отбраната на населените места се използват войсковите командири и войсковите части главно като ръководител и за специални задачи, а за общите работи се използва местното мъжко население[12]. Тази заповед не задължава 7-а пехотна дивизия да организира отбраната на населените места. Това е дело на немското командване. Заповедта се изпраща на командването на дивизията за сведение.

За изграждане на отбраната на 7-а дивизия в дълбочина и осигуря-

9 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.192, л.19.*
10 *Пак там, л.20.*
11 *Пак там, л.21.*
12 *Пак там, л.22.*

ване на тила ѝ се изпълняват разпорежданията и на командването на немската корпусна група в Солун[13].

Заповедта на генерал Сираков се изпраща както до всички войскови формирования, така и до областния управител, областния полицейски началник и до околийските управители. За непосредствени отговорници по организиране на отбраната в дълбочина се назначават командирите на 16-а и 28-а пехотна дивизия. Към 20 юни в резултат на взетите мерки за привличане за нуждите на отбраната на българите, заети в административното управление и по тиловите войскови формирования, се осигуряват допълнително 16 944 въоръжени лица. Те са формирани във взводове, роти и дружини в зависимост от особеностите на населеното място на обектите за охрана и за усилване на отбраната на областта в дълбочина. От тях 10 839 души са в участъка на 16-а пехотна дивизия и 6105 души - в района на 28-а пехотна дивизия. Най-голямо внимание се отделя на градовете Ксанти, Кавала, Дедеагач, Драма и Сяр[14].

В същото време немското командване „Е" със специални указания от 9 юни 1944 г. изисква да се предприеме проверка от командването и щаба на 2-ри корпус на готовността за отбрана. Повод за това са личните впечатления на генерал-полковник Льор от подготовката на българските войски и от особеностите на водене на боя от англо-американските войски при извършване на десант. С оглед на повишената активност от противника при водене на боя и стремежът му чрез въвеждане на резерви за бързо разширяване на заетия плацдарм се обръща особено внимание на повишаване на активността на отбраната чрез провеждане на решителни контраудари и контраатаки. Генерал-полковник Льор обръща внимание и дава инструкции за тяхната подготовка и провеждане[15]. Командването на корпуса ведпага организира изпълнението на немските изисквания, като отчита особеностите за водене на боя от противника и съобразно на тях предприема мерки за подобряване на организацията и изграждането на отбраната на корпуса[16].

След откриването на Втория фронт напрежението по усъвършенстването на отбраната от 2-ри корпус не намалява. Българското вътрешно и външнополитическо положение е сложно и продължава да се влошава. „Проявява се ясно началото на кризата в българо-германските отношения... Хитлеристкото военнополитическо ръководство не е в състояние да застави българските управляващи среди да му се подчи-

13 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.192, л.23.
14 Пак там, л.25-33.
15 Пак там, л.58-61.
16 Пак там, л.68-70.

ияват безпрекословно... Във военните взаимоотношения с щаба на българската армия германското командване също прави отстъпки. Разбира се, все още остава открит въпросът за участието на българската армия в отбранителните планове на ОКВ"[17]. През юни се предприемат мерки за засилване на знанията и уменията в личния състав на 7-а, 16-а и 28-а пехотна дивизия за борба с бронирани средства на противника[18].

С изменение на поведението на Турция и засилването на противоречията ѝ с Германия се увеличават опасенията за предприемане на военни действия от съюзниците в района на Балканите.

Въпреки взетите от българското командване мерки в средата на юни генерал Сираков предприема обиколка в частите и поделенията на корпуса. Той е недоволен от състоянието на отбраната. Обективно като военен специалист той вижда, че при наличните сили на корпуса и разположението им, наложено от плана за укрепяването на брега, „не може да се осъществи една що-годе здрава отбрана"[19]. Групирани и то на широк фронт - по пристанища и по достъпни участъци, силите на корпуса ще окажат известна съпротива, но даже и при условие да се жертват, те не биха могли да изпълнят възложената им задача - отбиване на сериозен десант. Като изхождат от опита за водене на бойни действия в Италия, англо-американските войски извършват десантите си през незаетите или слабо заетите участъци, смятани за неудобни за извършване на десанти, и чрез тях атакуват и овладяват пристанищата и удобните места за по-големи стоварвания при комбинирани действия откъм морето и с обход по сушата. Вниманието на командването на корпуса е насочено предимно към полосата на 16-а и 28-а пехотна дивизия, отбраняващи Беломорската област, като отклоняват немските искания за усилване на 7-а пехотна дивизия и увеличаване на ангажираността за отбрана на беломорското крайбрежие, което е извън държавната територия на България.

За да противодейства на подобен план на водене на бойните действия от противника, командването на корпуса смята, че опорните пунктове, разположени в дълбочина, трябва да се отбраняват докрай даже и да се води бой в обкръжение до подвеждане на резерви от дълбочина. Трябва да се организира постоянно наблюдение и изграждане на малки опорни места по целия бряг, да се създадат резерви за отхвърляне на десантите, стоварени за овладяване на пристанищата[20]. Генерал Сираков оценява, че нито едно от горните условия не е осигурено. Наличието на големи

17 *Тошкова, В. България и Третият райх..., с.199.*
18 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.22, л.41-42.*
19 *Пак там, л.87.*
20 *Пак там.*

междини, които не се наблюдават, много подстъпи откъм морето към тила прави опорните пунктове незащитени, а и липсата на по-силни резерви за маневриране и за провеждане на контраудари поставят под сериозен въпрос надеждността на отбраната.

За организиране на по-надеждна отбрана на областта генерал Сираков иска от Щаба на войската усилване на 16-а и 28-а пехотна дивизия с по един пехотен полк, 16-а пехотна дивизия с още едно артилерийско тежко отделение, а артилерийската група на 28-а пехотна дивизия да се развие в полк от три артилерийски отделения[21].

Командирът на корпуса смята, че по този начин ще се уплътни отбраната на българския беломорски бряг и ще се обезпечат по-сигурно наблюдение и надеждни действия срещу малки стоварвания. Дивизиите ще имат и по-големи резерви, като целият 62-ри пехотен полк остане в резерв на 16-а пехотна дивизия, 6-и конен полк - на 28-а пехотна дивизия, а 3-и конен полк - в корпусен резерв. В същото време генерал Сираков настоява да бъде мобилизирана крепостната дружина на корпуса, за да заеме мястото си във втора линия с цел да се преградят сигурно изходите на дефилетата и подстъпите към Демир хисар, Неврокоп, Смолян и Маказа при внезапен пробив от бързо подвижни противникови части[22].

Тези искания на генерал Сираков за усилване на двете дивизии на корпуса, които отбраняват българска територия, не са по възможностите на Щаба на войската. През пролетта и лятото на 1944 г. в резултат на сложния комплекс от политически и военни фактори българското държавно и военно ръководство пристъпва постепенно към развръщане на българската армия. Към 1 май армията достига 358 773 души[23]. След идването на правителството на Ив. Багрянов успоредно с демагогията във вътрешната и външната политика[24] се ускоряват и темповете за развръщане на армията. В резултат на това към 1 август 1944 г. численият състав на армията е 506 283 военнослужещи[25]. Независимо от това че българската армия постепенно се развръща, Щабът на войската не е в състояние да удовлетвори напълно исканията на командира на 2-ри корпус. На 14 юни Щабът на войската отговаря, че е изработен

---

21 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.22, л.41-42.

22 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.22, л.41-42.

23 П е т р о в, Л. Външнополитически причини и условия за стратегическо развръщане на българската армия през Втората световна война 1939-9.9.1944 г. - Военноисторически сборник, 1983, № 5, с.100.

24 Д и м и т р о в, И. Външната политика на правителството на Иван Багрянов (юни - 1 септември 1944 г.). - Годишник на Софийския университет, философско-исторически факултет, т.41, 1968, с.183-272.

25 П е т р о в, Л. Пос.съч., с.101.

друг план за усилване на корпуса и е предоставен за одобряване от министъра на войната[26].

Генерал Сираков е настойчив в исканията си за усилване на корпуса и усъвършенстване на организационната структура на отделни войскови звена. На 23 юни той прави ново обосновано искане до Министерството на войната и Щаба на войската за усилване на корпуса с една инженерна дружина, а инженерно-свързочните дружини на 16-а и 28-а пехотна дивизия да се обособят и развърнат в отделни инженерни и свързочни дружини[27]. В същото време на 28 юни влиза в действие планът за усилване на корпуса, който е част от общия план на Щаба на войската за прикритие на българските граници. С него 16-а пехотна дивизия се усилва с 22-ри пехотен полк, който от 24 юли ще започне съсредоточаването си, за да заеме за отбрана участъка при Неа Перамос. Най-съществено е, че по време на война 2-ри корпус остава със 7-а и 16-а пехотна дивизия, като се усилва с 4-и пехотен попълващ полк и 6/1 7,5-милиметрово товарно оръдейно армейско отделение, а 28-а пехотна дивизия влиза в състава на Прикриващата армия, развърната на българско-турската граница. Като разграничителна линия между 2-ри корпус и армията се запазва р. Места[28].

Независимо от тези усилия Щабът на войската не пристъпва към пълна мобилизация на българската армия. Този въпрос е от компетентността на българското държавно и военно ръководство. То полага отчаяни усилия в изключително сложната вътрешна и външна политическа обстановка за спасяване на позициите на съществуващия режим.

В сложната за Германия военностратегическа ситуация командването ѝ от своя страна се стреми към разширяване на военното сътрудничество с България. Това се потвърждава от факта, че Главното командване на вермахта апелира за мобилизация на българската армия[29]. Не е случайно и посещението на командващия групата армия „F" генерал-фелдмаршал Максимилиян фон Вайкс на 30 юни в полосата на 2-ри корпус, който посещава само 7-а и 16-а пехотна дивизия, за да се запознае със състоянието на корпуса и степента на изграждане на полосата му за отбрана. В информацията на полковник Мирчев до Щаба на войската за посещението на Вайкс се посочва, че „фелдмаршалът от всички доклади остана твърде доволен, благодарение на всекиго поотделно, заявявайки, че се е работило и се работи твърде много в участъка на корпуса и дивизиите. Взе си бележка, че участъците на всички

26 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.22, л.89.*
27 *Пак там, л.91-92.*
28 *Пак там, ф.24, оп.3, а.е.103, л.67.*
29 *Тошкова, В. България и Третият райх..., с.204.*

поделения са твърде големи"[30]. Тази констатация е потвърждение на активната работа, която разгръща генерал Сираков и щаба на корпуса по организиране на отбраната на корпуса.

До известна степен на немските стремежи за увеличаване на ангажираността на българската армия в отбраната на Беломорския бряг импонират настойчивите аргументирани искания на генерал Сираков за усилване на корпуса и мобилизиране на отделни негови формирования. Това принуждава началник-щаба на войската генерал Трифонов да отговори писмено на постоянните въпросни искания на генерал Сираков. На 5 юли Трифонов му пише, че „въпросите са разглеждани отдавна и неведнъж, необяснимо е, защо постоянно се повдигат и то все писмено. Ясно е и без туй, че корпусът не може да има всички армейски части и служби, тъй като няма от къде да се вземат. Не можем и не бива да се развръщаме повече"[31].

Все пак на 8 юли Щабът на войската издава заповед за попълване по военновременния щат на инженерните поделения на 16-а и 28-а пехотна дивизия. През юни и юли немското командване отделя все по-голямо внимание за изграждане на отбраната на Балканите. Настъплението на Червената армия принуждава Главното командване на вермахта да осигурява южния фланг на войските си, воюващи на Източния фронт. Войски за тази цел обаче то няма. Нещо повече, общата военностратегическа обстановка „изсмуква" всички възможни немски войски от района. Поради тази причина командването е принудено да дава все по-голяма тежест на инженерното оборудване на отбраната, която да позволява с по-малко жива сила да се осигурява прикритието на морските брегове. Поради това на 12 юли с помощта на немски сили започва минирането на морското пространство западно от остров Тасос и източно от същия остров до Дедеагач[32]. Това се извършва под ръководството на създадения през юни немски брегоукрепителен щаб Югоизток, който е придаден в помощ на германското командване за свръзка при 2-ри корпус. Брегоукрепителният щаб ръководи укрепяването на българската територия в сектора от р. Струма до границата с Димотишката зона, т.е. в онзи участък на 2-ри корпус зает от 16-а и 28-а пехотна дивизия[33].

Изпълнението на задачите от 2-ри корпус силно се затруднява от бързото падане на духа на личния състав. Все по-нескривано е недоволството от продължителното мобилизиране във войската. На 27 юни

---

30 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.192, л.99.
31 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.22, л.93.
32 Пак там, л.94, 99.
33 Пак там, ф.24, оп.3, а.е.190, л.136.

генерал Сираков изпраща служебно писмо до Щаба на войската, в което посочва: „след едно престояване на служба от 8-10 месеца, срокове, които са се втълпили в мисълта на войниците, те стават нетърпеливи, духът пада и дисциплината отслабва.“[34].

Нов размах получава и антифашистката борба в района. Засилва се работата на БРП сред войниците в частите и поделенията на 2-ри корпус. Разгръща се и антифашистка работа във 2-ри корпус. От командването се констатира падане на дисциплината, а оттук и понижаване на боеспособността на войските. Голяма част от войниците все по-ясно разбират антинародния характер на политиката, провеждана от правителството[35]. Командването на корпуса не може да бъде спокойно пред тази обстановка сред личния състав. То предприема най-различни мерки за заздравяване на духа и дисциплината на личния състав в частите и поделенията на корпуса.

Българските власти в областта внимателно следят развитието на съпротивителното движение в района. Към 28 юли те имат сведение за наличните сили, както за тези на „гръцкия националистически андартски корпус с главен водач Андон Чауш“, така и за тези на ЕЛАС. Според данните, с които разполагат, сумирано силите и на двете организации възлизат на около 1000-1200 въоръжени бойци. Главният извод, който българските власти правят от разположението и действието на четите е, „че те имат намерението да затворят всички главни пътища, водещи от Беломорието за вътрешността на страната с цел да не позволят подкрепа от вътрешността при евентуален десант и да застрашат тила на нашите войскови части в Беломорието“[36].

Партизанските отряди са добре въоръжени и разполагат с определени бойни възможности. Независимо от това от българските органи за сигурност не се „констатират противодържавни прояви“ сред гръцкото население[37]. Населението се е отдало на селскостопанска работа, но въпреки това и в градовете, и в селата то живо се интересува от развитието на военнополитическата обстановка в света. Това спокойствие у гръцкото население може да се обясни с факта, че „водачите на нелегалните гръцки комунистически организации по всевъзможни начини апелират до своите съмишленици да слушат българската власт, да се подчиняват на българските закони и да чакат още, за да не се дават излишни жертви от тяхна страна преждевременно“[38].

---

34 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.36, л.41.

35 Щ е р е в, П. Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлеристката окупация, С., 1966, с.80.

36 ЦИА, ф.662, оп.1, а.е.29, л.117-119.

37 П а к т а м, л.124.

38 П а к т а м, л.114. (Доклад за политическото положение на Беломорска област за юли

Това е една последователна линия на „нелегалните гръцки комунистически организации". След Драмските събития няма подобни случаи на физическа разправа над българи и български административни чиновници, като тези от края на септември 1941 година. Спокойната обстановка сред населението се запазва включително и през лятото на 1944 година.

В същото време Щабът на войската продължава да засилва и усъвършенствува противодесантната отбрана. На 4 юли с командването на морските войски се уточняват местата за заемане на единадесет нови противодесантни взводове по беломорския бряг[39]. През юли продължават усилията за усъвършенствуване на отбраната от 2-ри корпус. С новия план на Щаба на войската се предвижда при започване на военни действия 28-а пехотна дивизия да влезе в състава на прикриващата армия. Главното внимание се отделя на направлението откъм Турция. В същото време обаче продължава и изграждането на отбраната на областта. Тази дейност на българското командване продължава и през юли и август 1944 година.

Интересно е да се анализира този процес. Той не може да се разглежда изолирано от вътрешната и външнополитическата дейност на българското правителство от стремежите му да спаси позициите на буржоазията в България[40].

Въпросът за укрепване и усъвършенствуване на прикритието на българските граници в Беломорието може да се разглежда като проблем, продиктуван от няколко обстоятелства. На първо място, в резултат на искането и настояването на Главното командване на вермахта. Независимо че през юли немското командване смята, че „една голяма офанзива срещу Балканите не може да се очаква в близко време нито от Италия, нито от Източното Средиземноморие"[41], то не снема въпроса за усъвършенстване на отбраната на полуострова. В същото време то оценява, че „при една промяна на позицията от страна на Турция, трябва да се съобразява с евентуално насилствено проникване в Егея"[42]. Поради това се отправят все по-настойчиви искания към Щаба на войската за прикритие на българско-турската граница и Беломорския

1944 г.

39 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.81.

40 За вътрешната и външнополитическата дейност на българското правителство юни - септември 1944 г. вж. История на Антифашистката борба в България 1939/1944 г., т.2, С., 1976, с.173-200; История на Отечествената война на България 1944-1945 г., т.1, С., 1981, с.121-165; Димитров, И. Външната политика на правителството на Иван Багрянов..., с.183-272; Тошкова, В. България и Третият райх..., с.182-228; същата: България в балканската политика..., с.261-292 и др.

41 NAUS, T-311, Roll 195, ls. 692.

42 Ibidem. ls. 693.

бряг. От своя страна българското командване все повече пречупва този въпрос през призмата на българските интереси. Щабът на войската придава все по-голяма тежест на участъците на 16-а и 28-а пехотна дивизия, отбраняващи българската територия, и заделя по-малко усилия за 7-а пехотна дивизия, която е разположена на гръцка територия. На второ място, в сложната военнополитическа обстановка българското правителство се стреми да осигури и прикритието на границите си, като дава главна тежест на българско-турската граница. За това то има сериозно основание. През юни и юли германо-турските отношения все повече се изострят.

Активизира се и съпротивителното движение в неутралната зона. Пристигналият американски емисар майор Алекос Георгиадис осигурява оръжие, по-голямата част от което е автоматично, и боеприпаси за партизаните в неутралната зона. Осемдесет и първи полк на ЕЛАС по същество контролира положението в района[43]. Българското разузнаване донася, че силите на полка възлизат на около 2000 души, докато германците разполагат с около 600 души и не са в състояние да се справят с положението. Освен това в Одрин се обучават бивши гръцки войници. Те се подготвят да бъдат привлечени при евентуална война на България с Турция[44]. Главната цел на тези гръцки сили е при военни действия да се прехвърлят и да действат в тила на българската армия. Това налага българското командване да отдели все по-голямо внимание за изграждане на отбраната срещу Димотишката зона.

В същото време правителството на Багрянов се стреми да не допусне въвличането на страната във военен конфликт. В проведената на 5 юли 1944 г. среща с Бекерле Иван Багрянов заявява, че правителството му се стреми „да се избегне един конфликт със Съветския съюз и Турция, за да не възникне един нов боен фронт на Балканите". На репликата на Бекерле, че с правене на отстъпки нямало да може да се отклони Съветския съюз от неговите планове, Багрянов изразява надеждата, че ще може „да развива безконечно винта"[45] и да не допусне скъсване на българо-съветските дипломатически отношения.

Докато в отношенията си със Съветския съюз Багрянов се стреми „към безконечно развиване на винта", то срещу Турция, паралелно с прилагането на дипломатически усилия за неутрализирането ѝ, се усъвършенствува прикритието на българско-турската граница. Още повече че турският пълномощен министър в София Ментеш „подхвърля" и

---

43 Κονστανταρας, Κ. – Το ανταρτικο στον Εβρο, Ιστορικον αρχειον εθνικις – 7–ον σελ.63

44 ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.29, л.127.

45 Hoppe, H. J. Op. cit., S. 160.

идеята Турция да бъде „умиротворителка", като вместо от английски войски, окупацията на заетите от България земи „се извърши от турски до сключването на мира"[46]. Тази позиция на турското правителство, подхвърлена от Менгеш, една ли е останала без внимание от българското правителство. В същото време се засилва турската пропаганда сред ислямизираното население в района. На 30 юни в германското командване Югоизток на съвещание с извънредния пълномощник на Министерството на външните работи Найбахер се обсъжда положението на Балканите и се правят препоръки, в това число и за противодействие на тази турска пропаганда[47].

Стремежът на Турция към „заетите от България земи", в които има и ислямизирано население, особено в Западна Тракия, население, което турската пропаганда третира като турско, не е случаен. По всяка вероятност турското правителство се надява, че ако Турция бъде допусната за „умиротворителка", при бъдещите мирни преговори тя ще може да претендира за териториално разширение. В същото време вероятността за съюзнически десант в Беломорието става все по-малко. Затова българските военни усилия се пренасят все повече на изток, с оглед обезопасяване откъм Турция. В това се крие и главната причина да се вземе решение при започване на бойните действия 28-а пехотна дивизия да се преподчини на Прикриващата армия, за да се осигури единно командване на войските при агресия срещу България от югоизток. В тази връзка на 21 юли Щабът на войската разпорежда на командването на морските войски да преработи плана за прикритие на териториалните води, като се усили охраната на българските териториални води в Беломорието[48].

Българското командване предприема мерки за прикритие на българската граница откъм Турция и се стреми да избегне инциденти и усложнения на югоизточната ни граница. На 2 август 1944 г. Щабът на войската изпраща шифрована телеграма № 936 до командирите на Прикриващата армия и 2-ри корпус, в която се казва: „въпреки промяната в поведението на Турция, от страна на нашите войски, разположени край границата, да не се предприемат никакви действия, свързани с навлизане в турска територия или в неутралната Димотишка зона"[49]. Същия ден с нова шифрограма № 939 се нарежда на командира на 2-ри корпус: „Разпоредете в случай на евентуално скъсване на отношенията между Турция и Германия, отношенията на прикриващите и гранични

---

46 Т о ш к о в а, В. България в балканската..., с.273.
47 NAUS. T-311. Roll 195. ls. 685.
48 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.82.
49 П а к т а м, л.83

части да продължат да бъдат най-коректни спрямо турската погранична стража. Заедно с това предвид поведението на Турция и вероятността за действия от страна на Англия, особено от англо-американския въздушен флот, да се засили противовъздушната отбрана в областта."[50].

На 2 август Турция прекъсва дипломатическите си отношения с Германия. Българско-германските отношения навлизат във фаза на крайно изостряне[51]. Те дават отражение и на обстановката в Беломорието. При изграждане на отбраната на изток Щабът на войската и командването на 2-ри корпус са зависими от немското командване. Българското командване няма право, а и по дипломатически причини не е желателно с оглед на взаимоотношенията с Турция, да въведе войски в Димотишката зона. По плана за прикритие на границата с Турция на 6 август 1944 г. Щабът на войската разпорежда поставянето на минни заграждения[52]. То не може обаче да вземе само решение за предохранителни мерки в самата неутрална зона. На 16 август Щабът на войската предлага на германското командване Югоизток да вземе мерки за миниране и подготовка на разрушения, за да не се използва Димотишката област като изходна база за настъпление[53]. На немското командване обаче едва ли му е до Димотишката зона с оглед цялостната военнополитическа обстановка, в която се намира Германия. На 17 август командващият армейска група „F" генерал-фелдмаршал фон Вайкс поема непосредственото командване на всички в Сърбия, Хърватско, Черна гора, Албания, Беломорието и островите в Бяло море.

В същото време обстановката в Беломорието става все по-сложна. Независимо от това българското правителство е последователно в политиката си за развитието на областта като неразделна част от България. На 4 август 1944 г. областният инженер Г. Семков донася до областния управител д-р Ст. Клечков за извършената работа през юли по строителството на пътищата Чаязи - Кавала - Ксанти - Гюмюрджина и Ксанти - Атмаджа - Кръстополе - гара Бук - Драма. Работи се по изграждане на мостове, благоустрояване на градове и изготвяне на кадастрални планове и регулации на много населени места. Пускат се газгенераторни уредби в градовете Кавала, Ксанти и Саръшабан. Значителна работа е извършена и по изграждане на водопроводната мрежа, на водоснабдителни строежи и други[54].

Независимо от последователната политика на българското правителство спрямо областта изменението на военнополитическата обста-

---

50 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.83.

51 Вж. по-подробно Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.200-216.

52 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.84.

53 П а к т а м, л.85.

54 ЦДИА, ф.662, оп.1, а.е.29, л.89-90.

новка създава настроения на несигурност сред една част от българския административен апарат. Това налага на 16 август 1944 г. генерал Сираков да изиска спешно вземане на мерки от командирите на 16-а и 28-а пехотна дивизия, от областния директор и от областния железопътен инспектор, като им изпраща следната телеграма: „Има сведения, че някои държавни чиновници и частни лица изпращат багажа си и покъщнината си за старите предели. Вземете мерки за прекратяване на тази дейност, която оказва отрицателно влияние върху българското население."[55].

Със започването на Яшко-Кишиневската операция на 20 август 1944 г. и успешно извършения пробив от Червената армия на немската армейска група „Южна Украйна" обстановката на Балканите започва стремително да се измеия. В българската външна политика основен проблем стават отношенията на България със Съветския съюз. Опасенията на българските управници от евентуален англо-американски десант на Балканите остават окончателно на заден план. Всичко това дава отражение и на обстановката в Беломорието. На 20 август 1944 г. германското командване на армейска група „Е" уведомява командира на 2-ри корпус, че германското областно командване се разформирова и от тая дата се превръща в Генерално командване за специални задачи. Немското командване по същество пристъпва към подготовка за изтегляне на незначителния си персонал, намиращ се в Беломорието.

В същото време, за разлика от политическите отношения, българско-германските военни отношения в областта продължават да се поддържат в нормално състояние. В края на август, особено в района на 7-а пехотна дивизия и от Халкидическия полуостров, германското командване започва евакуацията на материалната част и обслужващи съоръжения и имущества. Забелязва се събирането на по-малките германски поделения в по-големи групи, а германската част, която експлоатира мина в района на с. Ормаплия, в участъка за отбрана на 7-а пехотна дивизия, при оттеглянето си отнася цялото оборудване.

В края на август германското командване изтегля от Беломорската област шестте си брегови батареи, разположени източно от Дедеагач, около нос Хараланикос и в района на Порто Лагос и останалите малки поделения, които функционират предимно в по-големите населени пунктове и обслужват въздушно-предупредителната служба и военните представители, застъпващи германските икономически интереси в областта.

На 26 август 1944 г. в щаба на корпуса се получава окръжна шифрована радиограма № I-1094 на Щаба на войската, с която се

---

55 ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.61, л.289.

нарежда всички германци, намиращи се на българската територия, да се обезоръжават и събират в определени места. На следващия ден обаче се получава допълнителна шифрована радиограма № I-1098 от Щаба на войската, с която се пояснява, „че нареждането за обезоръжаване на германците се отнася само за тия части, които идват от румънска територия, но не се отнася за частите на Тракийския район“[56]. Същия ден в щаба на корпуса се получава от Щаба на войската и нова окръжна телеграма № I-1100, с която се нарежда „да се даде възможност на всички, намиращи се до сега в страната германски части да се съберат в по-големи групи около гарите, с оглед същите да се изтеглят по-бързо на запад“[57]. На 27 август от София се завръща и началник-щаба на корпуса полковник Тончев. Той е бил извикан спешно от генерал Трифонов за получаване на указания за борба срещу съпротивителното движение в страната. В същото време в резултат на изменящата се обстановка възниква въпросът за прибиране на българските войски, намиращи се извън българската територия. Полковник Тончев се интересува за положението на 2-ри корпус. Генерал Трифонов отговаря, че корпусът остава на място[58].

Последните дни на август са особено напрегнати за командването на 2-ри корпус. Генерал Сираков и неговият щаб запазват до последния момент благосклонно отношение към пребиваващите немски войски в полосата на корпуса. На 28 август той се среща с началника на немската трупа за свръзка № 31 към корпуса и прави оценка на обстановката. В заключение генерал Сираков „помолва за по-нататъшно другарско сътрудничество с немското командване за свръзка и взаимопомагане, както до сега“[59].

При тази обстановка намиращите се в корпусното пространство германски поделения се подготвят да се изтеглят, но не бързат с тази си дейност. Едва към 6 септември те се изтеглят безпрепятствено от Беломорската област. Също така безпрепятствено се изтегля от „неутралната зона“, само че малко по-рано, и германската пехотна дружина. На 29 август българският офицер за свръзка в командването на армейска група „Е“ донася в Щаба на войската, „че немската окупационна дружина от неутралната територия Димотика се изтегля в Гърция. Относно областта групата заявява, че не се интересува повече от съдбата ѝ в смисъл кой ще я заеме“[60]. Като дава информация на Щаба на

---

56 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.21, л.137.*

57 *Архивни материали относно участието на немска войскова групировка на Балканите по време на II световна война. - Военноисторическа библиотека; ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.21, л.138.*

58 *ЦВА, ф.319, оп.2, а.е.21, л.138.*

59 *Пак там.*

войската за действията на немците в района и за предприеманите от тях мерки за обезпечаване на сигурността им, офицерът за свръзка анализира и някои от действията им. В гръцкото пространство немците привличат симпатизиращите им гръцки младежи, като ги обличат в германска униформа и ги използват за борба срещу съпротивителното движение - предимно за терористични убийства на гръцки комунисти. Българският офицер за свръзка посочва също, че „спрямо нас не се забелязва особена неприятност“[61].

Както се вижда, през този период в българско-германските отношения в Беломорието не се забелязват съществени сътресения. Нещо повече на 27 август командването на корпуса, като взема предвид настроенията на голяма част от личния състав, за да предотврати прояви, които да „помрачат българо-германските военни отношения“ изпраща специално разпореждане до всички части и поделения на корпуса, с което се казва: „поради възможност отделни командири и войници да проявят почин и без специални нареждания да възпрепятстват със сила отделни германски чинове и команди да изпълняват служебните си задачи, да се нареди подобни действия да не се предприемат“. Независимо че при изтеглянето на германците от командването на корпуса се изисква „да се поддържа бдителност, особено в пунктовете където се събират по-големи групи“[62], все пак до последния момент се поддържа „колегиално“ сътрудничество. Това се дължи от една страна на прогерманските настроения преди всичко на генерал Сираков и на преобладаващата част от офицерския и команден състав на 2-ри корпус и от друга, за възможно по-безкръвно прекъсване на сътрудничеството.

С изтеглянето на германската пехотна дружина от „неутралната зона“ генерал Сираков иска указания от Щаба на войската за осигуряване на жп превоза през зоната. Щабът на войската, вероятно преди всичко до дипломатически причини, му разпорежда „демаркационната линия да не се преминава в никакъв случай“[63]. Това дава възможност „неутралната зона да се освободи от 29 август до 4 септември 1944 г., значи първа от всички гръцки области“[64]. Освобождаването на зоната става безпрепятствено със самото изтегляне на германската пехотна дружина.

Във връзка с изтеглянето на германците от Беломорието на 28 август командирът на корпуса отдава до командирите на съединенията и части разпореждане, с което отбраната на брега от бреговите артиле-

---

60 ЦВА, ф.25, оп.3, а.е.190, л.47.

61 Пак там.

62 Пак там, ф.319, оп.2, а.е.21, л.136, 139.

63 Пак там, л.123, 125.

64 Ιστορικον αρχειον εθνικης ανδιστασεως. Τομος Α.... Τευχος 7–ον σελ. 63

рийски полкове да се организира без германските брегови батареи, а свързочната мрежа на корпуса да се организира и подготви без германските свързочни поделения. Същевременно се изисква от „28-а пехотна дивизия да увеличи бдителността си към неутрална зона с цел да не допусне преминаване на бандити“[65]. Командването на корпуса стриктно изпълнява указанията на Щаба на войската дадени на полковник Топчев за борбата с партизанското движение в страната. В случая се вземат мерки и за недопускане на проникване на партизанските части от 81-ви полк на ЕЛАС, действуващ в Димотишката зона.

В края на август българското правителство полага отчаяни дипломатически усилия да сключи примирие със САЩ и Англия и да предотврати навлизането на Червената армия в България. За да осъществи това е принудено на предприеме някои мерки - решава да изтегли нашите окупационни войски на българска територия.

На 29 август 1944 г. Щабът на войската разпорежда на командването на 2-ри корпус 7-а пехотна дивизия и всички други български части, намиращи се западно от разграничителната линия с Гърция да се оттеглят източно от р. Струма в района на Сяр - Демирхисар[66]. Съображенията на българското командване за това решение са „обявеният неутралитет от България на 26 август, като се счита, че територията източно от р. Струма - Беломористо, е наше, а не окупирано“[67].

На 1 септември генерал Сираков донася до щаба на германската група армии „Е“ чрез 31-во германско командване за свръзка за полученото нареждане от Щаба на войската. Още същия ден започва изтегляне на службите на дивизията, след което и на оперативните ѝ части. Към 5 септември 7-а пехотна дивизия вече се е прибрала на българска територия. Същия ден в щаба на корпуса се получава нареждане от военния министър генерал Маринов „за готовност за обезоръжаване на всички германски части при втора заповед или при тяхното предизвикателство“[68]. Заповедта за обезоръжаването се получава на 6 септември, след като на 5 септември в 19.00 ч. „В.И.Молотов връчва нота на българския пълномощен министър в Москва, в която се заявява, че съветското правителство скъсва всякакви отношения с България и ще се намира в състояние на война с нея... Тъкмо този акт на Съветския съюз подтиква Министерския съвет към по-бързи действия... и да скъса дипломатическите отношения с Германия“[69]. Германците вече са се

65 *ЦВА, ф.25, оп.3, а.е.190,, л.58.*
66 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.103, л.89; ф.319, оп.2, а.е.21, л.140.*
67 *ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.247, л.2.*
68 *Пак там, ф.319, оп.2, а.е.21, л.132-133.*
69 *Тошкова, В. България и Третият райх..., с.223.*

изтеглили от Беломорската област и са прибрали почти цялото си военно имущество.

По този начин прогерманската политика, която българското правителство и военното командване водят, включително и към края на август и началото на септември 1944 г., се прояви и в действията на корпусното командване. Вместо с решителни действия да разоръжи малкото германски сили и да сложи ръка на цялото германско имущество, което се намираше в Беломорието, командването на корпуса в унисон с действията на Щаба на войската, дава възможност на германците да се оттеглят безпрепятствено, като отнесат със себе си цялото въоръжение, с което впоследствие те водят бойни действия срещу българската армия в Македония.

В стремежа си да постигне примирие и да спаси позициите на българската буржоазия и предотврати навлизането на Червената армия, Министерският съвет решава на 6 септември да обяви война на Германия. По военностратегически съображения (изтеглянето на пленения 1-ви корпус) се решава обявяването на война да влезе в сила на 8 септември от 18.00 ч.[70]. С влизането на България във война с Германия на 8 септември 1944 г. генерал Сираков издава заповед № 59/824 за задачите на корпуса по отбраната на Беломорската област съобразно изменената обстановка[71]. Усилията на корпуса се насочват към прикритие на областта, включително и от запад от евентуално германско настъпление. Разграничителната линия между 7-а и 16-а пехотна дивизия е с. Вершар, с. Тумба, с. Клепуши, с. Просечен. Между 16-а и 28-а пехотна дивизия се запазва досегашната разграничителна линия.

Тази заповед на генерал Сираков може да се разглежда от два аспекта. В решението на командира на корпуса не се подчертава, че главните усилия на отбраната трябва да се насочат на запад за отразяване на вероятно настъпление от довчерашните съюзници. От поставените на дивизиите задачи се вижда, че командването на корпуса правилно обръща внимание на неговите два фланга и особено на западния. Като се има предвид обаче, че най-опасен се явява евентуален германски удар от запад за излизане в Рупелското дефиле, мерките за отбрана, които се вземат, са непълни. Не се създава достатъчно силна групировка за преграждане на направленията от Дойран към Порой, Ветрен и от Негован към Демирхисар. За това командването на корпуса разполага с достатъчно сили и средства. Към 1 септември 1944 г. 2-ри корпус заедно с придадените му части възлиза на 63 503 души. Освен тях в оперативно отношение на корпуса се подчинява и Беломорският флот,

---

70 Т о ш к о в а, В. България и Третият райх..., с.224.

71 ЦВА, ф.24, оп.3, а.е.182, л.3.

който наброява 6210 души[72]. Общо българските войски в Беломорието по това време възлизат на 69 803 души.

За сметка на това генерал Сираков отделя „необходимото внимание" на борбата с партизаните и „поддържането на реда" в областта. На командирът на 28-а пехотна дивизия той заповядва „да обърне особено внимание на изток, към неутралната зона и не допусне преминаването на партизани в дивизионния участък". На командирите на 7-а и 16-а пехотна дивизия се разпорежда да бъдат минирани мостовете на р. Струма за с. Орляк, гр. Нигрита при с. Ветрен и при Чаязи, които ще бъдат разрушени по негова заповед. Сираков заповядва всички останали мостчета по р. Струма да бъдат разрушени и да се направи невъзможно използването им от партизаните[73].

Освен това е заповядано „дивизиите да продължат борбата с партизаните в своите участъци, на север до бившата българо-гръцка граница, без да чакат указания за това. При появата на партизански групи да се вземат веднага съответни мерки. Командирът на 28-а пехотна дивизия трябва да използва за целта 10-а жандармерийска дружина"[74].

Независимо че България вече е във война с Германия, няма и намек в намеренията на корпусното командване за едно прегрупиране на силите на корпуса за създаване на групировка за предприемане на бойни действия срещу германските войски западно от р. Струма. В същото време командването взема мерки за борба срещу партизанското движение.

По този начин и офицерите от корпусното командване, както и висшите военни ръководители на българската армия се показват като германски привърженици и не проявяват стремеж за решително скъсване на българско-германските отношения въпреки явната опасност от катастрофа. В същото време се полагат и големи усилия за защита на интересите на монархията и българската буржоазия. В дните след 9 септември 1944 г. българското военно ръководство показва и качества на бързо приспособяване към динамично изменящата се обстановка.

*

През лятото на 1944 г. обстановката за Германия рязко се влошава. При сложното развитие на военнополитическото състояние на Балканите българското правителство продължава укрепването на Беломорието.

Положението в областта също се усложнява. Това налага генерал

72 *ЦВА, ф.9, оп.4, а.е.36, л.23.*
73 *Пак там, ф.24, оп.3, а.е.282, л.3-4.*
74 *Пак там, л.4.*

Сираков да въведе по същество военно положение в областта и да привлече всички налични сили за отбраната на областта.

Вероятността от съюзнически десант в Беломорието става все по-малка. През юли се очертава по-ясно тенденцията за прехвърляне усилията на отбраната на изток. Това е продиктувано и от влошаване на германско-турските отношения и тяхното прекъсване на 2 август. В същото време се засилват аспирациите на Турция към „заетите от България земи".

Към края на август опасенията на българските управници от евентуален англо-американски десант на Балканите остават окончателно на заден план. В същото време немското командване пристъпва към подготовка за изтегляне на незначителния си военен контингент, намиращ се в Беломорието.

На 29 август 1944 г. Щабът на войската разпорежда на командира на 2-ри корпус 7-а пехотна дивизия да се оттегли източно от р. Струма в района на Сяр - Демирхисар.

В същото време българско-германските военни отношения в областта продължават да се поддържат в нормално състояние. заповедта за обезоръжаване на германците се получава, след като те са се оттеглили от Беломорието.

При очерталата се обстановка усилията на корпуса се насочват главно към осигуряване на двата му фланга, както и към отбраната на държавните граници в Беломорието. Българското командване не предприема обаче мерки за прегрупиране на силите на корпуса за създаване на групировка за водене на бойни действия срещу Германия, независимо че България й обявява война.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпросът за излаз на Бяло море става водещ във външната политика на българските управляващи среди през есента и зимата на 1940-1941 г. След продължително лавиране от царят и правителството на Б. Филов за избягване на войната, те присъединяват България към Тристранния пакт и въвличат по този начин страната ни в нея.

При така създалата се обстановка те се стремят да решат българския териториален и национален въпрос. В стремежите си към това царят и правителството не допускат пряко участие на българската армия в агресията срещу Гърция.

Българското правителство и Щабът на войската долавят двойнственото държание и недостатъчната определеност в позицията на ръководителите на Третия райх и командването на Вермахта спрямо българските териториални и национални проблеми. Това създава напрежение и се отразява на българско-германските военнополитически отношения в навечерието и по време на навлизането на българските войски в Беломорието.

Германското правителство умело използува тези стремежи на българските управници и съумява да наложи такива условия, с които да обремени България с нови икономически ангажименти.

С присъединяването на Беломорието, Македония и Западните покрайнини цар Борис III и правителството на Филов смятат, че са постигнали заветната цел - освобождаването и обединяването на по-голямата част от българите и българските земи, останали извън родината.

Но подходът за възвръщане на Беломорието и придобиване на излаз на Бяло море - чрез влизане в Тристранния пакт, коренно се различава от начина на решаване на въпроса за Южна Добруджа. Присъединяването се извършва без участието на българската армия във военни действия, но и без наличието на международноправен договор. Царят и българското правителство залагат на съюза с Германия, която през 1941 г. е на върха на своята военна мощ. Те вярват, че са решили окончателно въпроса и пристъпват към развитието на Беломорието. Областта придобива важно икономическо значение за страната. С присъединяването ѝ се премахва една неестествено прокарана граница и се създават условия за ускореното ѝ интегриране със старите предели на страната.

Българското правителство се сблъсква с редица трудности, произтичащи от политиката на гръцкото правителство между двете световни

войни. В Беломорието не е провеждана планомерна дейност, а по-скоро са налице тенденции за извличане на суровини и даване на приоритет на селското стопанство, като и в него не са влагани необходимите средства за развитие.

Правителството на България се сблъсква с един от най-трудните проблеми в провеждането на набелязаната политическа линия. Този проблем е породен от насилствено извършените народностни промени в Беломорието от гръцките власти.

Периодът до срещата на 1943 г. е характерен със снижаване на българското военно присъствие в областта. През 1941-1942 г. българските войски в района са в мирновременен състав, но въпреки това се работи постоянно за изграждане на отбраната и осигуряването на прикритието на южната граница на България. Тази задача остава постоянна за българските войски през целия период на българското военнополитически присъствие в Беломорието.

През 1943 г. в резултат на прелома във Втората световна война се засилва българското военно присъствие в Беломорието. Това е продиктувано преди всичко от германския натиск за увеличаване на относителния дял на българската армия в отбраната на беломорския бряг.

Царят се съгласява 7-ма пехотна дивизия да влезе в пределите на Гърция. Неблагоприятното развитие на военностратегическата обстановка за райха рефлектира и върху политиката на българското правителство в района. Правителството на България все по-ясно проявява несъгласие да се заангажира в германските планове по отбраната на полуострова западно от р. Струма, т.е. в пределите на Гърция. Влизането на българските войски на гръцка територия предизвиква още по-силно разпалване на гръцкия национализъм и увеличаване на репресиите и изтезанията над българския етнически елемент в гръцка Македония.

Независимо от влошаването на военнополитическата обстановка за силите на оста, българското правителство остава последователно в политиката си за развитие на областта като неразделна част от страната. Заделени са значителни средства за строителство, благоустрояване на областта и развитие на селското стопанство.

През зимата на 1944 г. българските войски достигат най-голямата си численост. Това не е случайно. Причина за това е засилването на външните функции на българската армия, продиктувано от опасността от англо-американска инвазия на Балканите. Българското правителство и при сложната външнополитическа обстановка през лятото на 1944 г. е последователно в политиката си към областта и продължава да субсидира средства за нейното развитие. В резултат на тази политика през разглеждания период България изразходва 47 102 232 169 лв. за

всестранно стопанско развитие и благоустрояване на Беломористо. Това са значителни средства за развитие на една българска област и то заделени във военновременна обстановка.

Българското правителство провежда недалновидна политика спрямо християнското население в района, особено към тази част от него, която е колонизирана и преселена в областта през двадесетте години. Не се отчита, че значителна част от това население не е от гръцки произход. То е обединено преди всичко от влиянието на Гръцката православна църква сред него. Не се отчита и факта, че една част от това население, което е преселено от Мала Азия и Източна Тракия, е с български народностен произход. В крайна сметка българското присъствие в Беломорието може да се разглежда и като фактор за консолидиране и засилване елинизирането на съзнанието на колонизираното християнско население.

Присъединяването на Беломорието към България по същество не само че допринесе значително за стопанското развитие на областта, но и предпази населението ѝ да бъде покосено от гладна смърт, която вирлуваше тогава сред населението на Гърция, окупирана от Германия и Италия.

В крайна сметка българското присъствие през периода 1941-1944 г. изигра важна роля за стопанското развитие на Беломорието и създаде добри обективни предпоставки за неговото социално-икономическо развитие в следвоенните години.

Приложение 1

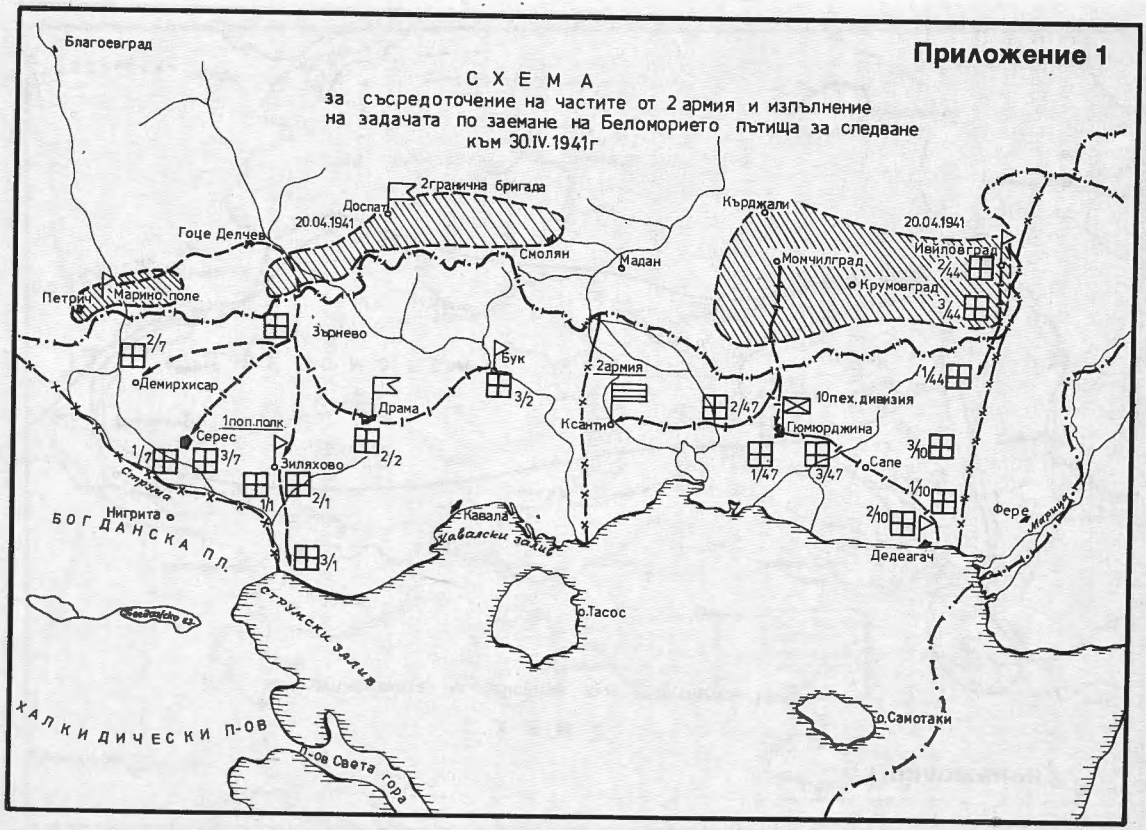

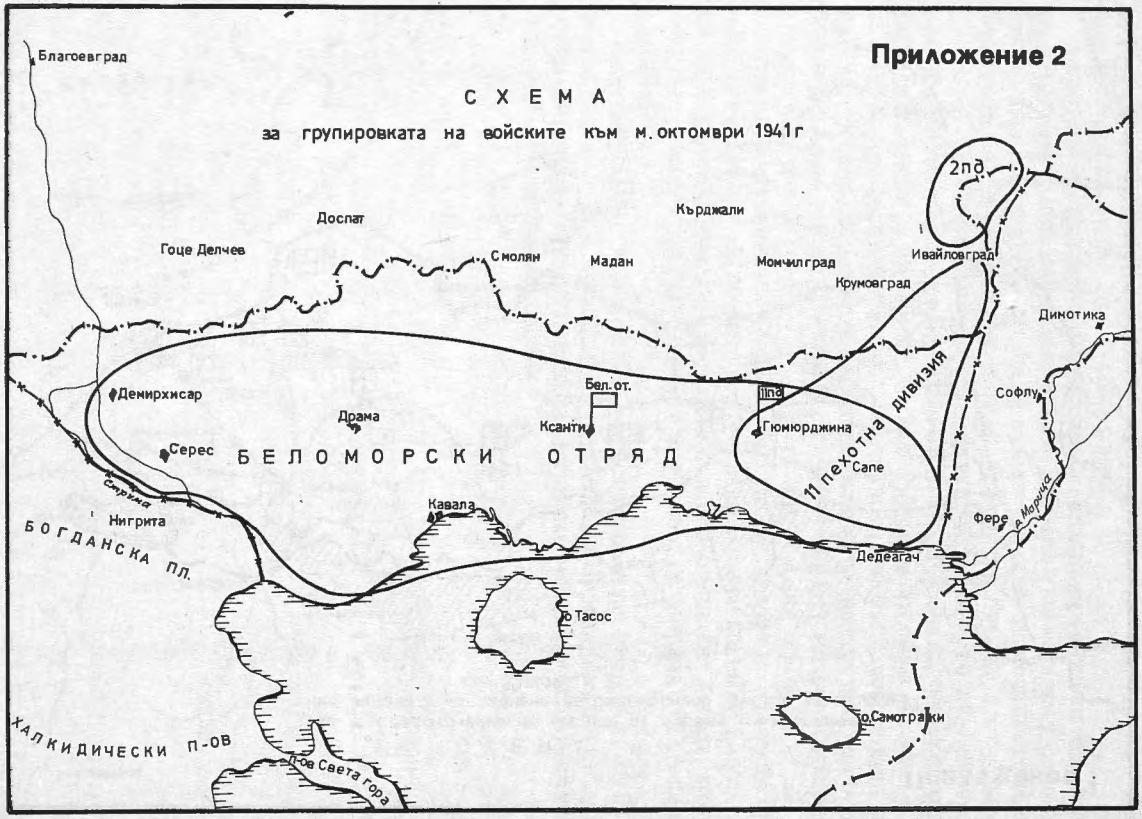
Приложение 2
С Х Е М А
за групировката на войските към м. октомври 1941 г
Благоевград
Доспат
Кърджали
2пд
Гоце Делчев
Смолян
Мадан
Мончилград
Ивайловград
Крумовград
Динотика
Демирхисар
Бел. от.
Драма
Ксанти
Гюмюрджина
11 пехотна дивизия
Софлу
Серес
БЕЛОМОРСКИ ОТРЯД
Сапе
Струма
Кавала
Нигрита
БОГДАНСКА ПЛ.
Фере
р. Марица
Дедеагач
о. Тасос
о. Самотраки
ХАЛКИДИЧЕСКИ П-ОВ
п-ов Света гора

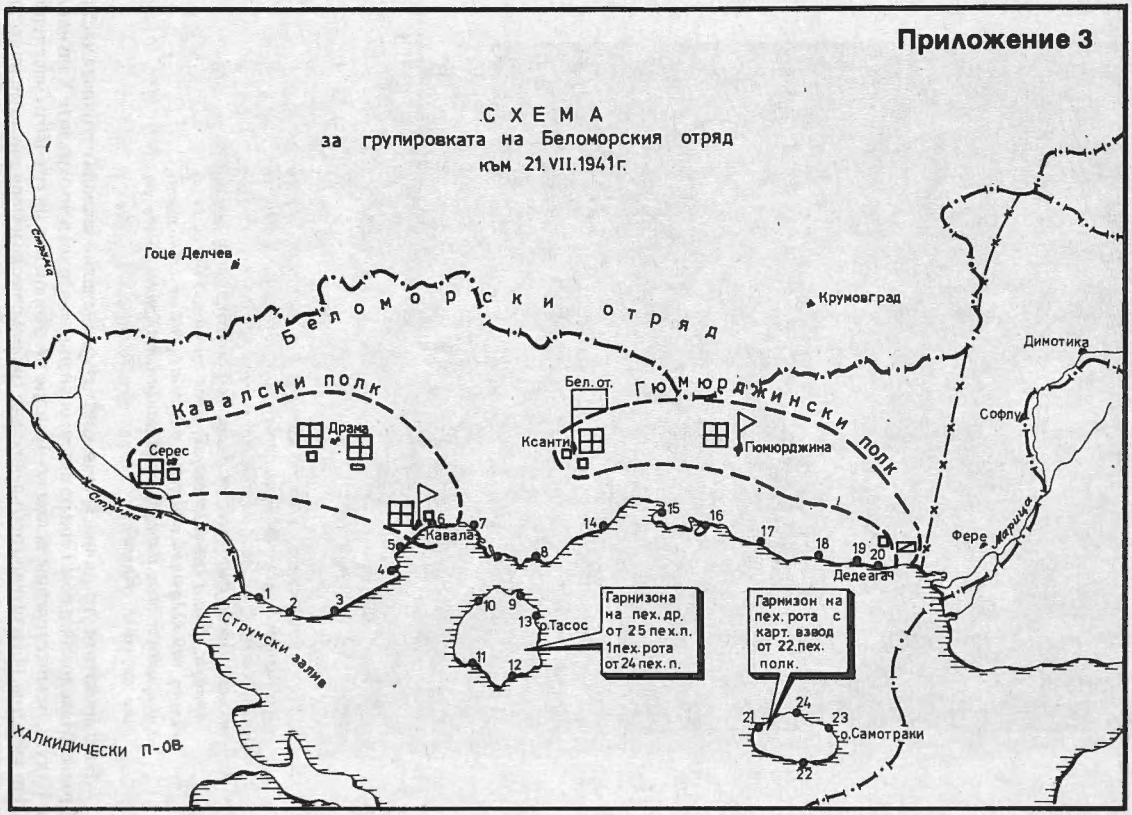
Приложение 3
СХЕМА
за групировката на Беломорския отряд
към 21.VII.1941г.
Струма
Гоце Делчев
Беломорски отряд
Крумовград
Димотика
Кавалски полк
Бел. от.
Гюмюрджински полк
Драма
Ксанти
Гюмюрджина
Софли
Серес
Струма
Кавала
Марица
Феря
Дедеагач
Струмски залив
о.Тасос
Гарнизона на пех. др. от 25 пех.п. 1пех.рота от 24 пех. п.
Гарнизон на пех. рота с карт. взвод от 22.пех. полк.
о.Самотраки
ХАЛКИДИЧЕСКИ П-ОВ.

Приложение 4

355. Ὁ βουλγαρικός στρατός κατοχῆς ποὺ κατέλαβε ἀρχικὰ τὴν ἀνατολικὴ ἑλληνικὴ Μακεδονία καὶ ἀργότερα ἐπεξέτεινε τὴ ζώνη κατοχῆς ὡς τοὺς νομοὺς Χαλκιδικῆς καὶ Κιλκίς, προέβη σὲ κάθε εἴδους βιαιότητες σὲ βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἁρπαγές, βίαιοι ἐκβουλγαρισμοί, οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκμηδένιση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου συνδυάστηκαν μὲ ἐποικισμοὺς καὶ ἐγκαταστάσεις Βουλγάρων σὲ μακεδονικὰ ἐδάφη. Φωτογραφικὸ ἀρχεῖο Ε. Κωφοῦ.

Българската окупационна армия, която първоначално завладя източната част на Гръцка Македония, а по-късно разшири окупационната зона до окръзите Халкидики и Кукуш, осъществяваше всякакво насилие по отношение на гръцкото население. Мародерства, насилствено побългаряване, икономическо и морално потисничество на гръцкото население се придружаваха със заселване и настаняване на българи на територията на Македония. Фотографски архив на Е. Кофес.

Приложение 5

Убити партизани от Радомирския отряд
с. Кобиля Лак, Радомирско, пролетта на 1944 г.

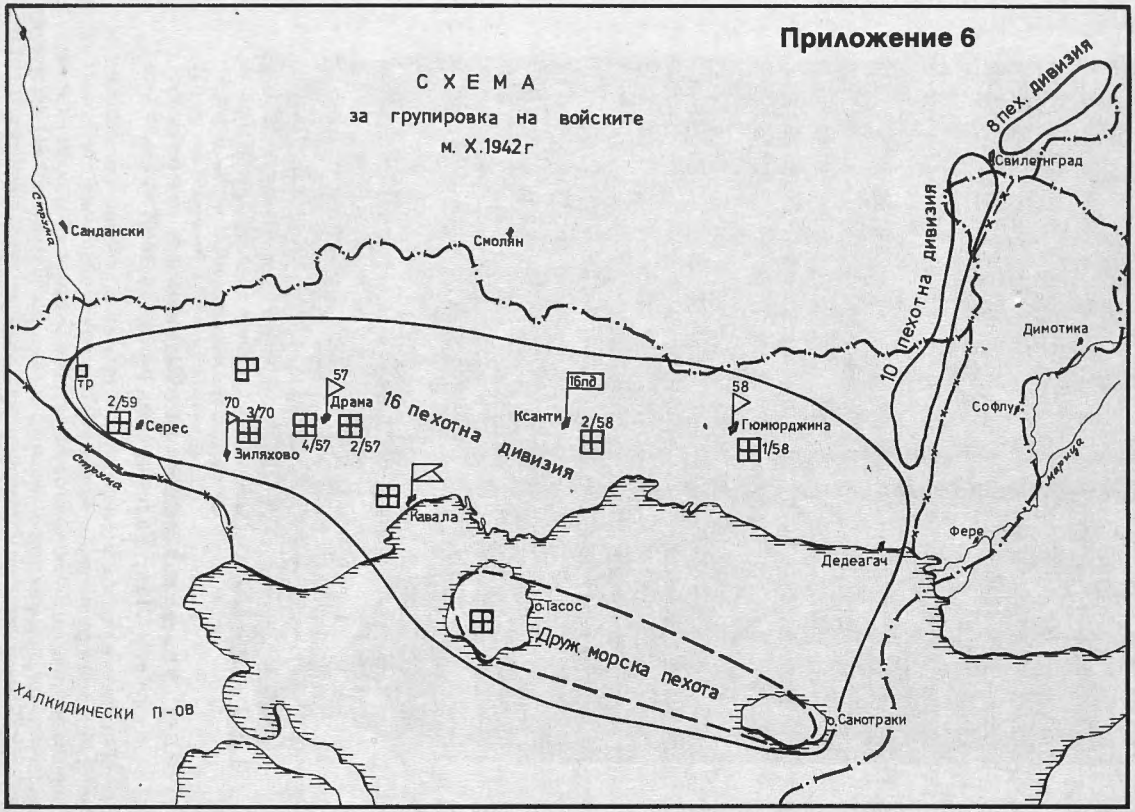
Приложение 6
СХЕМА
за групировка на войските
м. X.1942г
8пех. дивизия
Свилегнград
10 пехотна дивизия
Димотика
Софлу
Марица
Фере
Дедеагач
Сандански
Струма
Смолян
Тр
2/59
Серес
70
3/70
Зиляхово
57
Драма
4/57
2/57
16 пехотна дивизия
16пд
Ксанти
2/58
58
Гюмюрджина
1/58
Кавала
о.Тасос
Друж. морска пехота
о.Самотраки
ХАЛКИДИЧЕСКИ П-ОВ

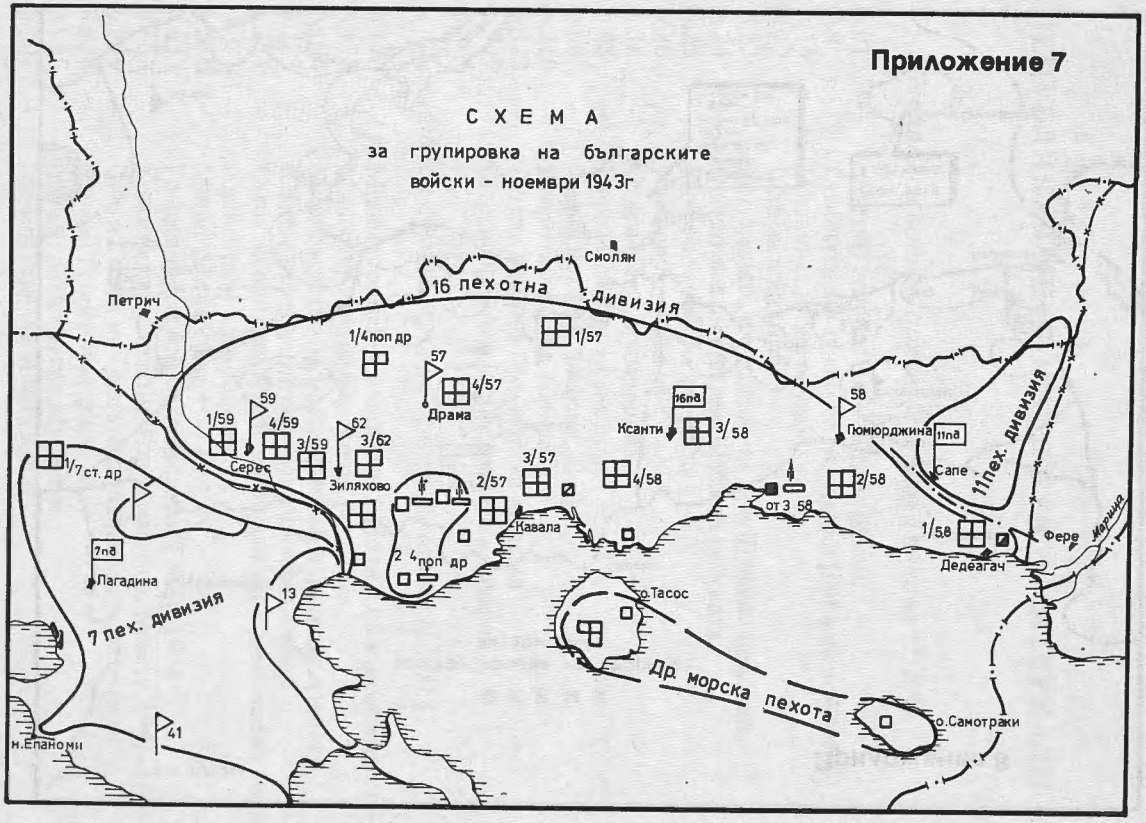
Приложение 7
С Х Е М А
за групировка на българските войски - ноември 1943г
Смолян
Петрич
16 пехотна дивизия
1/4поп др
1/57
57
4/57
Драма
59
1/59
4/59
3/59
62
3/62
Серес
Зиляхово
1/7 ст. др
7пд
Пагадина
7 пех. дивизия
13
41
н.Епаномй
3/57
2/57
4/58
Кавала
2/4поп др
16пд
Ксанти
3/58
58
Гюмюрджина
11пд
Сапе
11пех. дивизия
от 3 58
2/58
1/58
Дедеагач
Фере
Марица
о.Тасос
Др. морска пехота
о.Самотраки

Приложение 8
СХЕМА
за групировка на 2корпус -
януари 1944г
Благоевград
Струмица
Сандански
Смолян
Крумовград
2корпус
16дивизия
Драма
3к.полк
Серес
62полк
1поп.полк
Негован
7дивизия
Лагадина
4/59
3/59
2/59
Поковица
1/13
2/13
3/13
Солун
41полк
Неа Трилиа
1/41
2/41
3/41
4/41
п-ов Света гора
4/57
3/57
Кавала
3/4
3/58
Ксанти
1/16
4/58
1/58
Порто Лаго
2/58
28дивизия
4/10
Гюмюрджина
6к.полк
3/10
1/10
2/10
Дедеагач
Марица
о.Тасос
1др. морска пехота
1карт.др. от
62пп
1-47мм бр.изтр. взв.
1-7,5см бат.
2пех. рот и
1карт. взвод
о.Самотраки

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

I. НЕПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ

Централен военен архив - Велико Търново (ЦВА)

ф.015 – (личен) генерал Константин Лукаш
ф.9 – Снабдително-превозен отдел при Щаба на войската
ф.16 – Военно-съдебна служба
ф.22 – Щаб на войската
ф.23 – Разузнавателно отделение при Щаба на войската
ф.24 – Оперативен отдел при Щаба на войската
ф.25 – Мобилизационна инспекция
ф.26 – Инженерни войски
ф.38 – Отдел VI по примирието
ф.48 – Първа отделна армия
ф.60 – Седма пехотна дивизия
ф.319 – Втори български корпус
ф.323 – Десета пехотна беломорска дивизия
ф.327 – Шестнайста пехотна беломорска дивизия

Централен държавен исторически архив (ЦДИА)

ф.176 – Министерство на външните работи и на изповеданията
ф.177 – Министерство на народната просвета
ф.194 – Министерство на земеделието и държавните имоти
ф.235 – Клопов съюз на тютюневата промишленост
ф.277 – Съюз на притежателите на вършачки и земеделски машини и двигатели в България
ф.284 – Министерски съвет
ф.453 – Главна дирекция на статистиката 1880-1944
ф.662 – Беломорско областно управление гр. Ксанти 1941-1944
ф.791 – Свети Синод на Българската православна църква
ф.890 – (личен) Георги Кулишев
ф.935 – (личен) Константин Муравиев
ф.1077 – (личен) генерал Иван Попов

Църковно-исторически и архивен институт (ЦИАИ)

Необработен фонд на Маронийската аперхия 1941-1944 г.
Необработен фонд на Драмската митрополия
Необработен фонд - книжа от стария архив на Св.Синод. Важни сведения за някои от епархиите 1940-1945 г.

Politisches Archiv des Auswartigen Amtes - Bonn

Bestand. Wiehl Aktenband 5/6, Akten betreffend Bulgarien. Bestand. Unterstaatssekretar, Aktenband 11, Akten betreffend Bulgarien.

CIBAL

Архивна колекция IV (Publik Rekord Office. Foreign Office. Great Britain). F.O. 371 (Politikal). a.e. 48125.

Национален център за военна история

The National Archives of the United States (NAUS). T-311, Roll 182, 195.

Военноисторическа библиотека - откупени преведени немски архивни материали

Архивни материали относно участието на немската войскова групировка на Балканите по време на Втората световна война.

Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското министерство на външните работи. Серия „Д“ 1937-1941, том XI, Бон, 1964; том XII, Гьотинген, 1969; том XIII, Гьотинген, 1970 (Извадки, отнасящи се до България).

II. ПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ

Българска военна история. Подбрани извори и документи, т.3., С., 1986.

Българската делегация за мира. Документи по договора в Ньой, С., 1919.

Въоръжената борба на българския народ против фашизма 1941-1944. Документи, С. 1, 1962.

Документы Министерства иностранных дел Германии, выпуск II Германская политика в Турции (1941-1943), М., 1946.

Единодействието на българския народ с другите балкански народи в антифашистката борба 1940-1945. Документи и материали, С., 1974.

Месечни известия на главната дирекция на статистиката за периода 1941-1944 г.

Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания 19-30 октомври 1943, С., 1984.

Отечествена война на България. Документи и материали, С., 1978, т.1.

Техеранската конференция на ръководителите на трите съюзни държави - СССР, САЩ и Великобритания 28 ноември - 1 декември 1943, С., 1984.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bd. 1-4. Fr./M. 1961-1965.

Hitlers Weisungen fur die Kriegfuhrung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Fr./M. 1962.

III. ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ (1941-1944)

Държавен вестник
Зора
Беломорска България
Български юг
Целокупна България
Отечество
Нашенец
Български доброволец

IV. МЕМОАРИ, ДНЕВНИЦИ И РЪКОПИСИ

Б е р е ж к о в, В. Тегеран, 1943. На конференции Большой тройки и в кулоарах, М., 1968.

Б е р е ж к о в, В. Страници от дипломатическата история, С., 1984.

Г о л ь д е р, Ф. Военный дневник. Ежегодные записи начальника генерального штаба сухопутных войск, т. II, От запланированного вторжения в Англию до начала восточной компании (1.VII.1940 - 21.IV.1941), М. 1969.

Дневникът на граф Чано, С., 1947.

Д и л ч о в с к и, Г. Димитров, Бенов, Куюмджиев, Русчев, Отбрана и оттегляне от Беломорието. Действие на 2-ри корпус - 7 армия, ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1957.

Е н ч е в, Б. Материали и поуки от материално-техническото снабдяване на българските войски през окупацията на Бсломорието 1941-1945 г. ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1956.

С п а с о в, Н. Интендантско снабдяване на 7 пехотна дивизия през време на окупацията на Халкидика и Отечествената война 1944 г. I фаза, ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1949.

С п а с о в, Н. Интендантско снабдяване на II корпус, VII армия през време на окупацията на Беломорието и Отечествената война I фаза, ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1949.

С к у т у п о в, К. Окупация и организиране отбраната на Беломорието през 1941-1944 година, ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1953.

С к у т у п о в, К. България във война с Англия и САЩ през 1941-1944 г., ръкопис - Военноисторическа библиотека, С., 1953.

Ф и л о в, Б. Дневник, С., 1991.

П о п о в, И. Дейност на Главното командване, ръкопис. - Военноисторическа библиотека, С., 1958.

С а р а ф и с, С. ЕЛАС, С., 1966, ръкопис. Военноисторическа библиотека

М и л е в, С. В конспирацията, С., 1989.

V. СПРАВОЧНИЦИ (библиографски и други)

Български военен книгопис (1956-1988 г.).

Въоръжената антифашистка борба в България 1941-1944 г., Библиография, С., 1984.

Военна история на България 681-1945 г. Библиография:

- том I, С., 1977;
- том II, С., 1987.

С л а в ч е в а, Ц. Историческата българистика в чужбина 1944-1980. Библиографски справочник, С., 1983.

Военноисторически сборник 1927-1972. Библиографски справочник, С., 1974.

Гърция и българо-гръцките отношения в българската научна книжнина 1878-1980. Анотирана библиография, С., 1983.

VI. ИЗСЛЕДВАНИЯ

А н д р е е в, А. Златният остров (пътни впечатления, мисли и разсъждения от о. Тасос), С., 1943.

А н т о н о в, Г. Българският военен флот от края на Първата световна война до Деветосептемврийската социалистическа революция. Известия на Военноисторическото научно дружество, т.39, 1985.

А т а н а с о в, Ю. Обществено осигуряване в Беломорска област. - Известия на Главна дирекция на труда и на Института за обществено осигуряване, 1942, № 3-4.

Б а т а к л и е в, И. Беломорието - минало, настояще и бъдеще, С., , 1942.

Б а т а к л и е в, И. Стопанското значение на Беломорието, Пазарджик, 1944.

Б а т а к л и е в, И. Географска връзка между Беломорието и България, Беломорски преглед, № 1, С., 1942.

Б е л ч е в, Г. Гръцко-българските отношения, Балкански преглед, 1946.

Б а т а к л и е в, И., А. Р а з б о й н и к о в и И. О р м а н д ж и е в. Тракия (георгафски и исторически преглед), С., 1946.

Б л а г о е в, Сп. Околу причините и последиците на проширувањето на бугарската окупациска власт во нови области во Егејскиот дел на Македонија во летото 1943 година, Гласник, 1983, № 1-2.

Б о ж и н о в, В. Политическата криза в България през 1943-1944, С., 1957.

В а с и л е в, О. Въоръжената съпротива срещу фашизма в България 1923-1944, С., , 1946.

В и т а н о в, П. Втори български корпус в плановете на вермахта и неговата политическа роля в Западна Тракия (1943-1944 г.) - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.39, 1985.

Възражения по репарационным требованиям Греции и Болгарии, С., , Книпеграф, 1946.

В о л к о г о н о в, Д., А. М и л о в и д о в и С. Т ю ш к е в и ч, Война и армия, С., 1979.

Вълков, Г., С. Нойков. Българо-германските военни отношения май 1941 - септември 1944 г. - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.34, 1982.

Георгиев, В. Развитието на политическата система в България 1918-1944, България 1300, т.I, С., ,1981.

Георгиев, Г. Населението и човешките ресурси на балканските страни (Историко-демографски и военно-икономически анализ), С., 1983.

Генов, Г. Гръцко-българските отношения, Беломорски преглед, 1, 1942.

Генчев, Н. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (1939-1941), Годишник на СУ, Фил.-исторически факултет, т.59, кн. 3, 1968.

Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939-1941), Годишник на СУ, Фил.-исторически факултет, т. 631 кн. 3, 1971.

Генчев, Н. Българско-германски дипломатически отношения (1938-1941). - В: Българско-германски отношения и връзки, т.1, С., 1972.

Горненски, Н. Борбата на Българската комунистическа партия за бойно сътрудничество на българския народ със съседните балкански народи против хитлеристките окупатори (1941-1944 г.) - Военноисторически сборник, 1956, кн. 4.

Грънчаров, Хр. Тютюнът в Беломорието, Тютюн. преглед, 1942, № 1.

Гунев, Г. и И. Илчев, Уинстън Чърчил и Балканите, С., 1989.

Данева - Михова, Х. Историография на международните отношения на България през XX в. - Проблеми на българската историография, С., 1973.

Даскалов, Г. Сътрудничеството между НОВА и ЕЛАС в борбата срещу хитлерофашизма (15 декември 1943 - 25 октомври 1944 г.). - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.36, 1983.

Деничин, К. Политиката на българските монархофашистки правителства по отношение на Македония и Западна Тракия и вината им за разгромяване на окупационния корпус и 5-а армия. - Военноисторически сборник, 1960, № 5.

Димитров, И. Англия и България (1938-1941), С., 1983.

Димитров, И. Външната политика на правителството на Иван Багрянов (юни - 1 септември 1944 г.). - Годишник на СУ, Фил.-исторически факултет, т.41, 1968.

Дунев, Д. Земеделската кооперация в поглед на земеделието в Беломорието, Кооперативен подем, 1941, № 10.

Д я к о в и ч, А. Отводнителните и напоителни строежи в Беломорието, Български тютюн, 1941, № 5-6.

З е м с к о в, И. Дипломатическая история Второго фронта в Европе, М., 1982.

И в а н о в, И. Присъединяването към Тристранния пакт - едно съдбоносно решение на българските монархофашистки ръководители. - Военноисторически сборник, 1969, № 6.

И. Д. С. Пристанище Кавала в няколко цифри, Българска военна мисъл, 1941, № 6.

Изложение по репарационным обязательствам Болгарии, С., Книпеграф, 1946.

История на антифашистката борба в България 1939/1944, т.1 и т.II, С., 1976.

История на Отечествената война на България 1944-1945, т.I., С., 1981.

Истина о греческих репарационных претенциях и Болгарии, С., Книпеграф, 1946.

История на националната съпротива в Гърция 1940/1945, С., 1982.

К а б а и в а н с к и, Я. Рибарството в Македония и Беломорието, Българско икономическо дружество, 1942, № 2.

К а м б у р о в, Г. и С. Н о й к о в, Документи за разговорите между Хитлер и български фашистки държавници в периода 1940-1941 г., Военноисторически сборник, С., 1968, № 1.

К и р о в, К. Климатична скица на Беломорска Тракия и Приморска Македония, Беломорски преглед, С., 1942, № 1.

К о с т о в а, Е. Българско-германските отношения в съвременната българска историография. - В: Българско-германски отношения и връзки, т.1, С., 1972.

К о т е в, Н. България в английските военнополитически планове на Балканите (1943-1945), С., 1989, (Дисертация). - Военноисторическа библиотека.

К р у м о в с к и, С. Югославия и българо-гръцкият териториален спор на Парижката мирна конференция 1946 г., Векове, 1988, № 6.

К р у м о в с к и, С. Възстановяване на българския беломорски излаз и външнополитическите условия за отстояването му (май 1941 - септември 1944 г.) - Военноисторически сборник, 1990, № 4.

К р ъ с т е в, Х. До Кавала - Царицата на Беломорието, Държавни железници и пристанища в Беломорието, 1942, № 7-8.

К у л и ш, В. История второго фронта, М., 1971.

Л е н и н, В. Реч пред съещанието на председателите на уездните волостните и селските изпълнителни комитети от Московска губерния, т.41, С., 1982.

Маждраков, П. и др. Беломорска Тракия, С., 1942.

Манчев, К. и В. Бистрецки, България и нейните съседи 1931-1939. Политически и дипломатически отношения, С., 1978.

Манчев, К. Великите сили и националният въпрос на Балканите между двете световни войни, във Великите сили и Балканите в ново и най-ново време, С., 1985.

Марков, А. Въпросът за проливите в миналата и сегашната световна война, Българска военна мисъл, 1943, № 3.

Марков, Г. Историческият опит и вземането на външнополитически решения от българските управляващи кръгове (септември 1939 - февруари 1941). - Историческата наука и съвременността, С., 1987.

Международно право, С., 1986.

Милкова, Ф. Българската буржоазна държава през периода на фашистката диктатура 1923-1944, С., 1987.

Михов, М. Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по време на Втората световна война, Военноисторически сборник, 1954, № 1.

Машев, Д. Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война, Годишник на СУ, Юридически факултет, т.55, кн.1, 1964.

Митев, Й. Италианo-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини (септември - ноември 1943 г.), Известия на Военноисторическото научно дружество, т.3, 1967.

Недев, Д., Е. Славкова, С. Йонков, М. Чавдарова, Малцинствените проблеми в политиката на Турция, Гърция и СФРЮ, С., 1983.

Нешев, Д. Тютюнопроизводството в Беломорието, Тютюнев преглед, 1943/1945, № 2-3.

Николов, Р. Някои въпроси на българско-германските военни отношения (март 1941 - август 1944 г.), С., 1981.

Нойков, С. Балканският аспект на политическите и стратегическите концепции на Великобритания през Втората световна война. - Известия на Военноисторическото научно дружество, т.3, 1967.

Орманджиев, И. Западна Тракия и международните договори, Балкански преглед, 1946, № 9-10.

Петров, Л. Външнополитически причини и условия за стратегическо развръщане на българската армия през Втората световна война 1939 - 9.9.1944 г., Военноисторически сборник, 1983, № 5.

Пинтев, С. Българската южна граница и мирния договор с България (септември 1944 - февруари 1947), Векове, 19821 № 5.

Правилник за бойната служба, ч. I и II, 1943.

Р а ч е в, С. Англия и съпротивителното движение на Балканите (1940-1945), С., 1978.

С е к и с т о в, В. Странната война в Западна Европа и в Средиземноморския басейн (1939-1943 г.), С., 1960.

С е д л о в, А. Мисли за побългаряване на Беломорието, Българска военна мисъл, 1942, № 1-2.

С и р к о в, Д. България и войната на Балканите през април 1941 г. - Юбилеен сборник в чест на академик Димитър Косев, С., 1985.

С и р к о в, Д. Външната политика на България 1938-1941, С., 1979.

С п а с о в, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944 г., С., 1987.

С т о я н о в, Н. Природата на остров Тасос, Беломорски преглед, 1, С., 1942.

С т е ф а н о в, Г. Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването към Тристранния пакт 1939-1941, Годишник на СУ, Юридически факултет, т.49, 1958.

Т о ш е в, А. Из Беломорието и Македония, С., 1941.

Т о ш е в, А. България и нейните съседи, ч.II, Българо-гръцки отношения, С., 1943.

Т о ш к о в а, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт, Исторически преглед, 1969, № 4.

Т о ш к о в а, В. България и Третият райх 1941-1944 (Политически отношения), С., 1975.

Т о ш к о в а, В. България в балканската политика на САЩ 1939/1944, С., 1985.

Т р а й к о в, В. Населените места в Тракия и Македония под гръцка власт. Стари и нови названия, С., 1946.

Т р и ф о н о в, С. Антантата в Тракия 1919-1920, С., 1989.

Т р и ф о н о в, С. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919-1934, С., 1988.

Х р и с т о в, Х. Външната политика на България в навечерието и началото на Втората световна война. - В чест на академик Д. Косев. - Изследване по случай 70 години от рождението му, С., 1974.

Ц а р и д и с, Т. Итало-гръцката война 1940-1941 г., Военноисторически сборник, 1968, № 4.

Ш а п к а р е в, П. Земеделското стопанство на Южна Македония и Западна Тракия. - Българско икономическо дружество, 1942, № 8.

Щ е р е в, П. Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлерофашистката окупация, Исторически преглед, 1963, № 3.

Щ е р е в, П. Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлерофашистката окупация, С., 1966.

Щ е р е в, П. Офицерският корпус в политическия живот на Гърция 1940-1967, С., 1986.

Щ е р е в, П. За единодействието на българските и гръцките антифашисти през Втората световна война, В. 9 септември и Балканите, С., 1974.

Щ е р е в, П. Гърция и българско-гръцките отношения след Втората световна война. - Вж: Втори международен конгрес по българистика, т.20, С., 1988.

Я р а н о в, Д. Българското Беломорие като географско понятие. - В: Беломорски преглед, № 1, С., 1942.

H o p p e. H.-J. Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fellstudie zur nationalsozialistischen Sudosteuropapolitik. Stuttgart. 1979.

K o f o s. Ev. Nationalism and Communism in Macedonia. Thessaloniki. 1966.

R o h r i c h t. Edgar. Die Entwicklung auf dem Balkan 1943-1945. - Wehrwissenschaftliche Rundschau. Fr./M. 1962. H. 7.

S t e r e v. P. La contribution du peuple gres a la lutte antifasciste de liberstion et certaines manifestasions de la fraternite d'armes greco-bulgares - Etude balcanique. 1965. N 2-3.

Κ ω φ ο ς, Ε. Το μακεδονικο ζητυμα στην εποχη μας. – Β: Μακεδονια (4000 χρονια ελληνικης ισστορια και πολιτισμου) Αθηνα 1982.

Κ. Πως σχηματιστηκαν τα πρωτα ανδαρτικα τμηατα εις την Κεντρικνη Μακεδονιον, Ιστορικον αρχειον εθνικις αντιστασες, Τομος, Α Απριλιος 1958 – Μαρτιος 1960, Αθηαναι, Τευχος 4–ον

Κ ο ν σ τ α ν δ ά ρ α ς, Κ. Το ανταρτικο στην Β. Ελλαδα, Ιστορικο αρχειον εθνικις αντιστασες, Τομος Α Απριλιος 1958 – Μαρτιος 1960, Αθηναρ, Τευχος – 5–οφ.

Κ ο ν σ τ α ν δ α ρ α ς, Κ. Το ανταρτικο στην Εβρο, Ιστορικον αρχειον εθνικις αντιστσες, Τομος Α Απριλιος 1958 – Μαρτιος 1960, Αθηναι Τευχος – 7–ον.

Κ ω φ ο ς, Ε. Η βαλκανικι σιασταση του Μακεδονικυ ζυτηματος στα χρονια της κατοχης και στην αντισταση, Αθηνα, 1989.

Κ ι τ σ ι ο υ, Χ. (Αγρα) Απο την αντισταση στην Ανατολικη Μακεδονια – θρακη, Εθνικη αντισταση, Συλλογη εκτη, Δεκεμβρις 1963.

Β α λ λ α, Μ. Αναμνησεις απο τον αγωνα στην Ανατολικη Μακεδονια, Εθνικη ανισταση, Ευλλογη 40, Μαης 1984.

Σ τ ε ρ ε φ, Π. Συνεργασια των βουλγαρον και ελληνων αντιφασιστων στον Β Παγκοσμιο πολεμο, Συμποσιο για την Ιστορια της εθνικης Αντιστασης, Αθήνα, 1984.

Dimiter Yonchev

BULGARIA AND WHITE SEA DISTRICT
(October 1940 - 9th September 1944)
Military political aspects

In the end of 1939s Bulgarian expectations for an eventual peace revision of the Neuilli Treaty increased.

After signing of the Bulgaro-Roumanian Treaty at 7th September 1940, according to which South Dobroudja was returned to Bulgaria, the Bulgarian diplomacy turns its efforts for taking back the Western Thrace, without giving up from seaking possibilities for taking back the other captured Bulgarian territories.

The time, during which the White Sea district was incorporated to Bulgaria could be divided into two periods. The first is from 20th April 1941 - the date when the Bulgarian troops enter the district to the 9th of September 1944, when the power was captured by the Fatherland front. The Second period is from 9th of September 1944 to 26th October 1944, when Bulgaria drew from the district.

The author's attention is drawn by two problems. The first one is - why Bulgaria, which has national and territorial disputes and problems with Yougoslavia and Greece, does not participate in Germany's war against those states. The Second one is how to be evaluated Bulgaria's presence in the White Sea district from the point of view of the undisolved by the history national and territorial problems.

In the first chapter the author exposes his views about the first problem to which the history science has already answered in some degree. The other five chapters are devoted to the evaluation of the Bulgarian presence in the White Sea district.

In the book an attempt is made for revealing the policy of the Bulgarian government towards the region - like an „occupied" territory or like deprived Bulgarian lands, incorporated to Bulgaria. Important is also the organisation, the tasks and the funktions of the Bulgarian troops.

The contents of the investigation is - statement, analysis and valuation of the sources. This gives the possibility to draw the conclusion that the Bulgarian government's attitude towards the White Sea district is not like towards „occupied" territories, but like Bulgarian lands. On the basis of the

archives' sources, most of which were not used up to this moment, the author comes to the conclusion that whole activity of the Bulgarian government was directed towards the integration of the district with Bulgaria and towards the development of the former.

Bulgaro-German military relations are also revealed, as well as the development of the defence and the counter activity against eventual Allied operation in the district.

The author follows also the changing of the military political situation in the world and its reflection in the district. Nevertheless, the developments, the attitude and the policy of the Bulgarian government towards the district did not change, i.e. it remains like an undivided part of the country. Considerable resources were spent for building, urbanizing the White Sea district.

In 1943, as a result of the sudden change in the Second World war, the Bulgarian military presence in the White Sea district increases. That was imposed by the German pressure for increasing the share of the Bulgarian army in the deference of the White Sea coast.

King Boris III agrees that 7th Infantry Division enter in Greece. The unsuccessful development of the military strategic situation for the German Reich influences also Bulgarian government's policy in the region. Bulgarian government does not want to furthermore engage in the German's plans for the defence of the Peninsula west from the river Strouma, i.e. on Greek territory.

The entry of the Bulgarian troops on Greek territory in 1943 provokes increasing of the Greek nationalism and increasing the repressions and the punishments over the Bulgarian ethnical element in Aegean Macedonia.

During the spring and the summer of 1944 the Bulgarian government makes efforts and takes measures to prevent the return of the White Sea district to Greece. Even during the complicated political situation of the 1944 summer continues to be consistent in its policy towards the White Sea distict and continues to sponsor its development. As a result of this policy, during the period in question, Bulgaria spends 47 102 232 169 levs for the economic development of a Bulgarian district, having in mind the military situation.

Joing of the White Sea district to Bulgaria not only contributes for the economic development of the district, but also saved its population from starving, which was the case among the population of Greek territories, occupied by Germany and Italy.

As a result, the Bulgarian government played an important role during 1941-1944 for the economic development of the White Sea district and formed suitable premises for its socio-economic development in the post-war years.

Димитър Йончев

България и Беломорието

(октомври 1940 - 9 септември 1944 г.)

Военнополитически аспекти

Българска
Първо издание
Редактор Магдалена Пенгезова
Коректор Румяна Иванова
Предпечатна подготовка „Медиа“ ХОЛДИНГ АД
Издава „Дирум“

Димитър Йончев е роден през 1947 г. в София. Завършил е военно училище, ВА "Г. С. Раковски", кандидат на историческите науки. В продължение на години професионалните му интереси в голяма степен са свързани с българо-гръцките отношения. От началото на осемдесетте години има определени научни интереси в областта на българския национален въпрос и българо-гръцките отношения през периода на Втората световна война и най-новата ни история. Автор с на две студии и редица статии.

Изследването с опит за документално аргументиран анализ на политиката на България по отношение на Беломорието през периода октомври 1940 - 9 септември 1944 г. Авторът е изложил своето виждане за българската външнополитическа линия от октомври 1940 до април 1941 г. и защо България, която има национални и териториални спорове с Гърция, не участва във войната на Германия срещу тази държава. На основата на архивни материали, повечето от които неизползвани досега, е направен опит за научна оценка на присъствието на България в Беломорието през разглеждания период от гледна точка на оставените от историята нерешени национални и териториални проблеми. Засяга и Драмските събития от 1941 г.

На базата на изложение, анализ и оценка на фактологическия материал авторът стига до становището, че правителството на България се отнася към Беломорието не като към окупирана територия, а като изконна българска земя. В резултат на тази политика България субсидира значителни средства за всестранното стопанско развитие и благоустрояване на тази област.

В крайна сметка българското присъствие в Беломорието изиграва важна роля за неговото стопанско развитие и създава добри обективни предпоставки за социално-икономическия му просперитет в следвоенните години.

Цена 35 лв.